SLOVENSKÁ REČ

časopis pre výskum slovenského jazyka orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied

HLAVNÝ REDAKTOR
Štefan Peciar
VÝKONNÝ REDAKTOR
František Kočiš
REDAKČNÁ RADA
Ferdinand Buffa, Ladislav Dvonč, Ján Findra, Mária Ivanová-Šalingová, Eugen Jóna, Ján Kačala, František Kočiš, Jozef Mistrík, Jozef Mlacek, Pavel Ondrus, Štefan Peciar, Jozef Ružička

REDAKCIA
884 16 Bratislava, Nálepkova 26

OBSAH

F. Šteliar, Slovenskje národňje noviny a ich význam pre spisovnú slovenčinu . . . 65
A. Habovštiak, Jazykový zemepis a etymológia 71
M. Majtánová, Postavenie duálu a používanie duálových tvarov v slovenčine predspisovného obdobia 77

DISKUSIE

E. Horák, Metodologické a teoretické východiská opisu sémantiky slovenských predložiek 85
J. Oravec, K základom opisu sémantickej štruktúry slovenských predložiek . . . 98
J. Jacko, Obyvateľské mená a prídavné mená od deminutívnych názvov typu Kremnička a Divinka 102
F. Kopečný, Poznámky k etymologiím Š. Ondruše 110

SPRÁVY A POSUDKY

Matejčík, J.: Lexika Novohradu. I. Ripka 115
Zborník SAS IV s akcentom na konfrontačný výskum. L. Dvonč 120
Významné dielo zo slovenských dejín. V. Uhlár 122

ROZLIČNOSTI

Výrazy *fakt* a *fakticky* ako častice. F. Kočiš 126
O slove *záškoláctvo*. M. Ivanová-Šalingová 127

SLOVENSKÁ
REČ

ROČNÍK 41 — 1976

Ferdinand Šteliar

SLOVENSKJE NÁRODŇJE NOVINI A ICH VÝZNAM PRE SPISOVNÚ SLOVENČINU

S úctou spomíname Slovenskje národňje novini (SNN) a ich literárnu prílohu Orol Tatránski, založené pred 130 rokmi redaktorom a vydavateľom Ľudovítom Štúrom za pomoci celej plejády slovenských spisovateľov a verejných činiteľov, ako boli Hamuljak, Šafárik, Kollár, Hollý, Hodža, Hurban, Radlinský, Hattala, Palárik, Sládkovič a iní. SNN sa zrodili v ohni boja na obranu politických práv slovenského národa a tak aj na obranu rodnej reči — slovenčiny, ktorej bezohľadným počínaním peštianskych vládnúcich kruhov hrozil neodvratný zánik.

Uhorský snem radov a stavov v Bratislave po r. 1825 a ešte silnejšie po r. 1836 rad-radom vynášal zákony v prospech úradnej maďarskej reči, ktorá mala byť výlučne platná v celom štáte aj v oblastiach obývaných nemaďarskými národmi Uhorska, ako boli Slováci, Ukrajinci, Rumuni, Juhoslovania a Nemci. Najsilnejší bol nápor proti Slovákom, najmä proti evanjelikom, proti ich autonómnym zborom, proti ich školám a ústavom. S týmto faktom súvisí aj deputácia, vystrojená k panovníkovi na obranu rečových práv evanjelikov; pôvodne mali byť vyslaní organizátori zo Spolku milovníkov reči a literatúry slovenskej (Hamuljak, Kollár, Hollý), ale potom pripadla táto úloha superintendentovi Jozeffymu a spolu s ním bratislavskej agilnej mládeži na čele s Ľudovítom Štúrom. Tá istá mládež svojím zápalom a svojou činnosťou získala si dôveru a rešpekt celého národa. Preto M. Hamuljak ako predstaviteľ celonárodného Spolku milovníkov s najväčšou ochotou prepúšťa Štúrovi a jeho družine časopis „Budínski prátel", ktorý sám založil r. 1829. Bol presvedčený, že ho budú redigovať vo vzornej spisovnej reči, na ktorú požehnanie a súhlas prijali od barda slovenských básnikov Jána Hollého, keď ho navštívili na Dobrej Vode r. 1843.

Štúr chcel pre svoje rečové stanovisko v novinách získať i Jozeffyho. Napísal mu: „Noviny vyjdou slovensky, ale nelze mi, račtež věřiti, po

dlouhém rozmýšlení věc jináče ustrojiti. Chceme-li se my se životem naším i do obce pomalu vtírati a nechceme-li v chrámě uzavřeni býti, musíme býti duchem a řečí Slováci . . ." (SP, 1882, s. 561). Spolupracovník Štúrov M. M. Hodža tomu istému hodnostárovi naznačil to doprosta: „Ze všech stran spínají a svazují, až se člověku života odnechtívá. V Prešově berou Slovákům stipendia, proto že se slovensky učejí, v Levoči nech jen se co slovenského hne, Zayovi náhončí hned vývody dělají, stíhají; v Prešporku nám jdou Štúra odtisknout . . . všecko, všecko je zle, promeškáme-li, bude horšie" (SP, 1882, s. 340).

Snem uhorských stavov a radov v Bratislave súčasne so zákonmi o novej úradnej reči Uhorska zasadzoval sa i o aktuálne požiadavky súčasnej doby v záujme pracujúcej chudoby, žiadajúc občiansku rovnoprávnosť a tým aj zrušenie výsad všemohúceho zemianstva. Rázne slovo v tejto veci na sneme povedal i sám Štúr ako vyslanec mesta Zvolena. Snemovňa si veľmi nevšímala vývody pokrokových rečníkov; bola si istá, že s úradnou rečou maďarskou budú zachované i zemianske výsady. Až revolúcia v Paríži vo februári 1848 a súčasne proklamovaný Komunistický manifest K. Marxa a F. Engelsa pohli ich k povoľnosti a boli odhlasované marcové reformy, zákon o občianskej rovnoprávnosti.

Štúrove Slovenskje národňje novini, ktoré nepretržite vychádzali od 1. augusta 1845 až do konca revolučného marca 1848, mali bohatý obsah: uverejňovali správy zo snemu i zo zahraničia, o spolkoch miernosti a nedeľných školách v našich obciach, o stánkoch Tálie; správy o divadelných predstaveniach a literárnych udalostiach, referáty o beletrii, kultúre a vede prinášala príloha SNN Orol Tatránski. Nehynúcu zásluhu si získali Štúrove Slovenskje národňje novini aj na poli jazykovom, a to v dvoch smeroch: prebojovali stredoslovenský princíp pre slovenskú spisovnú reč; nestavali sa tvrdošijne proti lepším a odôvodneným formám pre spisovnú slovenčinu, pripúšťajúc ich už od r. 1847, čím sa určila a razila cesta vývinu slovenskej spisovnej reči.

1. Voľba strednej slovenčiny ako spisovnej reči pre všetkých Slovákov nebola ľahká. Veď väčšina Slovákov (katolíkov) si zachovávala tzv. bernolákovčinu, v ktorej od r. 1787 vyrástla úctyhodná literatúra v dielach Fándlyho, Hollého, Palkoviča, Páleša i samého Bernoláka. Menšina slovenských dejateľov (evanjelikov) kŕčovite uplatňovala češtinu nielen pri bohoslužbách (Tranoscius), ale aj v literatúre (Kollár, Šafárik, Ján Chalupka . . .). Štúr zvolil za základ spisovnej slovenčiny stredoslovenské nárečie, ktorým hovorí značná časť Slovákov a ktoré neodporuje ani správne chápaným princípom bernolákovskej kodifikácie, opieracej sa vo svojej podstate tiež o strednú slovenčinu. Obidva varianty — bernolákovský i štúrovský, vychádzajú z Mateja Béla, ktorý pre spisovnú slovenčinu odporúčal stredné

nárečie, hovoriac: „Ale ktoráže je pravá výslovnosť, pýtaš sa, veď ona je rozličná skoro v každej župe Uhorska, v ktorej prekvitá slovenská reč? Tá, odpovedáme, ktorá je v úžitku na miestach, oddelených od Čechov, Moravanov, Poliakov a Maďarov. Lebo susediaci s Čechmi, s Moravanmi niečo preberajú z ich hovorového spôsobu, ako zasa o preteky sa prispôsobujú poľštine tí, ktorí na ich hraniciach žijú; zo všetkých najškaredšie hovoria tí, čo bývajú spolu s Maďarmi." Z tohto princípu sčasti vychádzal aj A. Bernolák vo svojej Ortografii. Podporoval ho aj P. J. Šafárik vo svojich Dejinách, J. Kollár vo svojich Spievankách a opierali sa oň aj Štúrovci, sám Štúr v knihe Nárečja slovenskuo a M. M. Hodža v diele Epigenes slovenicus.

Prvý pokus o spisovnú slovenčinu urobil Anton Bernolák svojimi dielami Disertácia, Ortografia a Gramatika. Na zabezpečenie svojho veľkolepého podujatia za pomoci svojich spoločníkov čiže tovarišov založil r. 1792/93 aj prvý matičný spolok Slovenské učené tovarišstvo. Jeho centrum čiže hlavný stánok bol v Trnave, „bočné stánky" všade, kde žili Slováci: v Trenčíne, Rovniach, Nitre, Banskej Bystrici, na Spiši v Podhradí, v Solivare, Košiciach, ba i v Jágri, kde sídlili mnohí kapitulníci od Košíc, keďže vtedy Košice nemali biskupstvo.

Bernolákovo hnutie vyšlo z osvietenstva, ale významnú úlohu zohrali pri ňom aj politicko-konkurenčné dôvody. Totiž na prestol úradnej reči Uhorska už koncom 18. stor. namiesto dovtedajšej latinčiny mala nastúpiť živá reč — nemčina alebo iný jazyk. Všemocné zemianstvo sa pridalo na stranu maďarčiny, naproti tomu slovenskí buditelia sa postavili za slovenčinu. Za slovenčinu ako úradný jazyk Uhorska sa zasadzoval i redaktor maďarských novín Ráth Mátyás. Proti maďarčine ako úradnej reči Uhorska bol i košický rodák Aleš Jordánsky, zastupujúci na sneme bratislavskú kapitulu. Pri takomto poslaní slovenčiny je jasné, že jej prvý kodifikátor A. Bernolák vzbudzuje úctu k slovenčine aj mohutnosťou Slovanstva a podporuje ju aj mienkou šľachtica Petra Révaja zo začiatku 17. stor., ktorý chváli slovenčinu, lebo ňou sa možno dorozumieť v širom Slovanstve, teda na veľkej časti zemského povrchu. Uctu k slovenčine vzbudzuje velebnými slovami aj historik Matej Bél, ktorý o nej vyhlásil, že vyniká vážnosťou a vznešenosťou španielčiny, nežnosťou a jemnosťou francúzštiny, vzletnosťou a výraznosťou angličtiny, hojnosťou zmyslu a vyjadrovania nemčiny, plynnosťou a sladkosťou taliančiny a veliteľskou povahou i prísnosťou maďarčiny. Bernolák sa vo svojich vývodoch opieral aj o gramatiku polyhistora Lomonosova, ktorý v oných časoch zakladal univerzitu v Moskve (1755).

Majúc uvedený politický cieľ na mysli, uplatnil Bernolák princíp kultivovanej slovenčiny, pričom sa opieral nielen o ľudovú výslovnosť v stredo-

slovenskej oblasti, ale najmä o „pronunciatio literatorumque", teda o výslovnosť školovanej inteligencie a spisovateľov. Bernolák sa odchýlil od stredoslovenského vokalizmu, napr. zo stredoslovenských dvojhlások prijal do svojho systému len dvojhlásku *ie (ge)*, a to popri samohláske *i* (porov. *pgest/píst, pgesek/písek*).

O dvojhláske *ie (ge)* sa vyslovil, že je najbežnejšia (frequentissimi usus), ale ostatné dvojhlásky hodnotil ako „málo upotrebované" (hodie raro occurrunt) a zanedbávané i gramatikmi (ab ipsis Grammaticis passim negligentur). Pravda, bol proti písaniu *ie* a žiadal písať *je (ge)*, čo sa potom zachovalo aj v štúrovskej slovenčine. Namiesto dvojhlásky *uo* zaviedol zdĺžené *ó*, odvolávajúc sa na častú výslovnosť typu *bóh, mój* a na tvary typu *boha, stola*, v ktorých je samohláska *o*. V Bernolákovej norme sú tvary typu *wédol, prádol, plétol, rástol, pásol;* inštr. sg. *sluhom, sudcom, pánom, dubom* so stredoslovenským *o*.

Spisovný jazyk kodifikovaný Bernolákom bol celonárodným činom nielen preto, že vychádzal aj zo strednej slovenčiny, ale i preto, že ho vítali aj predstavitelia druhej konfesie, združení pri Prešpurských novinách; z nich slávnostným aktom prijali do Slovenského učeného tovarišstva Mialoviča.

Prišli však napoleónske vojny, prestala i akcia za maďarčinu ako za úradný jazyk Uhorska. Ostalo všetko pri úradnej latinčine a v našich konfesiách pri zaužívanej liturgickej reči. Prestala sa rozvíjať i slovenčina nastolená Bernolákom. Nebolo náporu, nebolo treba ani odporu.

Bernolákom stanovená spisovná norma sa neujala ani u jeho rovesníkov, tým menej sa uplatnila u neskorších spisovateľov J. Palkoviča a J. Hollého. Druhé vydanie Bernolákovej gramatiky obstaral A. Breštiansky a v nej sa pôvodná bernolákovská norma zmenila na dokonalý západoslovenský variant *(trásel, pásel, húdel, védel)*.

O rehabilitáciu Bernolákovej normy s ďalšími stredoslovenskými prvkami sa pokúsil M. Hamuljak v Spolku milovníkov reči a literatúry slovenskej (1834). Zákony na uvedenie maďarčiny do úradnej reči Uhorska boli vtedy už na obzore. Na obranu slovenských záujmov združovali sa Slováci aj prostredníctvom obnovenej Bernolákovej spisovnej normy.

V Palkovičovom prehľade Písma, ktoré sa tlačilo a vydávalo v rokoch 1829—1833, zásahom Hamuljaka postupne ožili zanedbané podoby bernolákovskej normy: *mlékom, medom . . ., rékol, wiwedol, táhol . . .*

J. Palkovič sám priznal, že „po rade svojich veľkých priateľov menil, naprával, vyhostiac všetko, čo sa Slovákom medzi Hronom a Tisou a Tatrami nepáči, medzi Moravou a Hronom ale milé je. Priateľom J. Palkoviča bol nielen M. Hamuljak, ale i P. J. Šafárik, ktorý vo svojich Dejinách uviedol i podstatné znaky strednej slovenčiny, i Ján Kollár, ktorý v Spievankách uvádzal i vzory stredoslovenského skloňovania.

M. Hamuljak v snahe pribrať do národného ruchu čím väčší počet Slovákov zdokonaľoval Bernolákovu normu, hovoriac, že treba brať ohľad nielen na to, „čo dobrého p. Bernolák a iní poweďeli, ale i na to, čo v jiných stolicách znamenitého a lubozvučného sa nalezá". A v úradnom orgáne Spolku milovníkov i v zábavníku Zora pripustil príspevky v biblickej reči od J. Kollára, nielen príspevky v západoslovenskom variante bernolákovčiny od J. Hollého, ale i v čistej strednej slovenčine od S. Godru. Sám M. Hamuljak vo svojich a v iných príspevkoch sa usiloval uplatniť dvojhlásky *ia, ie, iu,* píšuc: *náležjá, Ustáwanie, Ďeň Naroďenia; Rozdáňiu, Opakowáňie, Nepráťelia, umieňil; Stromowie, Powetrie, prišiel, miešaná; Biťie, Zdrawie, strihnul, striebro* . . .

V spomenutom zábavníku Zore M. Hamuljak dôsledne uplatňoval i hlásku *ľ: toľko, ľesi, ľen, sľub* . . . M. Hamuljakovi nešlo o kodifikáciu spisovnej normy. On len naznačoval cestu k jednotnej slovenčine so stredoslovenskými, celoslovenskými i celoslovanskými prvkami. Jednotná slovenčina mu bola postulátom slovenského života. Neprestával opakovať: ako sa môžeme spojiť s inými, keď sa nevieme dohodnúť medzi sebou, s bratmi najbližšími.

Keď už bolo veľmi zle a maďarizácia sa neštítila ani najhorších perzekúcií v škole a v cirkvi, bola vhodná chvíľa, aby sa národ zjednotil v strednej slovenčine, plne rozvitej Štúrom. Čo veteráni (Hamuljak, Hollý, Kollár) nemohli uskutočniť v Spolku milovníkov a v Zore, to dokázala mládež na čele so Štúrom v časopisoch Slovenskje národňje novini, Orol Tatránski a v spolku Tatrín.

V spisovnej norme uvedenej Štúrom sa uplatnili stredoslovenské prvky v plnom rozsahu (okrem spoluhlásky *ľ*). Štúrovčinou sporadicky začala písať mládež aj pred vydávaním SNN. V nej bola zaregistrovaná Hurbanova Nitra r. 1844, v nej zložil i Matúška svoju hymnickú pieseň Nad Tatrou sa blýska, v nej si písala i zapálená mládež Gemera a Liptova. Ale systematicky sa štúrovská norma ujala v Slovenských národných novinách od r. 1845 a v ďalších dielach od r. 1846, ako boli Sládkovičova Marína, Štúrovo Nárečja slovenskuo a Náuka reči slovenskej, Hurbanove Slovenské pohľady, Hodžovo Dobruo slovo Slovákom súcim na slovo a i.

2. Strhla sa zúrivá búrka na horizonte skromného a príliš utiahnutého slovenského života, keď sa na stránkach Slovenských národných novín a Orla Tatránskeho predstavila spisovná reč v novom rúchu. Sám J. Kollár sa dal strhnúť neobyčajne silným odporom proti štúrovčine. Už v prvej polovici r. 1846 nákladom Sboru Českého musea vyšli Hlasowé o potřebě jednoty spisovného jazyka pro Čechy, Moravany a Slowáky. V nich Kollár vášnivou filipikou bičoval Štúrove jazykové zásady, vyjadrené v knihe Nárečja slovenskuo. Proti spisovnej slovenčine ako osobitnej reči sa ozval

i J. Záborský. Proti jazykovému prevratu sa postavil i Šafárik, Jungmann, Palacký a mnohí ďalší.

Bolo šťastie, že Štúr bol v stálom kontakte a súčinnosti aj s novým vodcom bernolákovcov A. Radlinským, ktorý rozsiahlou korešpondenciou i tlačenými ohlasmi práve robil posledné prípravy na vydanie Pokladov kazateľského rečníctva. Tým získal pohotovú družinu oddaných bernolákovcov. Keďže Kollárove Hlasy rovnako odsudzovali slovenčinu Bernolákovu i Štúrovu, protesty proti Kollárovej publikácii sa hrnuli do Slovenských národných novín zo všetkých strán. Z Viedne sa ozval M. Hattala, z Pešti Tombor, ozývali sa z Bystrice, Trnavy, Nitry, Štiavnice, zo Spiša, Liptova...

Opravenie pravopisu skromne a s vedeckou istotou žiadal M. Hattala v liste uverejnenom vo februári 1846 pod menom Jeden Pázmánita.

Povestný Kollárov spis vyvolal mnohé protesty, ale bol aj príčinou zrodu znamenitých činov. V obrane proti Hlasom založil Hurban r. 1846 časopis Slovenské pohľady. Sám Štúr na obranu napadnutej slovenčiny rozvil jej zásady v Náuke reči slovenskej, vydanej r. 1846 a schválenej Tatrínom už r. 1845. Tatrín na svojom zasadnutí v Mikuláši 15.—16. septembra 1846 uznal požiadavku bernolákovcov, aby sa písalo *bol, dal, písal.* Do výboru Tatrína pribrali z bernolákovcov Závodníka a Ščasného, miesto zasadnutia Tatrína na rok 1847 určili na západnom Slovensku (Čachtice) a Hodžu poverili napísať spis Dobruo slovo.

Radlinský 9. novembra píše M. Hamuljakovi, že prijíma štúrovčinu, ak sa prijmú podoby *dal, mal, žil, bol*..., ak sa za túto podobu osvedčí väčšina predplatiteľov... A už koncom decembra 1846 hlási, že predplatitelia takmer jednohlasne žiadajú podržať reč nesmrteľného Bernoláka.

Štúr ani nečakal na výsledok hlasovania v Radlinského družine bernolákovcov, ale odpútajúc sa od vplyvu krátkozrakých pomocníkov v SNN, niekoľko ráz sa vyjadril za opravené formy štúrovčiny, najmä však v novoročnom čísle na r. 1847:

„Trímajúc sa uzavreňja Tatrínskeho, články ňje len do Orla, ale i do Novín v minulom čase s *l* písanje a redakcii tak poslanje prijímať budeme. Ostatňe to, v čom bi sa náš pravopis ku slovanskjemu večmi priblížiť dau, ňahávajúc času a mjenke verejnej, podľa ktorej, akbi sa ona na blížení k pravopisu slovanskjemu ustálila, spravovať buďe. Pracujú v tomto ohľade daktorí z našich mužov na spisoch a tak uvidíme, za čo sa verejná mienka vysloví."

Tak sa stalo, že od začiatku r. 1847 SNN a Orol Tatránski boli tlačené v opravenej štúrovčine (rozlišovali sa koncovky *ov* — *ou* ako v terajšej spisovnej slovenčine: *od mužov*, ale *so ženou;* uplatnila sa prípona *-l* v minulom čase slovies: *bol, dal, písal*).

A objavili sa i ohlásené spisy: Hodžov Epigenes Slovenicus a Větín i Hattalova Gramatika. Podľa rozhodnutia tatrínskeho zhromaždenia v Čachticiach sa mal utvoriť osobitný jazykospytný výbor, ktorý mal posúdiť vytlačený spis Epigenes Slovenicus aj Radlinským predloženú gramatiku, v ktorej porovnáva štúrovu slovenčinu s bernolákovčinou a z pravidiel samého Bernoláka dokazuje dôslednosť Štúrovej slovenčiny a nedôslednosť v používaní bernolákovskej spisovnej reči.

V nasledujúcich revolučných časoch uplatnil A. Radlinský zásady novej slovenčiny pri vydávaní Pokladov, ktoré vyšli r. 1848: Druhý Ohlas na Poklady so stručne podanými zásadami opravenej slovenčiny (podľa tlačenej Hattalovej Gramatiky), Poklady ... I. a II. zv. v opravenej slovenčine. Roku 1849 ako emigrant vo Viedni rediguje v opravenej slovenčine vládne Slovenské noviny. A roku 1850 dostala sa do rúk verejnosti očakávaná Hattalova Grammatica linguae slovenicae, kodifikujúca zásady opravenej slovenčiny. Napokon r. 1851 sa zišla pravopisná komisia v Bratislave. Jej členovia boli Štúr, Hurban, Hodža, Radlinský, Palárik, Hattala, Závodník. Z ich rozhodnutí sa zrodilo kolektívne dielo Krátka mluvnica slovenská, ktorá vyšla r. 1852 v Prešporku. Týmto činom bolo dovršené jazykovedné dielo Ľudovíta Štúra, mohutne rozvité na foliantoch Slovenských národných novín a Orla Tatránskeho v rokoch 1845—1848.

Anton Habovštiak

JAZYKOVÝ ZEMEPIS A ETYMOLÓGIA

Podľa Š. Ondruša (1958) veľkou prednosťou prvého vydania Machkovho Etymologického slovníka jazyka českého a slovenského je, že oproti všetkým doterajším etymologickým slovníkom slovanských jazykov zachytáva a etymologizuje i pomerne veľké množstvo nárečových slov, pričom sa pri slovách z dialektov uvádza aspoň približný zemepisný index. Ukazuje sa teda, že pri etymologických slovníkoch sú veľmi dôležité dve požiadavky: etymologizovať slovnú zásobu národného jazyka aj na základe nárečového materiálu a prihliadať i na nárečovú členitosť z jazykovozemepisného hľadiska. Uplatňovať obidva zretele pokladáme za potrebné aj pri etymologickom rozbore slovnej zásoby slovenského národného jazyka.

Výskum slovnej zásoby slovenských nárečí z jazykovozemepisného hľa-

diska, vykonaný a kartograficky spracovaný v r. 1964—1975, poskytuje pomerne veľa materiálu aj pre budúci slovenský etymologický slovník. Práve vďaka tomuto výskumu, na základe ktorého sa získali aj rovnoznačné slová (tzv. tautonymá) z rozličných nárečových oblastí, možno interpretovať pôvod i takých slov, v ktorých sa už viac-menej stráca súvislosť tak so starším stavom, ako aj s terajším stavom v spisovnej slovenčine a v ostatných slovanských jazykoch.

V spisovnom jazyku sa vyskytujú viaceré slová, ktoré sú z etymologického hľadiska málo jasné. Pri ich interpretácii môžu byť na pomoci výsledky výskumu lexikálnej a hláskoslovnej diferenciácie slovenských nárečí. Výrazným príkladom na to je napr. príslovka *dokorán*, ktorej etymologická súvislosť so slovom *koreň* sa už dnes zvyčajne neuvedomuje. Príslovka *dokorán* je rozšírená na značnej oblasti Slovenska. V Trenčianskej stolici, v Tekove, Honte, Novohrade a Gemeri je táto príslovka známa v podobe *dokorian, dokoriam, dokorien.* V záhorských a hornotrenčianskych nárečiach, najmä na Kysuciach, ako aj v Zemplíne a v užských nárečiach sa používajú podoby *do koreňa, do koreň* (Habovštiak, 1972). Tvary *do koreňa* a *do koreň* jednoznačne svedčia o tom, že s nimi súvisí aj podoba *dokorán (dokorian, dokorien)* a že táto príslovka je utvorená — ako na to poukázal aj A. Zaręba (1965, s. 208) — od slova *koreň.* V ostatných slovenských nárečiach, a to najmä v časti stredoslovenských nárečí sme zistili v tomto význame slova *dookola, celkom,* v Liptove aj *do čapov* a v Gemeri na juh od Revúcej *do hokó* (z nem. Haken = záves, hák, skoba). Na okraji stredoslovenských a východoslovenských nárečí sa používajú výrazy *na stežár, na stiežar.* V časti spišských nárečí a v Šariši sú rozšírené znenia *narosčižaj,* jednotlivo aj *naščeraj, naščižar, naščiža, narosčiežar, naščezar, naroščežaj, naščiezar;* v ukrajinských nárečiach je *narosteža,* v goralských nárečiach *naroščynzor, naščenzor.* Uvedené výrazy, ktoré zo zemepisného hľadiska tvoria súvislý areál, vzájomne súvisia a z etymologického hľadiska ich treba spájať so stsl. *stežerь* vo význame „pohyblivý kôl, na ktorý sa upevňuje krídlo dverí alebo vrát" (Machek, 1957, s. 472). Pomenovania s týmto etymologickým základom sú známe aj v iných slovanských jazykoch, a to v češtine (porov. č. *stěžeje,* stč. *stěžejě*), poľštine (porov. poľ. nár. *naościeź, naścież, naściežaj:* Brückner, 1970; Zaręba, 1965), v slovinčine (*na stežej odpreti* = otvoriť dokorán; Machek, 1957, s. 472).

Nárečový lexikálny materiál zozbieraný pre jazykovozemepisné ciele pomáha aj pri etymologickej interpretácii jednotlivých nárečových slov, ktoré sa môžu zdať na prvý pohľad ako nie celkom jasné; napr. význam a pôvod slova *bandurčej,* známeho vo väčšine šarišských nárečí, sa ľahšie objasní, ak poznáme aj príslušné rovnoznačné slová z iných slovenských nárečí, t. j. ***larva (lárva, ľárva), chrúst (chrust, hrust, chrušč), baba, húbaba,***

chrobák (hrobák), bobák, pajeď (pajed, pajod, pajek). Spomenuté rovnoznačné nárečové slová nás upozorňujú aj na význam „červ, z ktorého sa neskôr vyvinie chrúst". Zemepisné rozšírenie slova *bandurčej* zasa poukazuje na paralelný výskyt so slovom *bandurki* (= zemiaky) a zároveň i na sémantickú motiváciu pomenovania *bandurčej,* t. j. larva červa, ktorý sa zdržiava v bandurisku (= zemiačnisku) a ktorý aj požiera „bandurki".

Poznanie lexikálnej, ale aj hláskoslovnej variability slovenských nárečí pomáha aj pri etymologickom výklade takých slov, ktorých pôvod sa v doterajších etymologických slovníkoch nevysvetľuje. Takéto slovo je napr. *ňisko,* pomenúva sa ním spodná časť praslice s doštičkou, na ktorej sa pri pradení sedí. Slovo *nisko* sa uvádza v tejto podobe aj v Slovníku slovenského jazyka II (s. 381) a hodnotí sa ako nárečové slovo. Opierajúc sa o doklady z Hviezdoslava, uvádza ho aj M. Kálal (1923). Z Liptova zaznamenal toto slovo J. Okál (1938). Pri lexikálnom výskume slovenských nárečí sme zistili, že podoba *ňisko* je rozšírená v západnej časti Liptova a v dolnooravských nárečiach. V ostatných slovenských nárečiach sú rozšírené znenia *dno, dňisko, dnisko, dňísko, dňišťia, dništia, dňičťia, dňišťe, dnišče, dníšťe, dnište, ďenco, ďience, denko, dňíčko.* V časti zemplínskych a užských nárečí sa v tomto význame používa slovo *dňaško.* Zemepisné rozšírenie slov *ňisko* a *dňisko* zreteľne ukazuje, že obidve podoby vzájomne súvisia a že ich treba spájať so slovom *dno,* tak ako aj ostatné znenia týchto názvov, t. j. podoby *dňišťia, dňište, ďience* atď. Podoba *ňisko* je teda utvorená príponou *-isko* od slova *dno,* pričom znenie *ňisko* vzniklo zjednodušením skupiny *dň* na *ň.* Táto hláskoslovná zmena pre severné stredoslovenské nárečia nie je síce charakteristická (napr. v slovách typu *padnem, sadnú*), ale nie je tam celkom neznáme. Zistila sa v niekoľkých prípadoch na začiatku slov. J. Stanislav (1932) uvádza z Liptova popri znení slov *dňes, dňeska* aj znenia so zmenami *dn* > *gn* alebo *dn* > *n* v podobe *gňes, gňeska* a *ňes, ňeska, neská.* Podoby *ňeska, ňeská, ňeskajší* miesto *dneska, dneskajší* sú charakteristické aj pre oravské nárečia (Habovštiak, 1965). V slove *ňisko (< dnisko)* je teda istá zmena ako pri slovách *dnes, dneska, dneskajší.* Podoby *ňeská, ňeskajší* a *ňisko* súvisia aj zo zemepisného hľadiska.

Na vzťah slova *ňisko* so slovami *dno, dnisko* poukazuje napokon aj sémantický zreteľ. Pri výskume všetkých slovenských nárečí sme zistili, že názvy na pomenovanie spodnej časti praslice sú utvorené na základe viacerých sémantických motivácií. Tieto názvy svedčia, že je to časť praslice, 1. na ktorej sa sedí (sú to teda názvy utvorené od slovesa *sedieť* v podobe *sedadlo, sedallo, sedalo, sedlisko, seďisko, sedaňa, sedánka, sedačka* a sú známe v západoslovenských nárečiach a v časti stredoslovenských nárečí alebo od slovesa *prisadnúť* v podobe *prišitka, prišetka* — v časti východo-

slovenských nárečí, najmä v Šariši); 2. ktorá sa umiestňuje pod spodnú časť tela, teda *podritka* (najmä na Spiši a v časti abovských nárečí, jednotlivo aj v hontiansko-novohradských nárečiach), v podobe *riťišťe, ritištie, náriťišťia;* 3. ktorá sa upevňovala na stolec a stoličku a stala sa aj ich súčasťou, teda názvy utvorené od slova *stôl* v podobe *stolec, stolek, stolček, stolica, stolička* (najmä v obciach na okolí Trnavy, Modry, Piešťan a Trenčína); 4. ktorá má tvár plochej dosky, a preto sa aj pomenúva názvami ako *doska, doštička, deštička* a *ťapa, ťapka,* t. j. plochá, ťapatá doštička (najmä v Liptove); 5. ktorá tvorí spodnú časť praslice, ako na to poukazujú názvy v časti Gemera, Šariša a Zemplína v podobe *spodok, spodek, spodňík, spodnák, spodňica, spodňiarka* a nakoniec aj názvy *dno, dňisko, ňisko, dňišťe* ap.

Z uvedených dokladov názorne vidieť, že údaje o nárečovej lexikálnej diferenciácii, ako aj poznatky o hláskoslovných zmenách v jednotlivých nárečiach môžu prispieť k objasneniu slov aj z etymologického hľadiska. Na základe viacerých príkladov môžeme ilustrovať, že nárečové podoby môžu pomôcť pri výklade slov najmä vtedy, keď sa rozmanitými zmenami súvis s pôvodným znením citeľne oslabil. Toto vzdialenie sa od základnej staršej podoby slova spôsobujú rozmanité hláskoslovné zmeny, asimilácie i metatézy a iné nie vždy pravidelné hláskoslovné obmeny. Ako príklad možno ešte uviesť slovo *okľabok/-ek,* známe na niektorých miestach Trenčianskej stolice. Pomenúva sa ním zväzok vymlátenej slamy zviazanej povrieslom v podobe veľkého snopa. V spisovnom jazyku sa takýto zväzok nazýva *otep, otiepka, viazanica.* Na základe znení *okľabok (oklabok)* aj *okľabek (oklabek)* nemožno hneď usudzovať, od akého základu sa tieto slová utvorili. Cestu k ich etymologickému výkladu nám však ukazujú iné názvy, známe v uvedenom význame v západoslovenských nárečiach. Je to celý rad podôb ako *okľep, oklep, oklepa, oklepok, oklepek, okľapok, oklapek* a napokon *okľabok, okľabek.* Podoby *oklepek, okľapek* a *okľabek* (znenia *okľapek* a *okľabek* sa vyskytujú iba sporadicky) nás priam upozorňujú na to, že všetky slová sú utvorené od slovesa *(o)klepať (*klepati).* Je totiž známe, že viazanice slamy sa robili po „oklepaní", t. j. po obití obilia o stenu. Sú to teda názvy sémanticky motivované slovesom *oklepať.* Znenia *okľapok* a *okľabok* (i ďalšie obmeny) možno vysvetliť hláskoslovnými zmenami. Zmena *e* > *a* po mäkkých spoluhláskach je v slovenských nárečiach známa (napr. v slovách *nech* > *ňach, nechať* > *ňahať*) a sporadické zmeny neznelých spoluhlások na znelé zisťujeme aj v iných prípadoch, (porov. napr. nár. výslovnosť *do Vrúdok* namiesto *do Vrútok* (k *Vrútky*).

V slovnej zásobe slovenských nárečí sa však vyskytujú i také viaceré zvláštnosti, ktoré sa nedajú vždy vysvetliť zo systému skúmaného nárečia. Celý rad takýchto zvláštností sme si všimli napr. pri slovách tzv. tabuového

charakteru. Slová tohto druhu sú často tak bohato diferencované, že sa v mnohých prípadoch takmer celkom stráca súvislosť s pôvodným znením slova, resp. koreňa, od ktorého bolo utvorené tabuové slovo. Ako príklad na takúto veľkú členitosť názvov (tak z lexikálneho, ako aj zo slovotvorného hľadiska) uvedieme pomenovania, ktorými sa nazýva podlhovastý hmyz z čeľade Forticulidae, o ktorom je známe, že sa najviac zdržiava na záhradných rastlinách a že rád lezie i do ucha, t. j. škvor. Pre tento druh hmyzu sme zistili v slovenských nárečiach ako najrozšírenejšie pomenovania názvy utvorené od slova *ucho* v podobe *uchár* (v Gemeri aj *uchár*, na Záhorí *ouchár, ouchar*), *ucháň (uchán), uchál (uchal, uhaľ), ucháč (uchač, ucháš).* Vo väčšine Tekova, Hontu, Novohradu, Zvolenskej stolice, v Gemeri a na Spiši je najznámejšia podoba *ucholak (uchalak, ukolak, ucholák),* menej *ucholár (uchovár), ucholaz (ukolaz), ucholap, uchorlak, ucholáč (ucholláč, ukoláš, ucholač, ukolač), uchalec, ušiar, ušiak, zaušňik.*

Zemepisné údaje o rozšírení iných pomenovaní tohto hmyzu svedčia o tom, že z etymologického hľadiska môžu (ale nemusia) súvisieť so slovom *ucho* aj iné názvy, ktoré sú doložené v bezprostrednej blízkosti názvov utvorených od tohto slova. Sú to 1. názvy z koreňa *chuch-, choch- (charch-)* v podobe *chucholák, chucholak, chuchenak, chocholák, chochoľak, chocholos, charcholak,* rozšírené na Horehroní, v Gemeri a jednotlivo aj v Spišskej stolici; 2. názvy s koreňom *mik-* v podobe *mikuláš* (jednotlivo aj *mikoláš* a *kikulaš;* asimiláciou na diaľku $m - k > k - k$); 3. názvy so základom *ok-* v podobe *okulár, okuláč, okuláš.*

Tieto názvy upozorňujú na to, že škvor je hmyz, ktorý lezie do ucha *(uchar, ucholaz)* i poza uši *(zaušnik),* ba aj do oka *(okular, okulaz).* Negatívne citový postoj k tomuto hmyzu sa vyjadruje aj slovami zhoršujúceho významu, ako sú *uchár, ucháľ, ucháč, ucholáč.* Sémantická motivácia názvu ucholak sa „zatemňuje" tvorením neobyčajných znení *(chuchorlak, uchorlak, charcholák; chocholos, chocholak)* a tvorením slov s novým koreňom *(mikuláš, kikuláš).* Z etymologického hľadiska názvy *okulár, okulaz* a *mikuláš, kikuláš* už nemožno spájať so slovom *ucho.* A predsa sa nám vidí, že chtiac-nechtiac musíme ich dávať do súvislosti s názvami utvorenými od slova *ucho,* lebo na vzájomný súvis všetkých hláskoslovných a morfologických obmien poukazuje aj ich geografické rozšírenie (všetky varianty týchto názvov utvárajú súvislý zemepisný areál).

Iné názvy na pomenovania škvora sa vyskytujú už iba na menšej zemepisnej oblasti a sú utvorené od iných koreňov. Sú to názvy 1. *škvor (čkor, čkvor, žgor;* psl. *skvořь*) v Trenčianskej stolici, v Liptove, v Turci a na Orave; 2. utvorené od slovesa *štípať* (psl. *ščipati*) v podobe *ščipak,* menej aj *ščipľak, ščipanka, ščipalka* v časti východoslovenských nárečí; 3. *kliešť*

(kléšč, klešč, klišč; psl. *kľěščь),* známe v tomto význame iba jednotlivo na viacerých miestach Slovenska.

Viaceré slová v nárečiach sú aj zo slovotvorného hľadiska dosť nezvyčajné. Také je napr. slovo *penka*, rozšírené v časti dolnotrenčianskych nárečí a v obciach okolo Prievidze na označenie kláta, na ktorom sa rúbe drevo. Slovo *peň*, ktoré sa používa v tomto význame na okolí Nového Mesta n/Váhom, ako aj podoby *pňak, pňaček* známe v časti zemplínskych, šarišských, užských a abovských nárečí zreteľne svedčia o tom, že slovo *penka* súvisí so slovom *peň*, t. j. že bolo od neho utvorené príponou *-ka*. Na vzájomný súvis názvov *peň* a *penka* ukazuje sémantická motivácia i geografické rozšírenie obidvoch slov na súvislej oblasti západoslovenských nárečí.

Z uvedených príkladov vidieť, že jazykový zemepis môže značne uľahčiť prácu pri etymologických výkladoch nie celkom jasných výrazov. Tento pracovný postup však nemožno aplikovať na všetky prípady. Pri výskume nárečí sme sa stretli aj s takými zvláštnosťami, ktoré sa nedajú jednoznačnejšie vyložiť ani vtedy, keď poznáme takmer všetky hláskoslovné i tvaroslovné obmeny skúmaného slova a ich zemepisné rozšírenie. Na ilustráciu uvedieme slovo *lalok*, t. j. názov, ktorým sa pomenúva spodná pohyblivá časť krku rožného statku. Okrem tejto podoby sa v nárečiach vyskytuje ešte znenie *lalek*, ktoré sa však používa iba na malej oblasti západoslovenských nárečí a v nárečiach hornej Oravy. Znenie *lalok/lalek* sa nezhodujú s rozšírením znení *-ok/-ek (< ъkъ)* v slovách typu *piatok, piesok*. Známe sú však aj iné znenia, a to *ľaľok, ľaľoch* jednotlivo v Trenčianskej, Hontianskej a Zvolenskej stolici a *ľoľoch* v nárečiach na okolí Krupiny. V obciach na Záhorí i v iných dedinách, kde nastala zmena *l* > *u̯*, sme zistili znenia *u̯au̯ok* i *u̯au̯och*. V hornotrenčianskych obciach, najmä v nárečiach medzi Pov. Bystricou a Žilinou, sú rozšírené znenia *valok, vau̯ok* a v obciach na západ od Prievidze aj *valec*. Tu, pravdaže, vzniká otázka, či znenia *valok (vau̯ok), valec* geneticky súvisia so slovom *lalok*, ktoré V. Machek odvodzuje od slovesa *lokati* zvukomalebného pôvodu (Machek, 1957, s. 257), alebo či treba znenia typu *valok* spájať so slovesom *valiť* (psl. *valiti*). Názvami *valok, valec* by sa takto pomenúval silný zavalitý krk, príznačný pre rožný statok.

Vzhľadom na to, že v nárečiach sme nezistili také obmeny slova *lalok*, z ktorých by mohli vzniknúť aj znenia *valok, valec*, musíme predpokladať, že tieto znenia sú utvorené od slovesa *valiť* (pôv. *valiti*).

Poznatky o zemepisnom rozšírení najrozmanitejších hláskoslovných znení, slovotvorných obmien slova a významov jednotlivých slov môžu teda často pomôcť pri etymologickom výklade mnohých nielen nárečových, ale aj spisovných slov. Niekedy môžu byť údaje z nárečí jedinými do-

kladmi, na základe ktorých sa dajú spoľahlivo podávať etymologické výklady skúmaných slov. Jazykový zemepis sa takto stáva jednou z pomocných disciplín pri etymologickom bádaní a vysvetľovaní pôvodu slov. Prispieva k hlbšiemu poznaniu nášho jazyka, najmä k vysvetleniu príčiny a rozsahu podaktorých jazykových zmien. Nie je však takým prostriedkom, pomocou ktorého by sa dali vyložiť všetky zložité procesy súvisiace s vývinom jazyka. Preto treba pri etymologických výkladoch prihliadať aj na výsledky iných jazykovedných disciplín.

Literatúra

BRÜCKNER, A.: Słownik etymologiczny języka polskiego. Warszawa, Wiedza Powszechna 1970, s. 354.
HABOVŠTIAK, A.: Oravské nárečia. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1965, s. 130, 131, 179.
HABOVŠTIAK, A.: Slová *dokorán, do koreňa, naroščižej*. Kultúra slova, *6*, 1972, s. 350—352.
KÁLAL, K. — KÁLAL, M.: Slovenský slovník z literatúry aj nárečí. Banská Bystrica, nákladom vlastným 1923, s. 384.
MACHEK, V.: Etymologický slovník jazyka českého a slovenského. 1. vyd. Praha, Nakladatelství ČSAV 1957, 628 s.
OKÁL, J.: Nárečové slová. Gombáš (Liptov). Slovenská reč, *7*, 1938/1939, s. 200.
ONDRUŠ, Š.: Nad etymologickým slovníkom jazyka českého a slovenského. Jazykovedný časopis, *9*, 1958, s. 144—162.
STANISLAV, J.: Liptovské nárečia. Martin, Matica slovenská 1932, s. 234—235.
ZARĘBA, A.: Ze związków językowych polsko-czesko-słowackich na Śląsku. Język Polski, *45*, 1965, s. 141—154, 208—215.

Marie Majtánová

POSTAVENIE DUÁLU A POUŽÍVANIE DUÁLOVÝCH TVAROV V SLOVENČINE PREDSPISOVNÉHO OBDOBIA

Problematike postavenia duálu a používania duálových tvarov v staršej slovenčine sa dosiaľ nevenovala osobitná pozornosť. Najpodrobnejšie sa duálom zaoberala K. Habovštiaková (1954) v štúdii *Dva príspevky z morfológie Žilinskej knihy*, kde uvádza aj podrobnú literatúru. Pri porovnaní stavu v Žilinskej knihe s výskytom duálu v češtine Husových spisov dospela k záveru, že v žilinských zápisoch sa duál javí už iba ako silne odumierajúca kategória. Ostatné novšie práce o dejinách slovenčiny sa tejto otázke venujú iba okrajovo. J. Stanislav (1967, s. 27—28) sa v krátkej kapitolke zmieňuje o pozostatkoch duálových tvarov a z materiálu vy-

vodzuje, že v slovenčine bol duál v 15. stor. na vymretí a ostávajú z neho už len osamotené doklady. Na inom mieste (1967, s. 101) uvádza, že duál sa stráca v 15. a 16. stor. R. Krajčovič (1964, s. 100) iba stručne poznamenáva, že v 10.—15. stor. celú oblasť starej slovenčiny charakterizuje zánik duálu.

Nazdávame sa preto, že bude užitočné charakterizovať postavenie duálu a jeho používanie v slovenčine predspisovného obdobia na základe materiálu zhromaždeného v kartotéke pripravovaného Slovenského historického slovníka. Hoci východiskový materiál je určený predovšetkým na spracúvanie lexiky, možno ho — s istými rezervami — využiť aj na iné ciele, najmä pri štúdiách z historickej gramatiky staršej slovenčiny.

Na vyjadrenie gramatickej kategórie čísla sú vo väčšine slovanských jazykov od najstarších čias plne rozvinuté dva rady koncoviek (singulár a plurál). Možno preto predpokladať, že gramatické číslo založené na rozdiele medzi singulárom a plurálom je v týchto jazykoch starobylou súčasťou ich gramatickej stavby.

Okrem singuláru a plurálu mali slovanské jazyky v staršom období svojho vývinu ešte aj tretie gramatické číslo, duál. Rad duálových koncoviek nie je však ani v najstaršom doloženom období slovanských jazykov plne rozvinutý. V priebehu historického vývinu jednotlivých slovanských jazykov napokon zreteľne badať, ako sa pôvodne duálovými koncovkami vyjadruje aj plurál, príp. ako rozdiel medzi plurálom a duálovou koncovkou slúži na rozlíšenie vznikajúcich homoným a pod. *(oči — oká, uši — uchá).*

Novšia slavistika vychádza z faktu, že duálové tvary nie sú v žiadnom jazyku sveta tak plne rozvinuté ako formy plurálu a ani sa nevyskytujú v rovnakej miere vo všetkých slovách rozlišujúcich gramatické číslo. Ani v prajazykovom období slovanských jazykov neboli duálové tvary plne rozvinuté, skôr sa obmedzovali na isté prípady, keď išlo o dvojice častí tela, o pravidelne sa vyskytujúce dvojice a kongruentné spojenia s číslovkou *dva — dve, oba — obe.*

K novému rozvitiu duálu dochádza druhotne v staroslovienčine, slovinčine a lužickej srbčine. V staroslovienčine môže ísť o umelý zásah Konštantína Filozofa pri dotváraní spisovného jazyka Slovákov, kým v slovinčine a lužickej srbčine, ktoré sa veľmi skoro dostali do styku so silnými kultúrnymi sférami susedných neslovanských jazykov a stratili tým čiastočne kontinuitu s ostatným slovanským osídlením, došlo zrejme k novšej intenzívnej snahe o zdôraznenie starého slovanského charakteru obidvoch týchto jazykov, a tým aj k ich istej archaizácii. Tak možno interpretovať extrémnu situáciu, že totiž v staroslovienčine, lužickosrbčine a slovinčine je duál nielen zachovaný, ale vyskytuje sa dokonca vo väčšej miere, ako kedysi v slovanských jazykoch vôbec jestvoval (Horálek, 1962).

Oproti tradičnému chápaniu duálu ako prostého dvojného čísla je postavená pravdepodobná hypotéza, že duál zrejme pôvodne vyjadroval pojem dvojice (párovosti) a až neskôr, keď sa v danom jazyku rozvinulo číselné počítanie a utvoril sa číselný rad, sekundárne sa zblížil s číselným pojmom *dva*. Rozdiel medzi významom dvojice (párovosti) a významom číslovky *dva* spočíva v tom, že vo význame párovosti sa silnejšie zdôrazňuje tesný vzťah obidvoch kvalitatívne rovnakých členov dvojice, t. j. ich vzájomné spoločenstvo. Preto sa tento význam uplatňoval pri označovaní dvoch párových častí tela, najmä keď obidve vystupovali spoločne ako jeden orgán (napr. zraku, sluchu). K významu párovosti (duálnosti) je v tomto prípade bližší význam číslovky *obidva, oba* ako význam číslovky *dva*, kde ide iba o voľné, kvantitatívne spojenie dvoch predmetov, ktoré nemusia byť kvalitatívne zhodné.

Duálové formy sa v slovenčine predspisovného obdobia vyskytujú predovšetkým v staršej etape, t. j. zhruba do konca 16. stor. Doložené sú v pamiatkach zo západného a sčasti aj stredného Slovenska, a to v kongruencii s číslovkou *dva/oba/obidva*. Dlhšie prežívajú duálové tvary v deklinácii niektorých substantív označujúcich párové predmety — časti tela, a najmä tých, ktoré vystupujú ako orgán zmyslov (oči, uši), a ďalej v deklinácii čísloviek *dva/oba/obidva*.

Duálové tvary sa pochopiteľne najčastejšie vyskytujú v deklinácii čísloviek, a to najmä v nom./ak. mask. *dva*, fem. *dve*, v gen./lok. *dvú*, dat./inštr. *dvoma, dvema*, prípadne *dvuma, dvama, dviema*. Paralelné plurálové formy, ako napr. gen./lok. typu *dvoch, dvuch, dvauch*, dat./lok. *dvom (po dvom), dvúm* sú najmä na začiatku 17. stor. dosť zriedkavé. Nom. pl. *dvaja* je prvý raz doložený už v roku 1736. Pre slovenské pomery je príznačné používanie genitívu vo funkcii akuzatívu pri životných maskulínach. Rovnaká situácia nastáva pri číslovke *oba/obe:* nom./ak. *oba, obe*, gen. *obú*, dat./inštr. *obema, obiema*, prípadne *obama* (fem.) V nom. feminín je ďalej pozoruhodná forma *oby;* v gen. sú dosť frekventované aj podoby *obuch* (m. i fem.), *obejuch* (fem.), vzácnejšie *oboch* (n.), *obejich, obojich, obej* (f.), v dat. aj *obem* a *obejom* (f.). V lokáli sa vyskytuje iba plurálová forma *oboch* (m.), *obuch* (f.). Duálové tvary nachádzame tiež pri číslovke *obidva*, a to v nom./ak. mask. *obadva*, v gen. *obudvou* a v nom./ak. fem. *obedve (obědvě)* a v gen. *obedvu*. Okrem týchto najfrekventovanejších podôb sú doložené ešte formy nom. mask. a n. *obidva*, gen. *obúch dvúch, obudva* (n.), dat. *obú dvom* a ďalej pri nom. fem. *obidve*, gen. *obedvuch, obuch dvuch, obadve*.

Duálové tvary substantív sa nikdy nevyskytujú dôsledne. Spravidla sú aj v jednej pamiatke zmiešané s plurálovými tvarmi a s tvarmi rozmanitým spôsobom deformovanými:

poslati w duom dwu poslu a dwu bozeynikuow 1473 ŽK Mp, 134b, se dwiema swyma sedlakoma anebo muzma 1473 ŽK Mp, 137, (oni) gsu z obem stranu przed nas przystupyly 1462 ŽK, 110b, se dwiema swyma diewkoma 1479 ŽK, 87a, miezi obiema stranoma... prikazal obiema stranoma 1479 Blatnica KnL, 34, z obú stran 1503 ŽK, 102b, raczili obema stranoma wypowedieti 1543 LA, 48, od swych obudwu synow 1565 LA, 83b, z dobytku oddalo se... dwa yunce, dwa wepra, dwe kolesa okowane pol. 16. stor. B. Bystrica, se dwiema swyma przietely gistymi ŽK 137b, dwema lidmi 1561 ŽK, 77a, oba dwa zwrchu gmenowany bratry 1578 Prot LT, 17.

Duálové tvary sa vyskytujú predovšetkým v počítaných substantívach; oveľa vzácnejšie sú v adjektívach a slovesách, a to predovšetkým v slovenskom (staročeskom) preklade magdeburského práva v Žilinskej knihe: *oba [vozy] gsta nabrana* 1473 ŽK, Mp, 124b, *kdyby se dwa ranila mezi sebou a ti by oba przyssla... awssak by neumiela ne slowensky... a pakli by byla oba przed sudem... kdyz se dwa ranita a przygdu oba pred prawo a zalugi* 1473 ŽK Mp, 110b. Azda pod vplyvom archaického jazyka prekladu magdeburského práva nachádzame aj v ďalšej slovnej časti Žilinskej knihy duálové tvary častejšie: *abychva spolu [Mikuláš Nosko a jeho brat] na jeden konec dokonala* 1469 ŽK, 83b, *[jestliže by Barbora a jej muž] oba dwa sessla s toho swieta* 1481 ŽK, 88b.

Slovenský charakter Žilinskej knihy dokresľujú tvary genitívu duálu vo funkcii akuzatívu v životných maskulínach: *poslati w duom dwu poslu* 1473 ŽK Mp 134b, *kto ma cztyr muzy* 1473 ŽK Mp, 134b. Podobne aj inde: *že by ste dwu trubaczu svogych prepustyly* 1583 Turiec SL III, 245 (St.).

Okrem párových substantív, ktoré si podrobnejšie všimneme pri jednotlivých paradigmách, sú v slovenčine predspisovného obdobia doložené duálové tvary viacerých substantív v spojení s číslovkou *dva, dve* alebo *oba, obidva, obe, obidve.*

Príklady:

Nom. du.: dwa czlowieky 1473 ŽK Mp, 136b, dwa stanie pol. 16. stor. B. Bystrica, dwa dne po r. 1679 RecTurč, dwa stane 1692 Krupina; obidvě straně 1473 Blatnica Chal/St., 175, obydwe strane 1480 Lipt. Ján St., 175, obie dwie stranie 1482 ŽK, 88b, obie dwie diedine... obe strane... wolachu obe strane rzkuce... tu su sobe obe strane ruče! dawali 1484 Bytča KnL, 53, obie stranie chodili... oni sie obie stranie odprosili... na tom obie stranie gsu przestali 1501 ŽK 93a-b, na tom prawe... obedwe strane pozustaly, ... na tom ortyli obedwe strancze prestaly su 1558 LA, 61b.

Akuz. du.: dwa zlata 1466 a 1492 ŽK, 102a, dwa mala penieze 1478 ŽK, 86b, dwa zlatta 1482 ŽK, 89a, ta dwa czlowieky 1484 Bytča KnL, 53, dwa zlata 1507 a 1518 ŽK, 94b, 96b, dwa magerze panska 1520 s. l. KnL, 108, dwa grossa 1569 Kremnica, St., 112, dwa rucznika pol. 16. st. B. Bystrica, dwa wepra 1585

LA, 112b; dwe nediely 1454 ŽK, 100a, dwe zenie 1473 ŽK Mp, 116a, dwie konwie cinove 1507 ŽK, 94b, dwe roli puste 1520 s. l. KnL, 110, dwe sestre 1561 LA, 72, dwe krawe, ... ty dwe krawe, dwe perine, dwe dobre perine 1564 Parížovce, dwe hriwnie striebra 1569 Kremnica St., 175, dwe sekere 1569 Mošovce St., 176, dwe kossely 1586 Pliešovce, dwe retezy 1594 Hliník, dwe ziene 1592 Dolný Prandorf; dwie prawie 1473 ŽK Mp, 127, dwe prostiradle 1473 ŽK, Mp, 66, ty dwe letie 1541 LA, 46, dwe lukne owsa, dwe lukne žita 1551 Ďuričiná, dwe lukne žita, dwe lukne jačmena i dwe lukne ovsa pl. 16. st. Lisková HorvLP, 31, dwe lukne pssenycze 1564 Parížovce, dwe kolese 1578 ProtTS, 5, owsa dwe luknie 1583 Žilina, dwe lukne 1601—1604 Sklabiňa, za dwe lukne gečmena 1619 ProtTS, 72.

Gen. du.: dwu bozenyku 1453 ŽK, 98b, dwu czlowieku 1473 ŽK Mp, 117b, 136b, dwu wozu kolesa 1473 ŽK, 115b, dwu poslu ... cztyr muzy 1473 ŽK Mp, 134b, 116a, dwu muzy 1473 ŽK Mp, 146, dwu trubaczu 1583 Turiec SL III, 245/St. 112; z oboju stranu 1459 ŽK,/St, 28, obu stranu 1479 Žilina KnL, 32, 1493 ŽK, 91b, z obem stranu 1462 ŽK, 110b.

Lok. du.: o dwu muži ... o dwu lidij 1473 ŽK Mp, 136a, 136b, 137a, po dwu žajdlu pol. 16. stor. Lisková HorvLP, 33; w tich dwu nedielu 1454 ŽK, 100, we dwu hodinu 1473 ŽK, Mp, 131.

Dat. du.: dwiema poctiwyma ženama 1473, ŽK Mp, 126, obema diedinama 1484 Bytča KnL, 54.

Inštr. du.: se dwiema člowiekoma 1473 ŽK Mp, 124, se dwiema swyma sedlakoma 1473 ŽK Mp, 137, mezi dwema bratryma wlastnyma 1624 ProtTuran, 12.

Osobitná situácia nastáva pri číslovke *dvesto*. V pamiatkach 15. a 16. stor. je bežná podoba *dweste* s náležitou duálovou formou *ste*, na okolí Trnavy *dvesce* (1574). Tá sa udržiava až do prvej tretiny 17. stor. (1601 Žilina, 1610 Boca, 1621 Levice). Od 17. stor. čoraz viac pribúda dokladov na podobu *dwesto*, v pamiatkach z východného Slovenska *dwasto*, v Kamaldulskom slovníku *dwěsto*.

V deklinačných tvaroch párových substantív sa duálové podoby zachovali veľmi nerovnomerne. Najčastejšie sú pri substantívach *oči, uši*, t. j. pri označení párových častí tela, ktoré fungujú ako celok, ako orgán zraku, sluchu. Tu sa duálové tvary udržiavajú najdlhšie, ba v niektorých prípadoch prežili (vo funkcii plurálu) do súčasnosti. To platí predovšetkým o nom.-akuz. *oči, uši*. Iba tam, kde sa neskôr začala významová diferenciácia plurálových tvarov *(oči — oká, uši — uchá)*, dotvárali sa pre prenesený význam adekvátne plurálové tvary podľa paradigmy. V historických pamiatkach sú však tieto tvary pomerne vzácne a mladé; napr. jediný doteraz známy doklad na nom. pl. *oká* (pri hre v kocky) je z r. 1718 (Maczay, Chleby prwotjn, 273). Nom. pl. *uchá* je častejší a slúži rovnako ako tvar *uši* na označenie časti tela i v prenesenom význame. V akuzatíve sú však doložené iba duálové podoby *oči, uši*.

Pôvodné duálové formy genitívu *očú, ušú* patrili v 15.—18. stor. popri

tvaroch *očí, uší* a *očúv* k najfrekventovanejším. Vzácnejšie sa vyskytuje podoba *okú* aj formy *oč, uch/úch* alebo — v Kamaldulskom slovníku — *uš.* Naproti tomu sa v lokáli používali iba plurálové formy: *očech, očách, očích, očoch, ušech, uších, uchoch* (v pren. význame), *ušách, uchách, ušoch, ušiach* (v pren. význame).

Okrem jediného dokladu *k očima* zo Žilinskej knihy (1473, Mp) sa aj v datíve vyskytujú iba plurálové podoby: *očom, očam, očím, očem, uším.* Zato v inštrumentáli sú najfrekventovanejšie pôvodné duálové podoby *očima, ušima.* Tvary *očama, ušama* sú mladšie a podoby *očami, očmi, ušimi, uši* sa zjavujú celkom osihotene.

Pri substantíve *ruka* je pôvodný duálový tvar nom.-akuz. *ruce* takmer rovnako častý ako plurálový tvar *ruky.* Pri substantíve *noha* je však iba plurálový tvar *nohy.*

V genitíve sú pri obidvoch substantívach najčastejšie duálové tvary *rukú, nohú* popri pomerne hojných tvaroch *ruk, noh.* Zriedkavejšie sú podoby *rukuw, rukau, nohuw, nuoh* a *nuh.* Podobne v lokáli je v našom materiáli najfrekventovanejší tvar *rukú* popri dosť častej forme *rukách.* Pri substantíve *noha* je však pomer obidvoch tvarov *(nohách-nohú)* obrátený. V kalvínskych tlačiach z 18. stor. sa používajú formy *rukoch;* tvar *rucech* je doložený iba raz.

Datív má iba plurálové formy *rukám, nohám,* vzácnejšie sa vyskytuje forma *nohúm.* Zato v inštrumentáli sú pôvodné duálové podoby *rukama, nohama* približne rovnako časté ako formy *rukami, nohami.*

Z bohatej škály tvarov doložených v deklinácii slova *prsia* možno ako duálové charakterizovať podobu *prse,* ktorá sa vzácne objavuje v nominatíve, ale je najfrekventovanejšou podobou akuzatívu popri tvaroch *prsa* a *prsy* (v pamiatkach z východného Slovenska *persy, pirsy*).

V genitíve je starý duálový tvar *prsú* popri podobách *prsy* a *prsúv* podľa frekvencie na prvom mieste, zriedkavejšie sú formy *prsou* a *prsov,* v Kamaldulskom slovníku *prs,* v receptári z Turca *prse* a v receptári z Osturne *persi.* Naproti tomu v lokáli je tvar *prsú* oveľa vzácnejší. Tu sú najfrekventovanejšie podoby *prsech,* poprípade *prsach* a *prsych,* ojedinele *prsoch* (v Rec Ost. *persach, pirsjach*).

V dat. sú doložené iba plurálové tvary *prsom, prsum,* vzácnejšie *prsam* alebo *prsem.* V inštr. je najčastejšia duálová podoba *prsama.* Iné tvary ako *prsiam, prsami, prsmi* a *prsy* sú iba výnimočné.

Z ďalších substantív označujúcich párové časti tela alebo predmety vyskytujúce sa predovšetkým vo dvojiciach sú duálové tvary doložené napr. v gen. *rodiči* 1754 Trenčín, v lok. *rodičú* 1756 V. Bošany, *koleňú* 1763 KS a v inštr. *krydlama* 17. stor. Nom Pruž, 1756 KP a 1763 KS, *ostrohama* 1763 KS. K tomu treba poznamenať, že pôvodná duálová koncovka *-ama*

sa vo funkcii inštr. pl. rozšírila aj do paradigiem iných substantív, ako je to dodnes v mnohých slovenských nárečiach.

Pri ďalších párových substantívach a pri substantívach označujúcich pravidelne sa vyskytujúce dvojice ako napr. *bedro, čeľusť, líce, nozdry, nožnice, pera, plece, holeň, rameno, roh, rukáv, rukávce, rukavice, skráň, viečko* sa pozostatky duálových tvarov v našom materiáli nevyskytujú.

Historický materiál potvrdzuje, že ani v najstaršej etape slovenčiny predspisovného obdobia nebola kategória duálu rozvinutá. Duálové podoby sa vyskytujú predovšetkým v pamiatkach zo západného a sčasti aj stredného Slovenska a v 15.—16. stor. sa už obmedzovali iba na kongruované formy s číslovkou *dva/oba/obidva* a na niektoré substantíva označujúce párové predmety (časti tela), príp. pravidelne sa vyskytujúce dvojice. Ale aj v týchto prípadoch badať výrazné prenikanie plurálových foriem, ktoré majú početnú prevahu najmä v dat. a v lok., kde koncovky *-om/-am* a *-och/-ach* mali silný univerzálny charakter a takmer všeobecne prenikali do paradigiem všetkých substantív. O odumieraní duálu svedčia ďalej skomoleniny pôvodných duálových tvarov.

Okrem čísloviek *dva/oba/obidva* býva v duáli iba počítané substantívum: kongruované duálové tvary ostatných závislých slov — adjektív, slovies — sú doložené iba z 15. stor. zo Žilinskej knihy, a to predovšetkým z prekladu magdeburského práva, písaného pod priamym vplyvom starej češtiny, v ktorej boli kongruované duálové tvary závislých slov vtedy ešte bežné.

Kategória duálu je teda už v slovenčine najstarších jazykových pamiatok rozpadnutá, odumierajúca. Duálové tvary dožívajú iba v niektorých špeciálnych prípadoch, a to vo funkcii plurálu. Analogickú situáciu badáme aj v ostatných slovanských jazykoch, v ktorých kontinuita s ostatnými slovanskými jazykmi zostávala v priebehu historického vývinu nenarušená (stará ruština, stará poľština). Naproti tomu v okrajových slovanských jazykoch, kde bol preukázateľný silný vplyv vyspelých cudzích kultúr (staroslovienčina, slovinčina, lužická srbčina a zrejme aj stará čeština), sa pri konštituovaní kultúrnej formy daného jazyka zrejme vedome uplatňovali archaické slovanské jazykové prvky a teda aj duál.

Skratky použitých prameňov, vyexcerpovaných v kartotéke Slovenského historického slovníka:

Horv LP Listy poddaných z rokov 1538—1848. Na vydanie pripravil P. Horváth. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1955. 375 s.

Chal CHALOUPECKÝ, V.: Jiráskovo Bratrstvo v dokumentech. 1. vyd. Bratislava —Praha, Melantrich 1937.

KnL KNIEZSA, Š.: Stredoveké české listiny. Budapešť, Akadémiai Kiadó 1952. 205 s.

KP Swate biblia slowénské, 1756—1759 (I: Starý zákon, II: Nový zákon; preklad kamaldulských mníchov). Rkp.: Farský úrad Cífer. 778 s.

KS Syllabus dictionarij latino-slavonicus, 1763. Rkp.: UK Budapešť, sign. H 64. 948 s.

LA Protocollo[n] civium Lypcze Alemanilis, 1566–1742. Rkp.: OA Liptovský Mikuláš, fond Partizánska Ľupča.

NomPruž Nomenclator pružinský (lat.-slov.), 17. st. Rkp.: ÚK SAV Bratislava

Prot TS Protokol Troch Sliačov, 1578–1623. Rkp.: OA Liptovský Mikuláš.

Prot Tur Kniha mestečka Turany, 17. st. Fotokópie v Jazykovednom ústave Ľ. Štúra SAV.

Rec Ost Receptár osturniansky, 1. pol. 18. st. Rkp.: Východoslovenské múzeum Košice, bez sign.

Rec Turč Receptár turčiansky, 17. st. (po r. 1679). Rkp.: LA MS Martin, sign. 1791.

SL VARSIK, B.: Slovenské listy a listiny z XV. a XVI. storočia. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1956. 437 s.

St STANISLAV, J.: Dejiny slovenského jazyka. Zv. II. 2. vyd. Bratislava, V SAV 1967. 754 s.

ŽK Protocollum civitatis Zilinensis (Solnensis), 1403–1519 (slovenské zápisy od r. 1451). Rkp.: OA Žilina, sign. A 1. Vydal V. Chaloupecký, Kniha Žilinská. Bratislava, Vydavateľstvo Učené společnosti Šafaříkovy 1934. 239 s.

ŽK Mp Staročeský preklad Magdeburského práva zo Žilinskej knihy z roku 1475. Porov. ŽK.

Literatúra

HABOVŠTIAKOVÁ, K.: Dva príspevky z morfológie Žilinskej knihy. Jazykovedný časopis, 9, 1954, s. 168–190.

HORÁLEK, K.: Úvod do studia slovanských jazyků. 2. vyd. Praha, Nakladatelství ČSAV 1962. 535 s.

KRAJČOVIČ, R.: Náčrt dejín slovenského jazyka. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1964. 196 s.

STANISLAV, J.: Dejiny slovenského jazyka. Zv. 2. 2. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1967. 754 s.

VÁŽNÝ, V.: Historická mluvnice česká. Tvarosloví. Zv. 1. 1. vyd. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1966. 199 s.

DISKUSIE

Emil Horák

METODOLOGICKÉ A TEORETICKÉ VÝCHODISKÁ OPISU SÉMANTIKY SLOVENSKÝCH PREDLOŽIEK

Pravda nie je na začiatku, lež na konci, presnejšie, v pokračovaní.
V. I. Lenin

0. V slovenskej jazykovede sa za ostatných dvadsať rokov ustálila prax opisovať predložky ako slovný druh lexikografickou metódou. Keď z metodického hľadiska porovnávame spracovanie predložiek v Slovníku slovenského jazyka (1959—1968) s opismi predložiek v štúdii J. Orlovského (1956) a v jeho Slovenskej syntaxi (1971), v Morfológii slovenského jazyka (1966) a v monografii J. Oravca Slovenské predložky v praxi (1968), nenachodíme medzi nimi podstatný rozdiel. Vo všetkých uvedených opisoch predložiek sa ťažisko kladie na normatívnu stránku, na potreby praxe. Vedecká kritika hodnotí opis predložiek v Morfológii slovenského jazyka (ďalej MSJ) ako lexikografický.[1] Aj F. Miko (1969) ako jeden z autorov MSJ kvalifikuje opis predložiek v tomto diele ako lexikografický a izolacionistický. Sám tento lexikografický, resp. klasifikačný[2] opis sémantiky predložiek v slovenskej jazykovede prekonáva systémovo-funkčným opisom predložiek.

Na rozdiel od F. Miku, ktorý opisuje systém predložiek v úzkej spojitosti so systémom pádov, pokúsil som sa prekonať lexikografické spracovanie slovenských predložiek opisom štruktúry systému predložiek samých osebe, t. j. bez pádov (Horák, 1972). K tomuto opisu zaujíma odmietavé stanovisko J. Oravec (1974). Keďže J. Oravec absolutizuje klasifikačný opis sémantiky predložiek, ukazuje sa naliehavá potreba konfrontovať metodologické a teoretické východiská klasifikačného a štruktúrno-systémového opisu sémantiky predložiek.

---

[1] Popis je spíše lexikografický než gramatický; od mluvnického zpracování bychom očekávali více zřetele k systémovým vztahům v dané oblasti (Slovo a slovesnost, *29*, 1968, s. 330). Podobne sa tento opis hodnotí aj v Slovenskej reči, *33*, 1968, s. 154, v Slavii, *38*, 1968, s. 165 a i.

[2] Lexikografický opis predložiek — ako prvú etapu komplexného gramatického opisu sémantiky predložiek — budem ďalej označovať termínom klasifikačný opis, ktorý preberám z metodológie vedy. Termín lexikografický opis sa potom bude vzťahovať výlučne na lexikografické (slovníkové) spracovanie predložiek.

1. Klasifikačný opis sémantiky predložiek (metodické východiská, postupy a cieľ) možno charakterizovať takto:

1.1 Zakladá sa na klasifikačnej (formálnej) abstrakcii, ktorou sa jednotlivým predložkám priraďujú totožné vlastnosti, ako sú: miesto, smer, čas, príčina, účel a i.

1.2. Predložky spracúva izolovane, „lexikograficky", podľa abecedy. V tomto opise sa ešte nevychádza z predložiek ako triedy slov, a preto sa ani nekladie otázka vzájomných vzťahov — ako častí tohto celku.

1.3. Jeho produktom sú kontextové významy, teda významy, ktoré predložka „nadobúda" v kontexte v závislosti od prvkov kontextu (slovesa, mena a pádu), s ktorými sa predložky v reči spájajú.

1.4. Jeho cieľom je vyčerpávajúca registrácia kontextových významov, resp. systematizácia predložiek.

1.5. Je zameraný na potreby praxe, má normatívnu funkciu.

Z naznačených metodických princípov, postupov a z cieľa klasifikačného opisu sémantiky predložiek je zrejmé, že sa tento opis zameriava na vonkajšiu, javovú stránku predložiek. V klasifikačnom opise sémantiky predložiek sa neprekračuje rámec empirického stupňa vedeckého poznania. Empirickú úroveň tohto opisu potvrdzuje aj povaha a funkcia dokladu, ktorým sa exemplifikuje každé určenie kontextového významu predložky. Doklad je v tomto opise poslednou inštanciou správneho určenia významu predložky.

2. J. Oravec konštatuje, že „predložky ako slovný druh sú v slovenčine dobre spracované" (s. 291). Opis predložiek v MSJ hodnotí ako úplný, opis predložiek vo svojej knihe Slovenské predložky v praxi kvalifikuje ako podrobný a iné vlastné opisy predložiek sa mu javia ako úplné.

2.1. S uvedeným hodnotením opisov sémantiky slovenských predložiek nemožno súhlasiť, a to už preto, že sa v nich venuje pozornosť výlučne iba jednej stránke predložiek — javovej rovine predložiek (t. j. prejavu predložiek v reči, v texte). V týchto opisoch sa ešte neskúma podstatová rovina predložiek: nenastoľuje sa v nich otázka vzájomných vzťahov predložiek, a teda nerozlišujú sa vonkajšie a vnútorné vzťahy predložiek, nekladie sa ani otázka podstaty predložky (ako lingvistického znaku). Keďže teda tieto opisy neprekračujú rámec empirickej úrovne vedeckého poznania, nemožno ich kvalifikovať ako „úplné" (podrobnejšie porov. E. Horák, 1975, s. 117 n.).

2.2. S touto kvalifikáciou predložiek by sme mohli súhlasiť iba v tom prípade, keby sme opis podstatovej roviny predložiek redukovali na opis javovej roviny. Lenže podľa dialektickomaterialistickej teórie poznania, z ktorej vychádzame, „všetka veda by bola zbytočná, keby sa javová forma a podstata vecí bezprostredne zhodovali" (Marx, 1958, s. 370). Podľa tejto

teórie veda má „asymptotický charakter“ (Engels, 1963, s. 187), veda je „kruh kruhov“, to znamená, že objektu poznania sa nemôžeme zmocniť „v jeho úplnosti, v bezprostrednej totalite“, lebo „poznanie je večné, nekonečné približovanie sa myslenia k objektu“ a postupuje „od javu k podstate“ (Lenin, 1961, s. 191, 204 a i.).

2.3. Pri opise sémantiky predložiek stojíme teda pred úlohou skúmať podstatovú rovinu predložiek — to znamená opísať predložky so štruktúrno-systémového hľadiska. Túto úlohu postrehla už vedecká kritika, keď od gramatického spracovania v MSJ očakávala viac zreteľov na systémové vzťahy v danej oblasti. Tejto úlohy som si bol vedomý, keď som sa pokúsil opísať štruktúru systému slovenských predložiek v štúdii *Predložkový systém spisovnej slovenčiny.*

Klasifikačný opis sémantiky predložiek zapustil v našej jazykovede veľmi hlboké korene. Z mentorsky autoritatívneho pátosu v článku J. Oravca usudzujeme, že prechod od klasifikačného opisu k štruktúrno-systémovému opisu sémantiky predložiek nebude ľahký, že štruktúrno-systémový opis predložiek v slovenskej jazykovede bude treba doslova vybojovať, prirodzene, nie podráždene a negativisticky, ale zásadnou konfrontáciou obidvoch opisov v metodologickej i teoretickej rovine.

3. Pri konfrontácii metodických východísk, postupov a cieľov klasifikačného a štruktúrno-systémového opisu predložiek zisťujeme, že v klasifikačnom opise sa uplatňuje formálna (klasifikačná) abstrakcia, podáva sa izolovaný opis sémantiky predložiek, že jeho produktom sú kontextové významy, jeho cieľom je úplná registrácia kontextových významov a systematizácia predložiek a že je zameraný na potreby praxe a má normatívnu funkciu.

Naproti tomu v štruktúrno-systémovom opise sa uplatňuje dialektická (vzťahová) abstrakcia, vychádza sa z chápania predložiek ako organického celku, jeho produktom je invariantný význam, jeho cieľom je opis štruktúry predložkového systému, je zameraný na teoretický výskum predložiek a je východiskom pre štruktúrno-funkčný, štruktúrno-kauzálny a štruktúrno-genetický opis predložiek.

4. Z tejto konfrontácie je zrejmé, že medzi týmito dvoma opismi je podstatný, t. j. kvalitatívny rozdiel. Z hľadiska komplexného gramatického opisu predložiek sa totiž klasifikačný opis a štruktúrno-systémový opis predložiek nenachodia v disjunktívnom vzťahu (jeden alebo druhý), ale sú v hierarchickom vzťahu: ak sa klasifikačným opisom zmocňujeme javovej roviny predložiek, štruktúrno-systémovým opisom prenikáme do podstatovej roviny predložiek. V týchto opisoch teda nejde o dva možné prístupy vo vedeckom výskume predložiek, lež ide o dva nevyhnutné opisy sémantiky predložiek, lebo sú to opisy dvoch úrovní vedeckého poznania:

empirickej a teoretickej úrovne. Výsledky klasifikačného opisu sú východiskom, predpokladom štruktúrno-systémového opisu. Štruktúrno-systémový opis predložiek nestavia na týchto výsledkoch mechanicky, ale prekonáva ich v zhode s dialektickým zákonom negácie negácie: forma (metóda) sa ruší, a obsah sa v prekonanej podobe zachováva. Tieto základné súvislosti medzi klasifikačným opisom a štruktúrno-systémovým opisom predložiek si treba uvedomiť, ak chceme pochopiť podstatu, povahu a funkciu štruktúrno-systémového opisu sémantiky predložiek.

J. Oravec vo svojom článku nerozlišuje empirickú a teoretickú úroveň vedeckého poznania predložiek a teda ani nediferencuje klasifikačný a systémovo-štruktúrny opis sémantiky predložiek.[3] Lenže keď J. Oravec nerozlišuje v metodologickej rovine dva kvalitatívne rozdielne opisy predložiek, môj štruktúrno-systémový opis sémantiky predložiek posudzuje cez prizmu postupov, princípov a cieľa klasifikačného opisu. Pritom si neuvedomuje, že týmto metodologicky chybným postupom porovnáva javy nesúmerateľné (javy dvoch úrovní poznania), a potom je len prirodzené, že deformuje moje teoretické princípy. A deformuje ich v takej miere, aký je rozdiel medzi formálnou abstrakciou a dialektickou abstrakciou, kontextovým významom a invariantným významom, systematizáciou a systémom.

5. Keďže teoretické princípy, ktoré som uplatnil vo svojej štúdii, pokladám aj dnes v štruktúrno-systémovom opise sémantiky predložiek za správne, ďalej budem konfrontovať tieto princípy s ich deformovanou podobou v článku J. Oravca. Obmedzím sa pritom na tri základné otázky: vzťah predložky a pádu, podstata invariantného významu predložky a povaha systematizácie a systému predložiek.

5.1. Vzťah predložky a pádu. J. Oravec vo svojom článku tvrdí, že vzťah pádu a predložky vylučujem (s. 292) a popieram (s. 292, 302). Na iných miestach článku sa konštatuje, že významu pádov (resp. pádového systému) ani vzťahov pádu a predložky som sa nedotkol (s. 292) alebo že som sa o vzťahu medzi významom pádu a významom predložky v článku vôbec nezmienil (s. 301). Podľa J. Oravca vzťah pádu a predložky popieram už tým, že predložky neuvádzam s pádmi (ani tam, kde pád rozlišuje ich lexikálny význam), a tým, že predložky opisujem ako autosémantické slová (podobne ako príslovky) (s. 292).

---

[3] Ak nerozlišujeme aspoň štyri základné opisy sémantiky predložiek (klasifikačný, štruktúrno-systémový, štruktúrno-funkčný a štruktúrno-genetický), pri orientácii vo vedeckom výskume predložiek nemôžeme splniť ani najelementárnejšiu požiadavku metodológie vedy: stanoviť etapu, v ktorej sa objekt výskumu nachodí, resp. pred ktorou stojí. A keď sme v našej jazykovede ešte k naznačeným opisom — ako stupňom v procese vedeckého poznávania predložiek — nedospeli, svedčí to o tom, ako málo pozornosti sme venovali metodologickým otázkam opisu sémantiky predložiek.

Tým, že vo svojej štúdii neuvádzam predložky s pádmi, vzťah predložky a pádu ani nevylučujem, ani nepopieram. Predložky s pádmi by som totiž uvádzal vtedy, keby som opisoval štruktúru systému predložkovo-pádových konštrukcií, resp. predložkových pádov, alebo keby som opisoval predložky klasifikačne (t. j. lexikografickou metódou). Ale cieľ mojej štúdie bol iný: opísať štruktúru predložkového systému spisovnej slovenčiny.

Vo svojej štúdii opisujem predložky samy osebe (t. j. bez pádov) nie preto, že by som nevedel, že sa slovenské predložky nikde inde ako v spojení s pádom nevyskytujú, ani nie preto, že by som pokladal predložky za autosémantické slová, lež preto, že ma k tomu priviedli metodické postupy, princípy a cieľ štruktúrno-systémového opisu sémantiky predložiek.

5.1.1. Predmetom štruktúrno-systémového opisu je totiž odhalenie a opísanie vnútorných vzťahov (vnútornej štruktúry) predložiek ako triedy slov. Aby sme mohli identifikovať vnútorné vzťahy predložiek, musíme najprv vyabstrahovať, vyčleniť predložky od ostatných prvkov (slovesá, mená a pády), s ktorými predložky v reči fungujú. Pri tomto vyčleňovaní predložiek uplatňujem ako logický prostriedok vzťahovú, resp. dialektickú abstrakciu.

Keď vyčleňujem v štúdii predložky ako objekt z prostredia, v ktorom fungujú, postupujem v plnej zhode s dialekticko-materialistickou teóriou poznania, podľa ktorej princíp všeobecnej súvislosti javov univerza predpokladá ako svoj nevyhnutný moment princíp diskrétnosti (oddelenosti, relatívnej samostatnosti). „Aby sme pochopili jednotlivé javy, musíme ich vytrhnúť zo všeobecnej súvislosti, skúmať ich izolovane“ (Engels, 1963, s. 185), lebo „totožnosť so sebou si vopred vyžaduje ako doplnenie rozdielnosť od všetkého ostatného“ (Engels, 1963, s. 171). V. I. Lenin túto otázku rieši už v prvom z troch základných prvkov dialektiky takto: „Určenie pojmu zo samého seba (sama vec sa má skúmať vo svojich vzťahoch a vo svojom vývoji)“ (Lenin, 1961, s. 231), z čoho pre metodológiu vedy vyplýva, že „teoretické poznanie má nám podať objekt v jeho nevyhnutnosti, v jeho všestranných vzťahoch, v jeho protirečivom pohybe an- und für sich“ (Lenin, 1961, s. 220).

Keď teda vo svojej štúdii skúmam predložky samy osebe preto, aby som odhalil ich vnútorné vzťahy (vnútornú štruktúru), je logické, že v tomto opise pády neuvádzam, lebo odhalené vzťahy (vyjadrené v podobe invariantných významov ako zákonov týchto vzťahov) sú vzťahy predložiek samých osebe. Keby sa v tomto opise uvádzali skratky pádov, opis by sa falšoval, lebo invariantný význam (t. j. vlastný význam predložky) by sa potom priraďoval dvom prvkom: predložke a pádu. Ale pády nemožno v štruktúrno-systémovom opise predložiek uvádzať už preto, že sa od sémantiky pádov v tomto opise abstrahuje.

5.1.2. Abstrahovanie (dialektickú abstrakciu) neslobodno zamieňať, stotožňovať s pojmami „vylučovanie“ a „popieranie“ (porov. Kopnin, 1973). Keď vo svojom opise predložiek abstrahujem od sémantiky pádu, to neznačí, že vzťah predložky a pádu vylučujem alebo popieram, ako sa nazdáva J. Oravec. Od vzťahu predložky a pádu abstrahujem práve preto, aby mi tento vonkajší vzťah „neprekážal“ pri pozorovaní, opise vnútorných vzťahov jedného zo vzťahujúcich sa objektov (t. j. predložiek). A dialektickú abstrakciu uplatňujem tu preto, že bez dialektickej abstrakcie nie je možný prienik do vnútra ani jedného zo vzťahujúcich sa objektov a teda nie je možný ani teoretický opis. „Nevieme si predstaviť, vyjadriť, zmerať, zobraziť pohyb,“ poznamenáva Lenin, „ak sme nepretrhli nepretržité, nezjednodušili, nezhrubili, nerozdelili, neumŕtvili živé. Zobrazenie pohybu v myslení je vždy zhrubenie, umŕtvenie a nielen v myslení, ale i v pocite, a nielen pohybu, ale aj akéhokoľvek pojmu. A v tom je podstata dialektiky. Práve túto podstatu vyjadruje aj formula „jednota, totožnosť protikladov“ (Lenin, 1961, s. 277). Aplikujme toto Leninovo obrazné vyjadrenie podstaty dialektiky na objekte nášho poznania.

Predložka a pád v povrchovej, javovej rovine, t. j. v reči, v texte predstavujú nepretržité. To sa potvrdzuje už tým, že sa predložky používajú iba v spojení s pádmi. V klasifikačnom opise sémantiky predložiek sa zostáva pri opise javovej formy nepretržitého, preto sa v ňom predložky opisujú „v úzkej spojitosti s pádmi“. V teoretickom opise sa však neuspokojujeme s poznaním javovej formy nepretržitého. Naopak. Zmyslom teoretického opisu je odhaliť podstatu, príčiny, zákony a genézu nepretržitého. V tomto opise sa to robí práve prostredníctvom dialektickej abstrakcie, ktorá umožňuje preniknúť k jednotlivým členom nepretržitého (v našom prípade k predložkám a pádom) a skúmať ich izolovane, t. j. samy osebe. Dialektická abstrakcia je tak nevyhnutným predpokladom pre hlboké, dôkladné poznanie (= teoretický opis) nepretržitého.

Z naznačeného vyplýva, že opis predložiek samých osebe (ich vnútornej štruktúry) je nielen možný, ale aj nevyhnutný, lebo týmto opisom sa zároveň utvárajú predpoklady pre dôkladnejšie poznanie vonkajších vzťahov predložiek a pádov (a nielen pádov): čím lepšie poznáme dva vzťahujúce sa objekty samy osebe (v ich nevyhnutnosti), tým lepšie, dôkladnejšie môžeme poznať (teoreticky opísať) ich vzájomné (a všestranné) vzťahy.

5.1.3. Keď J. Oravec tvrdí, že popieram a vylučujem vzťah pádu a predložky, svedčí to o tom, že nerozumie podstate a zmyslu dialektickej abstrakcie. Keby J. Oravec chápal zmysel dialektickej abstrakcie, nemohol by tvrdiť, že „rozoberanie vzťahu predložky k predložke s vylúčením vzťahu predložky k pádu je síce možné, ale je to abstrakcia nižšieho stupňa, resp. nijaká abstrakcia...“ (s. 301). Dialektická abstrakcia sa totiž môže

javiť ako „nijaká abstrakcia“ iba tomu, kto nepozná jej podstatu a zmysel, kto ju posudzuje cez prizmu formálnej abstrakcie.

5.2. Invariantný význam predložky. Keď J. Oravec nerozlišuje formálnu abstrakciu a dialektickú abstrakciu, nemôže pochopiť ani produkt dialektickej abstrakcie — invariantný význam, ktorý je ústredným pojmom štruktúrno-systémového opisu sémantiky predložiek.

5.2.1. J. Oravec v sústave pojmov svojho opisu predložiek nenachádza miesto pre invariantný význam, a preto vidí v ňom základný, primárny, resp. priestorový význam predložky a takto ho aj posudzuje. Keď J. Oravec porovnáva invariantné významy v mojej štúdii s priestorovými významami vo svojej knihe Slovenské predložky v praxi, neuvedomuje si, že porovnáva nesúmerateľné javy, pretože priestorový význam je jeden z kontextových významov. A medzi kontextovými významami predložky a invariantným významom sú podstatné, t. j. kvalitatívne rozdiely, ktoré vyplývajú už z toho, že kontextové významy sa identifikujú v syntagmatických vzťahoch a invariantný význam sa identifikuje v paradigmatických vzťahoch. Kontextové významy predložky — ako významy modifikované prvkami kontextu (sémantikou slovesa, mena a pádu) — sú výrazmi opisu vonkajších vzťahov predložiek, a teda nevyjadrujú vlastný význam (obsah) predložky. Invariantný význam je výrazom opisu podstatného, nevyhnutného, vnútorného (štruktúrneho) vzťahu predložky, preto vyjadruje vlastný význam predložky, t. j. obsah, ktorý predložka vnáša do kontextu (do reči, do textu).

5.2.2. Vzťah invariantného významu a kontextových významov správne pochopíme iba vtedy, keď budeme rozlišovať dve úrovne vedeckého poznania a keď budeme rešpektovať vzťahy dialektických kategórií javu a podstaty, jednotlivého a všeobecného, abstraktného a konkrétneho.

J. Oravec vo svojom článku absolutizuje jednu stránku týchto vzťahov (jav, jednotlivé, abstraktné), teda kategórie, ktoré sú podstatné pre klasifikačný opis.

Pozorujme najprv vzťah javu a podstaty, ktorého sa J. Oravec dotýka vo svojom článku, keď chce výlučnosť vyčerpávajúceho registračného opisu predložiek potvrdiť tézou materialistickej teórie poznania, že jav je bohatší ako podstata (s. 295).

Citovanú tézu uplatňuje J. Oravec v článku nesprávne, lebo táto téza vyjadruje iba jednu stránku vzťahu javu a podstaty, lebo v jave, hoci je bohatší ako podstata, prejavuje sa podstata: „jav je prejav podstaty“ (Lenin, 1961, s. 181). A. P. Šeptulin v učebnici marxistickej filozofie, z ktorej J. Oravec citovanú tézu vyberá, podáva druhú stránku vzťahu javu a podstaty takto: „Jav ako forma prejavu podstaty sa od nej odlišuje: podstata je v ňom vyjadrená v skreslenej podobe“ (Šeptulin, 1973). Keby sme túto

druhú stránku vzťahu javu a podstaty absolutizovali, museli by sme popierať opis javovej roviny predložiek (t. j. klasifikačný opis), ale potom by sme postupovali rovnako nesprávne, ako postupuje J. Oravec, keď popiera opis podstatovej roviny predložiek.

Absolutizácia jednej stránky vzťahu javu a podstaty teda privádza vo vedeckom výskume k absolutizácii jednej úrovne poznania: empirickej alebo teoretickej. Ak chceme aplikovať vzťah javu a podstaty vo vedeckom opise istého javu, teda v poznaní, nielenže nesmieme absolutizovať jednu stránku tohto vzťahu, ale musíme si uvedomiť, že nestačí vychádzať ani zo všeobecne vymedzeného vzájomného vzťahu týchto dvoch kategórií: musíme vychádzať z určenia vzťahu javu a podstaty v poznaní. A dialekticko-materialistická teória poznania celkom jednoznačne podáva vzťah javu a podstaty v poznaní ako „nekonečný proces prehlbovania ľudského poznania vecí, javov, procesov atď. od javov k podstate, od menej hlbokej k hlbšej podstate" (Lenin, 1961, s. 232, 270 a i.).

Keď J. Oravec aplikuje vo vedeckom opise predložiek tézu, že jav je bohatší ako podstata bez zreteľa na dialektický zákon postupu poznania od javu k podstate, zostáva na polceste, t. j. pri opise javovej roviny predložiek, a keď vo svojom článku vyhlasuje tento opis za úplný a štruktúrno-systémový opis popiera, keď teda absolutizuje klasifikačný opis sémantiky predložiek, stojí na pozíciách empirizmu a pozitivizmu.

Bez zreteľa na dialektický zákon postupu poznania od javu k podstate nemožno riešiť zdanlivé protirečenie medzi dvoma stránkami vzťahu javu a podstaty: jav je bohatší ako podstata a jav vyjadruje podstatu v skreslenej podobe. Toto protirečenie sa rieši až uplatňovaním uvedeného zákona. Tento zákon uvádza vzťah javu a podstaty zo statickej, jednostrannej polohy do roviny pohybu, procesu, postupu.

5.2.3. Čo vyplýva pre vedecký opis predložiek sémantiky z riešenia protirečenia jav je bohatší ako podstata — jav vyjadruje podstatu v skreslenej podobe?

Tak ako je jav bohatší než podstata, aj kontextový význam — ako výraz javovej formy predložky — je bohatší než invariantný význam, ktorý je výrazom podstaty predložky. Pravda, pri určovaní postupu, smeru vedeckého poznávania predložiek musíme mať na zreteli, ako, v akom zmysle je kontextový význam bohatší než invariantný význam.

Kontextový význam predložky je bohatší než invariantný význam v tom zmysle, že je výrazom nielen vlastného významu (obsahu) predložky, lež je aj výrazom modifikácií tohto obsahu prvkami kontextu (slovesa, mena a pádu).

V klasifikačnom opise sémantiky predložiek sa teda registrujú „bohatšie" významy predložiek — kontextové významy. Lenže tak ako jav vyjadruje

podstatu „v skreslenej podobe", aj kontextové významy vyjadrujú v skreslenej podobe vlastný význam (obsah) predložky, pretože tento význam (obsah) — ako podstata predložky — je v kontextových významoch zahalený, zastretý, zakrytý sémantikou slovesa, mena a pádu. V klasifikačnom opise teda zostáva podstata predložiek ešte skrytá.

Z predchádzajúcej konfrontácie je zrejmé, že postup od javu, od javovej formy predložiek (= nepretržitého) k podstate (= štruktúre) predpokladá prechod od známych kontextových významov (javu, jednotlivého, abstraktného) k odhaleniu invariantného významu (podstaty, všeobecného, konkrétneho) predložky. V naznačenom postupe už nevystačíme s metódou klasifikačného opisu, preto na opis podstaty, štruktúry predložiek rozpracúvame adekvátnu štruktúrnu metódu — štruktúrno-systémový opis predložiek, v ktorom ide o konkretizáciu abstraktného pojmu kontextový význam. A produktom tejto konkretizácie je invariantný význam.

5.2.4. Keby J. Oravec chápal vzťah kontextového a invariantného významu predložky v týchto súvislostiach, potom by ma, v príkrom rozpore s vedeckou etikou, neobviňoval, že som vymedzenie (primárnych) významov jednotlivých predložiek zväčša prevzal zo známych prác o slovenských predložkách (s. 301). Nie je tomu tak po prvé preto, lebo vo svojej štúdii nevymedzujem primárne významy, lež invariantné významy predložiek a po druhé preto, lebo v známych prácach o slovenských predložkách sa vnútorné vzťahy (vnútorná štruktúra) predložiek doteraz neopisovali, a teda nevymedzovali sa v nich ani invariantné významy.

Keby J. Oravec rozlišoval dve úrovne vedeckého poznania, keby poznal podstatu a zmysel štruktúrno-systémového opisu, potom by nemohol ani tvrdiť, že som významy predložiek určil intuitívne, resp. na základe nedostačujúceho materiálu, a preto neadekvátne (s. 301), že ma nedostatočný počet príkladov na spojenie predložky *cez* so slovesami (jediné sloveso) determinoval... (s. 295), že som sa pri vymedzovaní invariantného významu predložky *o* dal zviesť svojmu jedinému dokladu... (s. 296), že neberiem ohľad na jazykový materiál (s. 299) a pod. Jazykovedec, ktorý pozná podstatu princípu invariantnosti a jeho uplatnenie v teoretickom opise, nemôže totiž žiadať na potvrdenie správnosti vymedzenia invariantného významu doklady a príklady.

5.2.5. Doklad môže potvrdzovať iba správnosť vymedzenia kontextového významu ako výrazu javovej formy predložky. Z dialektiky vzťahu jednotlivého a všeobecného (Lenin, 1961, s. 385) je zrejmé, že pri identifikácii invariantného významu predložky sa vychádza zo všetkých správnych použití predložky, a z dialektiky vzťahu podstaty a javu zasa vyplýva, že invariantný význam ako výraz podstatného vzťahu (zákona) predložky možno doložiť všetkými správnymi použitiami predložky. Preto v štruk-

túrno-systémovom opise sémantiky predložiek nie je potrebné invariantný význam (ako všeobecné, podstatné a konkrétne) dokladať, možno ho nanajvýš ilustrovať.

Kritériom správnosti vymedzenia invariantného významu ako niečoho myšlienkovo-konkrétneho teda nemôže byť doklad ako niečo zmyslovo-konkrétne, ale jedine zhoda teórie so skutočnosťou. Keďže však táto zhoda sa nedá pozorovať priamo zmyslami, správnosť vymedzenia invariantných významov sa môže overovať, resp. korigovať iba sprostredkovane, a to ďalším teoretickým opisom sémantiky predložiek. A bude to nasledujúci štruktúrno-funkčný opis, v ktorom sa bude skúmať fungovanie predložkového systému, t. j. prejav odhalenej podstaty v jej javových formách (predložky v reči, texte). Ale správnosť vymedzenia invariantného významu sa bude overovať, resp. korigovať aj v štruktúrno-kauzálnom (genetickom) opise, pretože invariantný význam ako výraz podstaty predložky je genetický pojem a mení sa s vývinom samej podstaty.

Kým podľa J. Oravca doklady typu *pritisnúť k stene, pritlačiť k zemi* a pod. sú v rozpore s mojím vymedzením invariantného významu predložky *k* — takže týmito dokladmi celú svoju teóriu rúcam (s. 298), podľa môjho presvedčenia tieto a mnohé iné podobné doklady sú prejavom protirečení medzi javovou formou a podstatou predložiek. Práve tieto protirečenia sú hybnou silou, zdrojom samopohybu a samovývoja predložiek ako protirečivého organického celku. Bez týchto protirečení by predložky ako trieda slov nemohli plniť svoju funkciu, ba nemohli by bez nich ani existovať. Opis protirečení medzi javovou formou a podstatou, ako aj opis protirečení v samej podstate predložiek a protirečení medzi javovými formami predložiek bude predmetom štruktúrno-funkčného opisu, v ktorom sa bude abstraktný kontextový význam predložky, vymedzený v klasifikačnom opise, stupňovite konkretizovať priberaním modifikujúcich podmienok (slovesa, mena a pádu). Napríklad v dokladoch typu *pritisnúť k stene* je modifikujúcou podmienkou predpona *pri-*, ktorá zastiera invariantný význam predložky *k*. Pravda, v doterajších opisoch slovenských predložiek sa vzťahom predložiek a predpôn nevenovala z tohto hľadiska pozornosť, a to aj napriek tomu, že ide o vonkajšie vzťahy predložiek.

5.2.6. Kritériom adekvátnosti opisu štruktúry predložkového systému, a teda aj správnosti vymedzenia invariantného významu predložky nemôže byť ani jazykové vedomie, lebo jazykové vedomie sa zakladá na každodennej skúsenosti: je to empirické vedomie. Aj v teoretickej jazykovede bude platiť Marxovo zistenie, že vedecké pravdy sú vždy paradoxné, ak ich posudzujeme na základe každodennej skúsenosti, ktorá vníma len klamlivé zdania vecí (Marx — Engels, 1963). Jazykové vedomie sa nemôže proti opisu štruktúry, ani proti vymedzeniu invariantného významu pred-

ložiek búriť, ako sa nazdáva J. Oravec (s. 299). Práve naopak. Z podstaty invariantného významu (ako podstatného, všeobecného a konkrétneho) vyplýva, že invariantný význam je jazykovému vedomiu cudzí, lebo predložka sa v „čistej podobe", t. j. s významom, ktorý v teoretickom opise formulujeme ako invariantný význam, nikdy nepoužíva (porov. Solncev, 1973).

5.2.7. Z predchádzajúcej konfrontácie je vari jasné, že predstavy J. Oravca o invariantnom význame sa rozchádzajú nielen s mojím chápaním invariantného významu, ale sú v rozpore aj s tézou, že invariantný význam je daný miestom prvku v systéme, ktorú J. Oravec označuje ako v štruktúrnej lingvistike všeobecne známu tézu (s. 301). Pravda, v štruktúrnej lingvistike sa invariantný význam ako produkt štruktúrneho opisu jazykového javu nestotožňuje s kontextovým významom, ani sa systém neredukuje na systemizáciu ako u J. Oravca.

Na ilustráciu, akú predstavu má o invariantnom význame J. Oravec, dovolím si tu uviesť aspoň jednu ukážku z jeho článku: E. Horák neuvádza všetky vlastné invariantné významy, kotré majú prvotné kontaktové predložky v konštrukciách sloveso + predložka + pád a neilustruje ich slovesami. Ináč by nemohol pri predložke *do* vynechať význam hranice (limitný význam), pri predložke *na* význam smeru vôbec (ten pripisuje ďalej iba predložke *k*) a pri predložke *v* ten význam, ktorý nazýva uskutočňovaním kontaktu (s. 294). — Nie je azda potrebné osobitne dokazovať, že obsah citovanej konštatácie J. Oravca nemá nič spoločné s princípom invariantnosti, lebo keď J. Oravec žiada uviesť všetky „vlastné invariantné" významy predložky, keď ich žiada ilustrovať slovesami a (ďalej) pádmi, svedčí to o tom, že J. Oravec nevidí medzi invariantným významom a kontextovými významami podstatný, kvalitatívny rozdiel, že pre J. Oravca invariantný význam nie je štruktúrny, t. j. genetický pojem, ale je iba terminologickým premenovaním rodovo-druhového klasifikačného pojmu, reprezentovaného kontextovými významami predložky.

5.3. Povaha systému a systemizácie predložiek. Keď J. Oravec náležite nechápe pojem invariantného významu, nemohol správne interpretovať ani opis štruktúry predložkového systému. Preto sa mu schéma štruktúrnych protikladov predložkového systému slovenčiny, ktorú uvádzam na konci svojej štúdie, javí ako súpis primárnych (spravidla) priestorových (sic!) významov, a to vo viacerých prípadoch ... neadekvátne vymedzených (s. 300).

Opis štruktúry predložkového systému posudzuje J. Oravec cez prizmu cieľa klasifikačného opisu — cez klasifikáciu a systematizáciu. Preto podľa J. Oravca lipnem iba na priestorovom význame pri klasifikácii predložiek (s. 299), preto som systém slovenských predložiek nepostihol, lebo som spl-

nil iba čiastočne a v daktorých bodoch vôbec nesplnil podmienky systematizovania (s. 301). Pravda, keď sa opis štruktúry systému posudzuje ako klasifikácia a systematizácia, musí sa tento opis javiť ako nezmyselný, lebo opisom štruktúry sa prekonávajú nielen klasifikačné pojmy, ale aj sama klasifikácia a systematizácia.

Keď J. Oravec redukuje štruktúrovanie, systémovanie predložiek ako organického celku na klasifikáciu a systematizáciu jednotlivých predložiek, je pochopiteľné, prečo v mojej štúdii vzbudzujú pochybnosti teoretické východiská a ich uplatnenie na slovenskom materiáli (s. 292). Keby sa bol J. Oravec pokúsil objektívne posúdiť, čo nové v štúdii prinášam, potom by bol musel tento opis predložiek posudzovať v zhode s dialektickým zákonom postupu poznania od javu k podstate.

5.4. Konfrontácia teoretických princípov, ktoré som uplatnil vo svojej štúdii, s ich deformovanou interpretáciou v článku J. Oravca potvrdzuje, že absolutizácia klasifikačného opisu sémantiky predložiek spôsobuje stagnáciu teoretického opisu sémantiky predložiek v našej jazykovede vtedy,[4] keď sa cez prizmu princípov a postupov klasifikačného opisu predložiek metodologicky chybne posudzujú výsledky štruktúrno-systémových opisov predložiek, ktoré v zhode s dialektikou vedeckého poznania klasifikačný opis metodologicky i teoreticky prekonávajú.

Napokon o perspektívach teoretického myslenia v klasifikačnom opise predložiek svedčí osem predpokladov, ktoré podľa J. Oravca treba splniť, aby sa postihol predložkový systém (s. 302). Podľa toho systém (= systematizácia) má byť výsledkom, korunou opisu sémantiky predložiek. S opisom systému (resp. štruktúry systému) sa tu teda neráta ako s prostriedkom ďalšieho vedeckého teoretického poznávania, v ktorom sa bude formovať myšlienková reprodukcia predložiek ako objektu teoretického poznania.

6. Záver. V súčasnej slovenskej jazykovede sú predložky ako slovný druh opísané klasifikačne (lexikografickou metódou). Klasifikačný opis predložiek je iba prvou etapou v procese vedeckého poznávania sémantiky predložiek. V klasifikačnom opise sa ešte neprekračuje empirická úroveň vedeckého poznania, preto pri komplexnom gramatickom opise predložiek neslobodno tento opis absolutizovať. V zhode s dialektikou vedeckého poznania klasifikačný opis sémantiky predložiek musí byť prekonaný štruktúrno-systémovým opisom, ktorý — ako prvá etapa teoretického opisu sémantiky predložiek — sa zameriava na vnútorné vzťahy predložiek (na opis

---

[4] V tejto súvislosti hodno poznamenať, že klasifikačný opis pádov, s ktorými sú predložky v reči úzko späté, bol v našej jazykovede prekonaný štruktúrno-systémovým opisom už pred viac než tridsiatimi rokmi (Pauliny, 1943).

štruktúry predložkového systému). Štruktúrno-systémový opis predložiek sa bude dopĺňať a ďalej rozvíjať štruktúrno-funkčným opisom, v ktorom sa skúmajú vonkajšie vzťahy predložiek (fungovanie predložkového systému). Obidva tieto opisy sú predpokladom, východiskom pre štruktúrno-kauzálny a štruktúrno-genetický (diachronický) opis predložiek. Taká je perspektíva komplexného gramatického opisu sémantiky predložiek.

Ak budeme súčasný stupeň vedeckého poznania predložiek posudzovať z naznačenej perspektívy, potom nebudeme absolútnu pravdu o slovenských predložkách hľadať už „na začiatku, lež v pokračovaní", t. j. v ďalšom procese vedeckého výskumu, lebo aj pravda je proces (V. I. Lenin).

Literatúra

ENGELS, F.: Dialektika prírody. 1. vyd. Bratislava, Slovenské vydavateľstvo politickej literatúry 1963. 334 s.

HORÁK, E.: Predložkový systém spisovnej slovenčiny. Slovenská reč, *37*, 1972, s. 341—354.

HORÁK, E.: Myšlienkový experiment a jazykoveda. Jazykovedný časopis, *26*, 1975, s. 113—129.

KOPNIN, P. V.: Dialektika kak logika i teorija poznanija. 1. izd. Moskva, Nauka 1973. s. 139 n.

LENIN, V. I.: Filozofické zošity. Spisy. Zv. 38. Bratislava, Slovenské vydavateľstvo politickej literatúry 1961. 692 s.

MARX, K.: Kapital. Zv. 3 — 2. 1. vyd. Bratislava, Slovenské vydavateľstvo politickej literatúry 1958, s. 370.

MARX, K. — ENGELS, F.: Vybrané spisy. Zv. 1. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo politickej literatúry 1963, s. 347.

MIKO, F.: Povaha predložkového systému v slovenčine. In: Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Šafarikanae Prešovensis. Jazykovedný zborník. 2. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1968. s. 152.

Morfológia slovenského jazyka. Red. J. Ružička. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1966, s. 619—675.

ORAVEC, J.: Slovenské predložky v praxi. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1968. 224 s.

ORAVEC, J.: Predpoklady systematizovania predložiek v spisovnej slovenčine. Slovenská reč, *39*, 1974, s. 291—303.

ORLOVSKÝ, J.: Používanie predložiek v spisovnej slovenčine. In: Jazykovedné štúdie. 1. Red. J. Ružička. Bratislava, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1956, s. 65—107.

ORLOVSKÝ, J.: Slovenská syntax. 3. vyd. Bratislava, Obzor 1971, s. 293—356.

PAULINY, E.: Štruktúra slovenského slovesa. Štúdia lexikálno-syntaktická. 1. vyd. Bratislava, Slovenská akadémia vied a umení 1943. 113 s.

Slovník slovenského jazyka. Red. Š. Peciar. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1959—1968. 6 zv.

SOLNCEV, V. M.: Abstrakciji i problema abstraktnych suščnostej v lingvistike. In: Engeľs i jazykoznanije. 1. izd. Moskva, Nauka 1972, s. 100 n.

ŠEPTULIN, A. P.: Filosofie marxismu-leninismu. 1. vyd. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1973, s. 132.

Ján Oravec

K ZÁKLADOM OPISU SÉMANTICKEJ ŠTRUKTÚRY SLOVENSKÝCH PREDLOŽIEK

Dlhšiu diskusiu o systéme slovenských predložiek E. Horák vo svojom ostatnom príspevku (Horák, 1975) zavádza podľa môjho názoru do mimogramatickej oblasti tým, že namiesto jazykovedných argumentov, ktorými by vyvrátil moje pripomienky k jeho náčrtu predložkového systému (Horák, 1972), uvádza hojný počet citátov (vyše dvadsať) zo základov marxistickej filozofie, napr. aj o tom, že keď chceme jav skutočnosti hlbšie vyskúmať, môžeme ho skúmať vytrhnutý zo súvislosti, že k pravde sa dostávame iba postupne atď. Keby sme chceli pokračovať v tomto tóne, t. j. bez jazykových faktov, diskusia by nepatrila do časopisu Slovenská reč. Nateraz by k takému zacieleniu diskusie stačilo zacitovať Leninov výrok: „Téza, ktorá nemá pôdu pod nohami, je podstatou frázy. Aby téza mala pôdu pod nohami, musí autor manipulovať s faktami, a nie s hotovými formulami, musí analyzovať fakty, z faktov vyvodzovať a na faktoch demonštrovať pravdu. Kde niet konkrétnej analýzy, tam je holá fráza. A duchu marxizmu nič neodporuje tak ako fráza."

E. Horák svojím ostatným článkom vecne nepriniesol nič nové. Iba zopakoval a zdôraznil, čo už napísal inde. Napríklad veľa ráz opakuje, že jeho „systémovo-štruktúrny" opis sémantiky predložiek je o stupeň vyšší ako doterajšie „klasifikačné" opisy, lebo jeho opis sa zakladá na invariantnom význame predložiek, ktorý predchádzajúci autori nevládali pochopiť a odlíšiť od kontextových významov. Svoje tvrdenie však nedokazuje ani na jednej predložke alebo skupine predložiek (vhodné by boli najmä predložky, ktoré som v diskusii posudzoval odlišne od neho), neukázal, prečo, v čom a o čo je jeho „systémovo-štruktúrny" opis lepší, v akom zmysle preniká hlbšie do podstaty. Iba charakter tvrdení majú i jeho porovnania „štruktúrno-systémového" opisu s doterajšími „klasifikačnými" opismi, ktoré opakuje dva razy (najskorej na s. 86, potom na s. 87), lebo obsah najdôležitejších termínov v nich nevymedzil; napr. nevyjasnené ostávajú termíny „formálna (klasifikačná) abstrakcia" oproti „dialektickej (vzťahovej) abstrakcii", „invariantný význam" a i. Preto tieto porovnania ostávajú rovnicou s viacerými neznámymi, nie dôkazom.

Po úvode, v ktorom vyslovil už závery, sa E. Horák venuje trom otázkam: 1. vzťah predložky a pádu, 2. podstata invariantného významu, 3. povaha systematizácie a systému predložiek.

1. Pri prvej otázke iba podrobne (na piatich stránkach) bráni svoje právo skúmať význam predložiek izolovane od pádov. Nevedno, načo je taká

obrana potrebná, keď mu toto právo nik neupieral. Keďže som nikde možnosť skúmať predložky oddelene od pádu neodmietol, nemohla byť a nie je podstata diskusie z mojej strany v tomto bode. Išlo mi o to, aby sa takýto opis predložiek — izolovaných od okolia — nevydával za kompletný, najmä keď úvod článku sľuboval viac, sľuboval zisťovať invariantné významy v konštrukciách: sloveso + predložka + pád. Vzťah slovesa a predložky bol v článku predstavený nedostačujúco a vzťah predložky a pádu chýbal celkom. Zisťovať vzťahy medzi dvoma javmi možno vtedy, keď ich poznáme obidva, a úplnejšie ich opíšeme, keď ich sledujeme z hľadiska jedného i druhého javu, v tomto prípade nielen z hľadiska predložky, ale aj z hľadiska pádu. No za čo pokladá pád vo svojej teórii, to E. Horák doteraz nepovedal a tak isto nevysvetlil ani vzťah pádu a predložky.[1]

Na konci kapitolky E. Horák pranieruje moju pripomienku o tom, že medzi predložkami zisťoval iba vzťahy, ktoré sú nižšou abstrakciou, resp. nijakou abstrakciou. Za také aj naďalej pokladám napr. vzťahy predložiek *nad — pod, pred — za* a pod., lebo v porovnaní so základnými protikladmi predložiek (dynamicko-statický protiklad a protiklad kontaktových-nekontaktových predložiek) sú hierarchicky druhoradé. Za ťaké ich pokladá vlastne aj sám E. Horák, keď ich vo svojej základnej schéme (Horák, 1972, s. 344) zaradil najnižšie.

2. Invariantný význam predložky je pojem, ktorým E. Horák najčastejšie dokazuje vedeckosť svojho prístupu k predložkám a nevedeckosť doterajších opisov. Nikde však neopísal lingvistickú procedúru, akou sa k nemu dostal. Spočiatku ho pokladal za východisko systému predložiek a sľuboval ho zisťovať z kontextu v konštrukciách sloveso + predložka + pád (Horák, 1972, s. 341—342), pričom obvinil Morfológiu slovenského jazyka, že na kontext zo strany slovesa neberie ohľad. Keď som ukázal, že v skutočnosti opak je pravdou, zľahčuje význam kontextu a píše, že „invariantný význam predložiek netreba „dokladať", nanajvýš ho možno ilustrovať" (s. 94). Dakedy ho ilustruje jediným dokladom, hoci aj podľa neho jednotlivý jav podstatu skresľuje. Pritom tvrdí, že napriek svojej konkrétnosti je invariantný význam jazykovému vedomiu „cudzí", že jazykové vedomie sa nemôže proti vymedzeniu (ani chybnému) invariantného významu búriť. V ostatnom svojom článku E. Horák pokladá invariantný význam nie za východisko, ale za cieľ opisu predložiek. Niekoľko ráz opakuje všeobecne známu tézu, že vzťah invariantného významu a kontextových významov sa dá zistiť, iba ak budeme rešpektovať

---

[1] Pri koncipovaní tejto odpovede sme ešte nepoznali obsah štúdie E. Horáka *Myšlienkový experiment a jazykoveda* (Jazykovedný časopis, *26*, 1975, č. 2, s. 113—129), v ktorej sa tejto problematiky už dotýka.

„vzťahy dialektických kategórií javu a podstaty, jednotlivého a všeobecného, abstraktného a konkrétneho", ale ako aplikuje túto tézu na jazykový materiál predložiek, to v jeho odpovedi chýba. Že jav je bohatší ako podstata, že vyjadruje podstatu v skreslenej podobe, to sa v doterajších opisoch významu predložiek bralo do úvahy. Prakticky tak, že sa vychádzalo z reprezentatívneho počtu dokladov, aby sa umožnilo odlíšiť to, čo je v nich spoločné, od nepodstatného, aby sa odchýlky od podstaty pri jednotlivých dokladoch navzájom korigovali a toto spoločné sa konfrontovalo s antonymnými i so všetkými synonymnými predložkami. Navyše sa vychádzalo z dokladov na všetky (i sekundárne) významy predložiek. E. Horák tento postup v prvom článku odmieta, v druhom ho už — ako sa zdá — pripúšťa, keď píše: „... je zrejmé, že pri identifikácii invariantného významu predložky sa vychádza zo všetkých správnych použití". No moju pripomienku o tom, že do invariantného významu daktorých predložiek *(do, na, vy, k)* nezakalkuloval paradigmatické významy, odbavil tým, že neviem, čo je invariantný význam. Čo je pojem invariantného významu v jazykovede, približne viem, ale čo pod týmto názvom rozumie E. Horák, to neviem, lebo definíciu invariantného významu predložiek nepodal ani v ostatnom článku a odsúva ju do svojho budúceho článku (porov. bod 5.2.5.). Prakticky sa jeho vymedzenia invariantného významu pri väčšine predložiek v podstate zhodujú s vymedzeniami základného priestorového významu v MSJ.

Ako izolacionisticky pristupuje k riešeniu otázky invariantného významu, to vidieť z toho, že predložky ako synsémantický (pomocný) slovný druh neposudzuje so zreteľom na tesne s nimi spojené alebo susediace kategórie (na pády, na príslovky) a že neberie do úvahy ani súvislosti v rámci samého slovného druhu predložiek. V rámci predložiek z vyše dvesto ich členov absolútna väčšina má jediný význam. Iba okolo dvadsať prvotných predložiek je mnohovýznamových a niekoľko druhotných predložiek má po dva-tri významy. Aj pri jednovýznamových predložkách sa má zisťovať invariantný význam?

3. Kým schémy čiastkových subsystémov konštruoval sám, hoci vyplývajú (priamo alebo nepriamo) z doterajších definícií primárnych významov predložiek, zatiaľ pri zisťovaní základných protikladov v systéme prvotných predložiek je ešte viacej závislý od toho, čo kritizuje ako „systemizovanie" predložiek. Na základe pozorovania všetkých významov prvotných predložiek a vzájomného ich konfrontovania som zistil, že systém prvotných predložiek v slovenčine sa zakladá na dvoch hlavných protikladoch: 1. na protiklade dynamických a statických predložiek (termín dynamicko-statický protiklad som od začiatku používal popri termíne smerovo-miestny protiklad), 2. na protiklade kontaktových a nekontaktových predložiek (Oravec, 1968). E. Horák tu priniesol iba to nové, že poradie hlavných pro-

tikladov obrátil. Na prvé miesto dal protiklad kontaktových-nekontaktových predložiek (v jeho terminológii vyjadrovanie kontaktu — vyjadrovanie pozície deja), na druhé miesto dal protiklad dynamických a statických predložiek, pričom dynamickú časť nechal rozloženú na dve časti (hoci ju možno rozpísať ešte podrobnejšie) ako zaujímanie — rušenie kontaktu alebo pozície. Napriek týmto jasným súvislostiam môj opis štruktúry predložkového systému kvalifikuje ako „systemizáciu a klasifikáciu, formálnu abstrakciu", v ktorej sa nevychádza z predložiek ako z organického celku, v ktorej sa nerozlišujú vonkajšie a vnútorné vzťahy predložiek, ba ani sa nekladie otázka vzájomných vzťahov predložiek ako častí tohto celku. Navyše som ukázal, ako tento systém základných protikladov organizuje neprehľadnú spleť sekundárnych významov predložiek, ktorých štruktúrnemu opisu sa väčšina bádateľov — aj našich — obozretne vyhýba a ktorým sa vyhol aj E. Horák. Nie iba opis základného významu predložiek (hoc ho aj nazveme invariantným), ale až opis rozsiahlej oblasti sekundárnych významov overí nosnosť a vedeckosť každej teórie predložiek. Každý iný opis je torzo. Tento teoretický nedostatok sa nedá zakryť zľahčovaním „úplných" opisov predložkových významov, lebo sa v nich prvý raz popri základnom význame vymedzujú všetky druhotné významy tak, že sa naznačujú podmienky, ktoré umožňujú vznik toho alebo oného druhotného významu. Bez podrobnej stratifikácie všetkých významov nie je možný celostný pohľad na predložky.

Keď porovnáme systém základných protikladov predložiek v mojom spracovaní s jeho nepodstatnou modifikáciou u E. Horáka, nemôžu z toho vyplynúť úvahy, že „cieľom klasifikačného opisu je registrácia kontextových významov", že „s opisom systému (resp. štruktúry systému) sa tu neráta ako s prostriedkom ďalšieho vedeckého teoretického poznávania". Ich prenáhlenosť dokazuje sama prax. S výsledkami môjho výskumu (práve s teóriou o základných protikladoch v predložkovom systéme) si poslúžili už viacerí vedeckí pracovníci nielen pri synchrónnych, ale aj pri etymologických opisoch predložiek v slovenčine aj v iných slovanských jazykoch. Výskum predložiek som nikdy nepokladal za ukončený, lebo sám v ňom pokračujem.

Napokon, ale nie v ostatnom rade sa musím ohradiť proti obvineniam E. Horáka, že som vo svojich článkoch postupoval „v príkrom rozpore s vedeckou etikou", že zapríčiňujem stagnáciu vo výskume predložiek a pod. Na tieto neopodstatnené obvinenia môžem odpovedať krátko: Nikomu, kto písal o slovenských predložkách, som neprekážal, ani nemám možnosť a úmysel prekážať. S výskumom slovenských predložiek som si dal toľko roboty ako nik predtým. A svoju prácu na predložkách, ktorá už dlhší čas slúži nielen jazykovedcom (t. j. rozvíjaniu teórie), ale celej slovenskej kul-

túrnej verejnosti, som povinný brániť. Mám ju možnosť brániť iba spôsobmi a prostriedkami, ktoré sú prístupné každému.

Keďže E. Horák do diskusie o základných otázkach slovenských predložiek nepriniesol nové vecné momenty, pokladám diskusiu s ním za skončenú.

Literatúra

HORÁK, E.: Predložkový systém spisovnej slovenčiny. Slovenská reč, *37*, 1972, s. 341—354.
HORÁK, E.: Metodologické a teoretické východiská opisu sémantiky slovenských predložiek. Slovenská reč, *41*, 1976, s.
Lenin — žurnalist i redaktor. Moskva 1960, s. 216.
ORAVEC, J.: Významová štruktúra prvotných predložiek. Jazykovedný časopis, *19*, 1968, s. 41—49.

Jozef Jacko

OBYVATEĽSKÉ MENÁ A PRÍDAVNÉ MENÁ OD DEMINUTÍVNYCH NÁZVOV TYPU **KREMNIČKA** A **DIVINKA**

Už Š. Koperdan[1] upozornil na to, že na Slovensku existuje „neprehľadné množstvo názvov deminutívnych foriem: Jablonka, Ivánka, Vavrečka, Likavka, Krásna Hôrka, Podhájky, Motyčky...". Zväčša jestvujú ako paralely k základným menám: *Kremnica — Kremnička, Breznica — Breznička, Slatina — Slatinka, Lehota — Lehótka, Osada — Osádka, Poruba — Porúbka, Stráže — Strážky, Topoľčany — Topoľčianky* atď. Š. Koperdan poznamenáva, že takéto deminutíva vlastnú deriváciu nemajú, takže sa odvodeniny od nich kryjú s odvodeninami od základných mien. Ale snaha o priezračnosť, ako ďalej konštatuje Š. Koperdan, donútila jazyk aj v tomto prípade vytvárať diferencované formy. Š. Koperdan uvádza príklady opäť z ľudového úzu: *Bystrička — Bystričan, bystričiansky.* Takéto tvorenie žiada zachovávať aj v spisovnej praxi, najmä vtedy, keď celkom vedome chceme rozlišovať odvodeniny z deminutív. Takáto zásada sa v niektorých prípadoch uplatňovala aj pri kodifikácii substantívnych a adjektívnych derivátov zo slovenských miestnych názvov v Slovníku slovenského jazyka VI.[2]

---

[1] KOPERDAN, Š.: K tvoreniu substantív a adjektív z miestopisných názvov. In: Jazykovedné štúdie. 3. Red. J. Ružička. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1958, s. 96.
[2] Slovník slovenského jazyka. Zv. 6. Red. Š. Peciar. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1968, s. 153—254.

Pri miestnych názvoch s príponou *-ka*, ako uvádza E. Jóna,[3] vyvinuli sa dva typy: 1. *Petržalka — Petržalčan — petržalský* a 2. *Modrovka — Modrovčan — Modrovčianka — modrovčiansky* (existuje v susedstve i *Modrová* s derivátmi *Modrovčan*, nár. *Modrovan — Modrovčanka — modrovský*), podobne *Bystrička — Bystričan — Bystričianka — bystričiansky* (ale *Bystrica — Bystričan — Bystričanka — bystrický*), *Hôrka — Hôrčan — Hôrčanka — hôrčanský* atď. Druhý typ sa obyčajne využíva na odlíšenie od nezdrobneného mena. Keď je úradné meno zdrobnené, napr. *Breznička, Tepličkа*, podobne i *Turíčky*, ale v miestnom úze nie, odvodené tvary sa netvoria od zdrobnených, teda *Breznica — Brezničan — Brezničanka — breznický, Turice* (s krátkym *i*) — *Turičan — Turičanka — turický* ap. V diskusnom príspevku na onomastickej konferencii Š. Peciar[4] ukázal, že „trochu zložitejšia je situácia pri zdrobnených názvoch typu *Bystrička, Martinček* ap. V takýchto prípadoch sa niekedy (ale nie všade) v miestnom úze vyskytujú isté nepravidelnosti pri tvorení obyvateľských mien a prídavných mien. Napr. k názvu *Bystrička* znie obyvateľské meno *Bystričan* (rovnako ako od *Bystrica*), ale adjektívum je *bystričiansky* (na rozdiel od *bystrický*)". Š. Peciar tvrdí, že je niekoľko možností, ako tvoriť obyvateľské mená a prídavné mená od zdrobnených názvov. Úzus v jednotlivých krajoch nie je jednotný, ba jestvujú dosť pestré rozdiely. Preto by sa podľa Š. Peciara bolo treba pri štandardizácii pridržať čo najviac miestneho úzu, ak celkom nevybočuje z rámca toho súboru prostriedkov, ktoré sa využívajú v spisovnom jazyku pri tvorení obyvateľských mien a príslušných adjektív.

V príspevku *Prídavné mená k miestnym názvom* E. Jóna[5] vykladá opäť svoje stanovisko k tvoreniu obyvateľských mien a prídavných mien z deminutívnych miestnych názvov. Tvrdí, že „na celom slovenskom jazykovom území je známy typ *Kremnička — kremničiansky* a *Kremnica — kremnický*, podobne *Bystrička — bystričiansky* a *Bystrica — bystrický, Modrovka — modrovčiansky* (na západnom Slovensku je i *Modrová — modrovský*)". Podľa E. Jónu pri tvorení prídavných mien z miestnych názvov v slovenčine badať snahu neredukovať priveľmi základ a rozlišovať adjektíva od zdrobnených a základných názvov. E. Jóna ďalej tvrdí, že „v úradných názvoch bývajú zdrobnené podoby aj tam, kde ľudový názov

---

[3] JÓNA, E.: Štandardizácia obyvateľských mien. In: Zborník materiálov I. slovenskej onomastickej konferencie. Red. V. Blanár, M. Majtán. Bratislava, Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV a Slovenská onomastická komisia pri Vedeckom kolégiu jazykovedy SAV 1968, s. 170—176.

[4] PECIAR, Š.: Diskusný príspevok k referátu E. Jónu. In: Zborník materiálov I. slovenskej onomastickej konferencie. Red. V. Blanár, M. Majtán. Bratislava, Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV a Slovenská onomastická komisia pri VKJ SAV 1968, s. 178—179.

[5] JÓNA, E.: Prídavné mená k miestnym názvom. Kultúra slova, 3, 1969, s. 12—16.

nie je zdrobnený, napríklad *Breznica, Breznic* (v okrese Lučenec), úradne *Brezničkа;* v miestnom úze je rozšírené prídavné meno v podobe *breznický*, nie *brezničiansky* (nár. *brezničénski*, ako je *bestričénski* k *Bestrička*)".

Na Slovensku je viacej miestnych názvov s deminutívnou formou na *-ička (-ičky)*. Prevažná väčšina z nich má aj paralely nedeminutívnych foriem, napr. *Breznička — Breznica, Brezovička — Brezovica, Bystrička — Bystrica, Dubnička — Dubnica, Kremnička — Kremnica, Lomnička — Lomnica, Sikenička — Sikenica, Štiavnička — Štiavnica, Teplička — Teplica, Udička — Udiča* (nie je „Udica"). Pri miestnych názvoch deminutívnych foriem *Solnička, Svidnička* niet nedeminutívnych foriem *Solnica, Svidnica.* Niekoľko miestnych názvov vyznieva na *-ičky (-íčky): Bojníčky — Bojnice, Viničky — Vinice.* Pri miestnom názve *Turíčky* sa v SSJ VI uvádza aj podoba miestneho úzu *Turice* (s. 239). Popri deminutívnej forme *Teplička* je aj deminutívna forma *Tepličky.* Popri názvoch *Kremnička* a *Teplička* sú aj názvy *Liptovská Teplička* a *Stará Kremnička.*

Obyvateľské mená mužského rodu od uvedených deminutívnych foriem na *-ička, -ičky (-íčky)* sa tvoria príponou *-an,* pričom kmeňové *-k-* odpadá, takže všetky obyvateľské mená mužského rodu vyznievajú rovnako ako obyvateľské mená z nedeminutívnych paralelných názvov. Pred príponou *-an* v nedeminutívnych paralelách je zmena *c/č: Breznica — Brezničan, Bystrica — Bystričan* a pod. Obyvateľské meno mužského rodu od miestneho názvu deminutívnej formy *Dubnička* má v spisovnej slovenčine podobu *Dubničan,* teda práve takú ako z nedeminutívnej podoby *Dubnica — Dubničan.*

Nerovnako však vyznievajú podľa súčasnej kodifikácie SSJ VI obyvateľské mená ženského rodu a prídavné mená od týchto názvov deminutívnych foriem:

Bojničky — Bojničianka — bojničiansky (s. 158), *Breznička — Brezničanka — breznický* (s. 159), *Brezovička — Brezovičianka — brezovičiansky* (s. 159), *Budička — Budičianka — budičiansky* (s. 160), *Bystrička — Bystričianka — bystričiansky* i *bystrický* (s. 160), *Dubnička — Dubničianka — dubničiansky* (s. 168), *Kremnička — Kremničianka — kremničiansky* (s. 190), *Liptovská Teplička — Liptovskotepličanka* i *Tepličanka — liptovskoteplický* i *teplický* (s. 195), *Lomnička — Lomničanka — lomnický* (s. 196), *Sikenička — Sikeničanka — sikenický* (s. 225), *Solnička — Solničianka — solničiansky* (s. 228), *Stará Kremnička — Starokremničianka* i *Kremničianka — starokremničiansky* i *kremničiansky* (s. 229), *Svidnička — Svidničianka — svidnický* (s. 232), *Štiavnička — Štiavničanka — štiavnický* (s. 234), *Teplička — Tepličianka — tepličiansky* i *teplický* (s. 236), *Tepličky — Tepličianka — tepličiansky* i *teplický* (s. 236), *Turíčky — Turíčanka — turíčsky* (s 239),

Udička — Udičianka — udičiansky (s. 239), *Viničky — Viničianka — viničiansky* (s. 245)

L. Dvonč[6] konštatuje, že „k názvu *Teplica* sú deriváty *Tepličan, Tepličanka* a *teplický*, k názvu *Tepličkа* podoby *Tepličan, Tepličianka, tepličiansky* a *teplický*. To znamená, že je tu zhoda pri mužských obyvateľských menách, pri ženských je rozdiel, kým pri prídavných menách ide o čiastočnú zhodu, resp. nezhodu. Ale ak sa k názvu *Tepličkа* tvorí popri prídavnom mene *tepličiansky* a s ním súvzťažnom tvare *Tepličianka* aj tvar *teplický*, potom by mala byť aj ženská forma *Tepličanka* zvukovo totožná s formou *Tepličanka* k názvu *Teplice*". L. Dvonč nepostrehol, že v derivátoch od miestneho názvu *Liptovská Tepličkа* je podľa SSJ VI kodifikovaná aj podoba ženského obyvateľského mena *Tepličanka* a *Liptovskotepličanka*, formy prídavného mena sú *liptovskoteplický* i *teplický*, hoci pri miestnych názvoch *Tepličkа* a *Tepličky* sú dvojaké formy prídavného mena, a to *tepličiansky* i *teplický*.

Pretože v súčasnej spisovnej slovenčine je výrazná tendencia k pravidelnosti pri tvorení obyvateľských mien a prídavných mien z miestnych názvov, pravidelne a rovnako by sa mali tvoriť aj obyvateľské mená a prídavné mená z miestnych názvov deminutívnych foriem na *-ička, -ičky (-íčky)*. Mužské obyvateľské mená by sa mali tvoriť príponou *-an* (po vynechaní kmeňovej spoluhlásky *-k-*), a zhodovali by sa s obyvateľskými menami príslušných nedeminutívnych foriem (*Brezovičan* k *Brezovica* i *Brezovička, Bystričan* k *Bystrica* i *Bystrička* a pod.). Pri ženských obyvateľských menách by bolo výhodnejšie dať prednosť podobám na *-ianka* a prídavným menám na *-iansky*. Z predchádzajúceho prehľadu vidíme, že táto tendencia sa prejavuje aj pri kodifikácii príslušných obyvateľských mien ženského rodu a prídavných mien v SSJ VI. Výskumom sme zistili, že táto tendencia sa prejavuje aj v miestnom úze.

Napríklad od miestneho názvu *Brezovička* je aj v miestnom úze (objekt z Tichého Potoka) zaužívaná podoba prídavného mena *brezovičiansky*. Od miestneho názvu *Turíčky* by prídavné meno pre rytmické krátenie malo podobu *turíčanský* a ženské obyvateľské meno podobu *Turíčanka*. Od miestneho názvu *Brezničkа* by malo prídavné meno podobu *brezničiansky* a obyvateľské meno ženského rodu *Brezničianka*, od názvu *Bystričkа* by malo prídavné meno podobu *bystričiansky*. Tvar *bystrický*, ktorý pri tomto miestnom názve uvádza SSJ VI na druhom mieste, odporúčali by sme vy-

---

[6] DVONČ, L.: Homonymita obyvateľských mien a prídavných mien z názvov obcí. In: Zborník materiálov IV. slovenskej onomastickej konferencie. Red. J. Ružička. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1973, s. 213.

nechať. Pri miestnom názve *Liptovská Teplička* by sme odporúčali kodifikovať obyvateľské mená ženského rodu a prídavné mená práve tak ako pri miestnych názvoch *Teplička* a *Tepličky,* teda *Liptovskotepličianka* i *Tepličianka, liptovskotepličiansky* i *tepličiansky.* Tvary prídavných mien na druhom mieste od miestnych názvov *Teplička* a *Tepličky,* kodifikované v SSJ VI v podobe *teplický,* by sme taktiež odporúčali vynechať. Aj od miestnych názvov *Lomnička, Sikenička, Svidnička* a *Štiavnička* v súlade s pravidelnosťou navrhujeme kodifikovať prídavné mená v podobe *lomničiansky, sikeničiansky, svidničiansky, štiavničiansky* a obyvateľské mená ženského rodu v podobe *Lomničianka, Sikeničianka, Svidničianka, Štiavničianka.*

Na Slovensku je veľké množstvo miestnych názvov s deminutívnou formou na *-ka.* K niektorým z nich existujú aj nedeminutívne paralely: *Huta — Hutka, Lúka — Lúčka, Poruba — Porúbka, Závada — Závadka* atď. Niektoré sa vyskytujú iba v deminutívnych formách, napr. *Bogliarka, Kamienka, Vojka.*

Z dvojslabičných miestnych názvov deminutívnych foriem na *-ka* sa obyvateľské mená tvoria príponou *-an,* pričom je v základe zmena *k/č;* napr.: *Oľka — Oľčan, Hutka — Hutčan, Hôrka — Hôrčan, Hriadky — Hriadčan* a pod. Ak pred spoluhláskou *-k-* v slovotvornom základe predchádza spoluhláska *-č-,* kmeňová spoluhláska *-k-* odpadá, napr. *Fričkа — Fričan, Bačka — Bačan, Lúčka — Lúčan* a pod. Ak pred kmeňovou spoluhláskou *-k-* predchádza spoluhláska *-š-* alebo *-s-,* býva pred príponou *-an* alternácia spoluhlások *-šk-, -sk-/-šť-,* napr. *Piesky — Piešťan, Baška — Bašťan* a pod. Obyvateľské mená ženského rodu od deminutívnych (dvojslabičných) podób miestnych názvov vyznievajú na *-ianka,* resp. s ohľadom na rytmické krátenie na *-anka,* pretože prídavné mená vyznievajú na *-iansky,* resp. na *-anský,* napr. *Hutka — Hutčianka, hutčiansky, Lúčka — Lúčanka, lúčanský* a pod. Z tohto derivačného systému vybočuje obyvateľské meno ženského rodu a prídavné meno od miestneho názvu *Mlynky,* ktoré majú podľa SSJ VI tieto podoby: *Mlynčanka, mlynský.* Pri miestnych názvoch *Banka, Banky, Lenka, Rybky, Bretka, Bátka* vyznievajú podľa SSJ VI obyvateľské mená ženského rodu na *-ianka* (resp. na -anka) a prídavné mená na *-iansky* resp. na *-anský*): *Bančianka, bančiansky; Lenčianka, lenčiansky; Rybčianka, rybčiansky; Bretčianka, bretčiansky; Bátčanka, bátčanský.* Bolo by preto možné uvažovať o tvorení ženského obyvateľského mena a prídavného mena od miestneho názvu *Mlynky* takým istým derivačným postupom, teda *Mlynčianka, mlynčiansky.*

Podľa kodifikácie SSJ VI nerovnako vyznievajú obyvateľské mená a prídavné mená aj pri trojslabičných deminutívnych miestnych názvoch na *-ka.* Napríklad pri miestnom názve *Levkuška* majú príslušné deriváty podobu

Levkušťan, Levkuštianka, levkuštiansky; naproti tomu pri názve *Markuška* sú kodifikované príslušné deriváty v podobe *Markušan, Markušanka, markušský.* Pri miestnom názve *Matiaška* sa v SSJ VI uvádzajú deriváty *Matiašťan, Matiašťanka, matiašsky;* pri názve *Seleška* sú deriváty *Selešťan, Seleštianka, seleštiansky* i *selešský;* pri názve *Slavoška* sú deriváty *Slavošťan, Slavoštianka, slavoštiansky.* Aj tu by sa žiadalo zjednotiť derivačný postup a príslušné deriváty tvoriť pravidelne.

J. Matejčík[7] upozornil na isté ťažkosti pri tvorení obyvateľských mien a prídavných mien od nedeminutívnych foriem typu *Paludza* a ich deminutívnych paralel typu *Palúdzka.* Konštatuje, že „pri dôkladnom prezretí a porovnaní odvodenín obidvoch hesiel možno pozorovať, že nie sú spracované rovnako dôsledne, lebo pri miestnom názve *Paludza* sa napr. neuvádza druhý tvar prídavného mena *paludžanský* (iba *paludzský),* kým v hesle *Palúdzka* je dvojtvar *palúdžanský* i *palúdzsky.* Ďalej napr. ak sa pri druhom hesle poukazuje na miestny úzus *(Palúdzka — Palúčan — Palúčanka, palúcky),* nemali vypadnúť ani z prvého hesla ľudové tvary *(Paludza — Paludzan — Paludzanka, paludziansky).* Okrem toho podoba prídavného mena *palúcky* nie je podľa miestneho úzu presná a typická . . .“

Nejasná je však ďalšia formulácia J. Matejčíka, ktorý súhlasí s pisateľom, že „prídavné meno *paludzský* (od *Paludza*) obyvateľovi tejto oblasti veľa nehovorí, že je pre neho prázdny pojem. Podobne občanovi *Palúdzky* (a zaiste i okolia) je tvar *palúdzsky* celkom cudzí, a to napriek tomu, že jeho tvorenie nie je v rozpore so zákonitosťami spisovného jazyka (porov. *Prievidza — prievidzský; Želobudza — želobudzský)*“. J. Matejčík tu stotožňuje deriváty miestneho názvu *Paludza* a *Palúdzka,* pretože porovnáva deriváty názvu *Palúdzka* s derivátmi názvu *Prievidza.* Podľa našej mienky sú deriváty *Paludžan, Paludžanka, paludzský* od názvu *Paludza* v SSJ VI kodifikované správne, lebo zodpovedajú zákonitostiam spisovnej slovenčiny, preto nemožno proti nim nič namietať. Miestny úzus tu nemožno rešpektovať, pretože odporuje spisovnému jazyku. Pri hesle *Palúdzka* by sme však navrhovali vynechať prídavné meno *palúdzsky* a ponechať iba prídavné meno *palúdžanský.*

Problémy sú aj pri tvorení obyvateľských mien a prídavných mien od trojslabičných miestnych názvov typu *Divinka, Borinka, Rovinka, Dedinka, Polianka* a pod. SSJ VI pri uvedených miestnych názvoch uvádza nerovnaké typy obyvateľských mien ženského rodu a prídavných mien. Na niektoré nedôslednosti upozornil L. Dvonč v štúdii *Homonymita obyvateľských mien a prídavných mien z názvov obcí* (s. 211—212). Napríklad pri

---

[7] MATEJČÍK, J.: Paludzský, palúdzsky — paludžanský, palúdžanský? Kultúra slova, *4,* 1970, s. 317—319.

miestnom názve *Borinka* je v SSJ VI kodifikované prídavné meno *borinský* a ženské obyvateľské meno *Borinčanka*, pri názvoch *Dedinka/Dedinky dedinčiansky* a *Dedinčianka*, pri ďalších názvoch sú tieto podoby: *Divinka — divinčiansky* a *Divinčianka; Dolinka — dolinský*, ale *Dolinčianka; Kalinka — kalinčiansky* a *Kalinčianka; Kurimka — kurimčiansky* a *Kurimčianka; Ľubienka — ľubienčanský* a *Ľubienčanka; Marianka — mariansky* a *Mariančanka; Modranka — modrančiansky* a *Modrančianka; Polomka — polomčiansky* a *Polomčianka; Rovinka — rovinský* a *Rovinčanka; Rudinka — rudinský* a *Rudinčanka; Slatinka — slatinský* a *Slatinčanka; Slovinky — slovinský* a *Slovinčanka; Solčianky — solčiansky* a *Solčiančanka; Strelenka — strelenský* a *Strelenčanka; Studienka — studienčanský* i *studiensky* a *Studienčanka; Uľanka — uľanský* a *Uľančanka*. Aj tu by bolo možné uvažovať o rovnakom derivačnom postupe, pričom by sme uprednostňovali podoby *Divinčianka, divinčiansky; Dolinčianka, dolinčiansky; Rovinčianka, rovinčiansky; Rudinčianka, rudinčiansky* a pod. Podobami *Slatinčianka, slatinčiansky* z názvu *Slatinka* by sa odlišovali deriváty tohto typu od derivátov *Slatinčanka, slatinský* z názvu *Slatina*. Tak je to napríklad aj pri derivátoch *Polomčianka, polomčiansky* z názvu *Polomka*, ktoré sa odlišujú od derivátov *Polomčanka, polomský* z názvu *Poloma* a pod.

Rovnako by sa mali tvoriť aj prídavné mená k názvom typu *Polianka*. Podľa SSJ VI prídavné mená k názvom *Polianka/Polianky* majú dvojtvary: *poliansky* i *poliančanský*. Dvojtvary prídavných mien kodifikuje SSJ VI aj pri názve *Tovarnianska Polianka: poliansky* i *poliančanský*. Pri ostatných dvojslovných názvoch s druhou časťou *Polianka* sa v SSJ VI uvádza iba prídavné mená *poliansky: Košická Polianka — košickopoliansky* i *poliansky, Nechválova Polianka — nechválopoliansky* i *poliansky, Nová Polianka — novopoliansky* i *poliansky, Nižná Polianka — nižnopoliansky* i *poliansky, Sečovská Polianka — sečovskopoliansky* i *poliansky, Vyšná Polianka — vyšnopoliansky* i *poliansky*. Aj tu by sme uprednostňovali podobu *poliančanský* pred podobou *poliansky*, ktorá je adjektívnym derivátom iba pri názvoch typu *Poľana/Poľany*.

Pri názve *Lehôtka* a pri dvojslovných názvoch s druhou časťou *Lehôtka* majú podľa SSJ VI prídavné mená dvojtvary: *lehôtčanský* i *lehôtsky*. Poradie prídavných mien nie je však rovnaké: *Bartošova Lehôtka — lehôtčanský* i *lehôtsky, Kašova Lehôtka — lehôtčanský* i *lehôtsky, Lehôtka — lehôtčanský* i *lehôtsky, Malá Lehôtka — malolehôtsky* i *lehôtsky* i *lehôtčanský, Ponická Lehôtka — ponickolehôtsky* i *lehôtsky* i *lehôtčanský, Sitnianska Lehôtka — sitnianskolehôtčanský* i *lehôtčanský* i *lehôtsky, Veľká Lehôtka — veľkolehôtsky* i *lehôtsky* i *lehôtčanský*. Aj pri týchto deminutívnych názvoch by sme odporúčali kodifikovať prídavné meno v podobe *lehôtčanský*. Taký istý derivačný postup by sa žiadalo uplatniť aj pri adjektívnom deri-

váte od názvu *Sobôtka*. Podľa SSJ VI je tu podoba *sobôtsky*. Navrhujeme kodifikovať podobu *sobôtčanský*. K miestnemu názvu *Radôstka* sú v SSJ VI kodifikované dve podoby prídavného mena: *radôstčanský* i *radôstsky*. Aj tu by sme uprednostnili podobu *radôstčanský*.

K názvu *Potočok* kodifikuje SSJ VI tieto deriváty: *Potočťan, Potočtianka, potočtiansky* i *potocký*. Naproti tomu pri názve *Otročok* sú v SSJ VI kodifikované tvary *Otročan, Otročianka, otročiansky* i *otročský*. Aj tu by sa žiadalo zjednotiť príslušné deriváty. Pretože alternácia *-čk-/-čť-* nie je v súčasnej spisovnej slovenčine produktívna, navrhujeme aj k názvu *Potočok* tvoriť obyvateľské mená bez tejto alternácie: *Potočan, Potočianka, potočiansky* i *potočský*. Pri miestnom názve *Potôčky* sú v SSJ VI kodifikované deriváty taktiež s alternáciou *-čk-/-čť-: Potôčťan, Potôčťanka, potôčťanský* i *potôčsky*. Aj tu by sme navrhovali tvoriť obyvateľské mená bez tejto alternácie: *Potôčky — Potôčan — Potôčanka — potôčanský* i *potôčsky*. Takto sa tvoria obyvateľské mená a prídavné mená k názvom *Viničky — Viničan, Viničianka, viničiansky; Bruchačka — Bruchačan, Bruchačianka, bruchačiansky; Nemečky — Nemečan, Nemečianka, nemečiansky; Šalgočka — Šalgočan, Šalgočianka, šalgočiansky*. Aj k miestnym názvom *Čadečka, Hajnáčka, Madačka, Motyčky, Mrzačka, Revúčka, Trojačka, Vavrečka* sa obyvateľské mená a prídavné mená tvoria bez alternácie *-čk-/-čť-*, hoci prídavné mená vyznievajú na *-ský* a obyvateľské mená ženského rodu na *-anka*. Prídavné mená k miestnym názvom *Čadečka* a *Revúčka* majú podľa SSJ VI podoby *čadecký* a *revúcky*. Od uvedených miestnych názvov by sa obyvateľské mená a prídavné mená mohli tvoriť rovnako. Obyvateľské mená ženského rodu by vyznievali na *-ianka (-anka)* a prídavné mená na *-iansky (-anský): Čadečianka, čadečiansky; Hajnáčanka, hajnáčanský; Madačianka, madačiansky; Motyčianka, motyčiansky; Mrzačianka, mrzačiansky; Revúčanka, revúčanský; Trojačianka, trojačiansky; Vavrečianka, vavrečiansky*.

Pri kodifikácii substantívnych a adjektívnych derivátov od miestnych názvov s deminutívnou formou by sa malo postupovať rovnako. Tendencia po pravidelnosti sa v súčasnej spisovnej slovenčine prejavuje aj v tejto oblasti.

František Kopečný

POZNÁMKY K ETYMOLOGIÍM Š. ONDRUŠE

1. Ve Slovenské reči, *40*, 1975, s. 265—274 podává Š. Ondruš nový výklad slova *svatъ* a jeho derivátů *svatiti, svatьba*. Pro základní tvar konstruuje předindoevropský laryngálový základ *su̯eH₂t-*, laryngála stojící po vokálu jej prodlužuje, takže se v našem případě *eH₂* mění v *ā* a vyjde tedy ide. *su̯āt-*, psl. *svatъ*. Přesně řečeno je lemma *su̯āt-* jen „praslovansko-indoevropské"[1], protože v jiných ide. jazycích tu došlo k delabializaci a vznikla varianta *sāt-* (např. v gót. *sōths* ‚nasycení', lit *sotùs* „sytý"). Z redukovaného základu *suH₂t-*[2] máme naše *sytý*, později bude ještě řeč o základu nulovém.

Co vede Š. Ondruše k zavržení starého výkladu, tj. k zavržení spojitosti se základem, který je ve slovanském *svojь*? Za prvé mu vadí nespojitelnost s nesporným derivátem od *sv-*, totiž se *svakem*. Podle něho bychom měli očekávat u *svatъ* podobné kontrahované *á*, jako je prý má *svakъ*. Ale už sama česká forma *svak* ukazuje na starší *svakъ*, tedy nekontrahované, a Šaur ve své nedávné monografii[3] obě formy *svakъ* i *svojakъ* rozlišuje; *svojakъ* považuje, myslím právem, za pozdější, za jakousi reetymologizaci[4], o čemž by zvlášť dobře svědčila srbochorvátština, kde je kromě kontrahované formy *svâk* i reetymologizovaná podoba *svòjâk*. Dalo by se sice namítnout, že č. *svak* má sekundární zkrácení, právě podle *svat*, ale byla by to námitka velmi chabá, zejména při Ondrušově pojetí podstatného rozdílu mezi oběma slovy.

Ostatně hlavní důvod pro rozpojení této souvislosti se základem *sv-* „*svůj*" je sémantický. Svatba podle Ondruše označovala pův. jen svatební hostinu, ale pro termín obřadu samého bylo označení jiné. Nemáme žádného svědectví pro tento předpoklad. Není nic divného na tom, že se např. dnešní česká synonyma *svatba, sňatek, oddavky* (dial. *zdavky*[5]) a pro svůj „cizí" původ afektivní slangové *sobáš* od sebe stylisticky rozlišují, že některé z nich bylo vzato za oficiální termín pro obřad (ale nevím, zda je to

---

[1] Termín „slovanská indoeurópčina", kterého tu Š. Ondruš užil, je sám o sobě velmi potřebný a přiléhavý. Především proto, že baltština se slovanštinou představují vlastně poslední zbytek „indoevropštiny", po oddělení ostatních větví. Přísne vzato je ovšem tímto zbytkem jen baltština, slovanština je poslední větev, která se oddělila (viz konec s. 423 ve Slavii 40, 1971).

[2] Nezapomíná ani na variantu *su̯H₂d-*, vlastně *sHd-*, viz níže pozn. 10, zastoupenou řeckým *hadrós, hadinós* aj., jejichž kořeny pokládají za variantní k lat. *sat* i oba nejnovější řecké etymologické slovníky Friskův a Chantrainův.

[3] Vl. Šaur, Etymologie slovanských příbuzenských termínů, Praha 1975, s. 45.

[4] Asi podobně jako slovenské dial. *svojať, svojaď, svojeť* (Kálal s. v.).

[5] Ale *vdavky*, které Š. Ondruš uvádí, se týkají jen ženského partnera.

sňatek nebo *oddavky*). Leč i když souhlasíme s tímto rozumným předpokladem, že se patrně od pradávna terminologicky mohl odlišovat obřad od slavnosti tak či onak s ním spjaté, neplyne z toho ještě nijak, že právě *svatьba* znamená svatební hostinu („hojné, bohaté jedenie a pitie, hostina, zábava", s. 269), nemáme pro to žádné doklady. Tím méně pro předpokládaný význam základového *svatъ* „hojne, bohato, do sýtosti jediaci a pijúci, do sýtosti hodujúci", ač bychom měli alespoň nějaké zbytky takového významu zastihnout, a to právě ve starých jazykových fázích. Vše, oč se může Š. Ondruš po této stránce opřít, je celkem ojediněle a pozdně doložený, vlastně okrajový význam „svatební host, svatebčan" v bulharštině — a i to je ještě hodně daleko od významu „hojně, dosyta jedoucí a pijící"[6] (o něco výše dokonce, kvůli etymologickému zařazení, „natlačený ... plný žalúdok majúci"). Je ovšem pravda, že Š. Ondruš našel dvě sémantické paralely pro možnost vývoje od „hostina", resp. „pijatika" ke „svatba", a to v hornoluž. *kwas*[7] a v dubrovnickém *pîr* (jinak „každoroční cechovní slavnost", Vuk), souvisícím s *píti*. To by byla — při bezpečnosti sémantického východiska *svatьba* = (bohatá) hostina — velice cenná opora pro možnost jeho výkladu, podporovaná jistou etymologickou izolovaností našeho *svatъ*[8], ale jistě bychom byli rádi, kdybychom viděli nějaký důkaz přímý a zejména měli vůbec zaručeno samo sémantické východisko. Hlásková konstrukce sama o sobě je bezvadná, i když v ostatních ide. větvích musíme předpokládat delabializaci.

2. Ve svém příspěvku ve Slawische Wortstudien[9] slibuje Š. Ondruš, že v širší analýze objasní ve zvláštní studii, jak k tomuto etymologickému hnízdu patří i slova *stoka* (tj. dobytek, např. jsl.), *statek* a *stádo*. Už zde napovídá společný nulový stupeň $sH\overset{\circ}{t}$-.[10] Protože však laryngály jsou samohláskami, byl by už předem trojsouhlaskový základ bez samohlásky nemožný. Je však potřebný k důkazu sounáležitosti těchto slov se *sytý* apod.,

---

[6] Přejídání je ovšem pojem dosti relativní.

[7] Odtud vnikl tento význam i do dolnoluž., kde však převládá význam „Sauerteig".

[8] Přímé paralely sl. *svatъ* nemá, jinde je vokalismus *e-ový*, dokonce krátký: ř. *etēs* „přítel, příbuzný", lit. *svēčias* a *svētys* (tak správně O., Vasmer nedopatřením *svētis*) „host". Závažná je ovšem významová identita ř. *etēs* a sl. *svatъ*, pův. „příbuzný". Viz podrobný rozbor významu u Trubačeva (Istorija slavjanskich terminov rodstva s. 141—143).

[9] Delabializácia spoluhláskových skupín *Kw-* > *K-* v praslovančine (indoeurópčine) a jej význam pre etymológiu (Slawische Wortstudien, Bautzen, Domowina 1975, s. 116—132).

[10] Třeba poznamenat, že Š. Ondruš pokládá, vlastně právem, za nulový stupeň už zmíněnou var. suH_2t- (z níž je naše *sytý*) — tedy $sH\overset{\circ}{t}$- by se lišilo jen delabializací, tj. ztrátou právě toho elementu, z něhož může nejsnáz znovu vzniknout samohláska, při sekundárním zdloužení (zde po ztrátě laryngály). Tedy samohláskový element se jednou opřel o tento labiální (a jen ve slovanštině zachovaný!) element, podruhé (při jeho ztrátě, v této kombinaci pochopitelné) o samu laryngálu.

protože žádné z těchto slov až na *stoka*[11] není doloženo s jerem mezi *s-* a *-t*. Š. Ondruš chce zachránit existenci trojsouhláskového kořene předpokladem sonorizace laryngály, ale právě sonorizovaná laryngála by nemohla zmizet beze stopy. Ukazuje to ostatně redukovaný vokalismus latinského *sat-* a v pozn. 2 citovaná řecká kořenná varianta *had-* < *sad-*, máme-li je do této řady laryngálových variant zařadit. A ve *sъtoka* konečně bychom takovou stopu měli.

Už z toho vidět, že bude třeba tyto konkrétní nápovědi posuzovat různě. Tak je např. správné, že se Š. Ondruš nechává zlákat svůdnou napohled domněnkou, že *statъkъ* je rozšířený *u*-kmen, jehož základ je týž jako v lat. *status*.[12] Není týž, je rozdíl v kvantitě kořenného vokálu, a proto bychom v Ondrušově konstrukci *st-ōk-t* neměli námitek proti „novokořennému" (pův. formantickému) vokálu. Bude sice potřeba komentovat vývoj *stōkt-* > *stat-*, patrně jako ještě předslov. změnu *kt* > *t*, kterou ostatně porůznu opravdu nacházíme, a vysvětlit dost neobvyklé rozšíření nového kořene. A v dalším se Š. Ondruš shoduje s A. Mátlem.[13] Ten pokládá slovo *statъkъ* za novější, tj. až slovanské, které bylo vytvořeno od slovesa *stati (stanǫ)* vlivem slova *dobytъkъ*, poněvadž i základová slovesa *dobyti* a *stati* se mohla krýt v jednom významu, totiž „vzniknout, povstat, vyrůst". Zajímavé totiž je, že přes jasnou spojitost se slovesem *stati* (i kdyby nebyla etymologická, je asociační) je podle Mátla pův. významem právě m o v i t ý majetek, hlavně dobytek, ne tedy nemovitý, t. j. stojící. To mluví pro Š. Ondruše, který, ač vychází z jiného etyma, dochází k podobnému závěru: **statъ* se rozšířil na *statъkъ* vlivem slova *dobytъkъ*. I když nemůžeme z naznačených důvodů přijmout sám prazáklad Ondrušova výkladu, totiž to *st-* jakožto prvek souvisící se *sytý* (obě slova z různých variant téhož nulového kořene!), nelze Š. Ondrušovi upřít pozoruhodnou dávku vnímavosti.

Jinak už třeba posoudit domněnku, že k základu **stat-* „hustá nacpanost" patří i *stádo*, které má zakončení *-do* podle responzibilního *govędo*. To by ovšem mohlo platit jen pro slovanské *stado*, ale to není etymologicky osamocené. Má hláskově i sémanticky velmi solidní paralelu v agsas. *stōd*

---

[11] Miklošičův Lexikon uvádí i variantu *stokъ*. Širší význam slovinského *stoka* „Erwerb/acquisitio", tedy ‚nabytí, zisk" vede Miklošiče k přirozenému spojení s *téci*, tedy *sъ-tok-* jako „sběh, nakupení". (Ovšem *sъtoka* „facultates/jmění" dokládá Miklošič až z bcsl. rkp. ze 17. st.).

[12] A na (falešné) potvrzení uvést, že sémantickou oporu pro to je polské *statek* „loď", jakoby „to, co stojí" (totiž na vodě). Jde tu však o význam geneticky pozdní (vzešlý z pojmu „nádoba", a to z „náčiní/nářadí", zvl. druh majetku), takže ho Mátl v níže uvedené studii ani neuvádí.

[13] Srov. jeho stať „K výkladu slov *dobytek* a *statek*" ve Studiích ze slovanské jazykovědy (sborník Trávníčkův), Praha 1958, s. 315—323. Stať pozoruhodná pro důkladný, vyčerpávající rozbor problematiky, opírající se také o pečlivé sebrání a ověření relativně úplného materiálu.

„stádo koní", stisl. *stōð* „stanoviště nebo stádo kobyl", sthn. *stuot* „stádo plemenných koní" a také už „kobyla" (jako je novoněm. reflex *Stute*). Bojím se už předem, aby toto spolehlivé (dokonce i co do rodu: sthn. a něm. femininum je sekundární) a všeobecně uznávané příbuzenství nebylo prohlášeno za nějakou vyšší lidovou etymologii. Oprávněnější je myslím říci, že dávat dohromady *statek* a *stádo* se *sytý* — a nyní tedy i se *svatem* a *svatbou* — lze „nur mit künstlichen Zugriffen", jak říká na s. 20 svého slovníku (v jiných souvislostech) Frisk. To „Kunst" zde sice uznáváme, ne však vždy jeho výsledky.

3. O etymologickém výkladu *sobáše* jen poznámku, že je čistě machkovský (i když tím snad Machkovi trochu křivdíme), požaduje víru v příliš mnoho předpokladů, některé nadto nejsou ani naznačeny. Není blíže vysvětleno zakončení slova (na *-áš* končí dějová jména v maďarštině[14]). Jakým sufixem bylo zde to dějové jméno tvořeno? Myslí se (pro „jerové" období) na podobný, dnes řídký typ dějových jmen jako hanácké „jezdit bez *drža*", tj. bez držení, tedy na příponu *-ь*? Nejmíň by nám tu vadil předpoklad krácení. Jestliže mohlo vzniknout z *paraverēdus Pferd*, z *archiātròs Arzt* nebo z *Neosvьtli Nusle*, nemuseli bychom se nijak divit, že ze **sǫpojaše* vznikl *sobáš*. Rozdíl je jen v tom, že formy *paraverēdus, archiātròs* (a *in Neosuetl*) jsou doloženy.

A to je ono. Je přirozené, že každý „uvěří" nejraději tomu, co lze ohmatat. Při sebevětším obdivu k důmyslnosti domněnky, zejména když je v ní příliš mnoho podmínek. I když je jen jedna, musí být dobře podložená. Na druhé straně je nesporné, že se etymolog jako badatel v prehistorii slov nevyhne konstrukcím, pro něž musí mít i potřebné znalosti i potřebnou dávku etymologického ingenia a vnímavosti. Je také v pořádku, že správný etymolog má snahu dojít při hledání původu slova a jeho významu až k tomu nejzazšímu konci. Je to v pořádku, když se o to snaží správným směrem a tak, aby nepřeskakoval (nelze přeskočit do prehistorie bez vyčerpání a respektování historie) a aby se lehce nepřenášel přes dosavadní

---

[14] To je patrně také klíč k nejpřirozenějšímu výkladu tohoto slova: *sobáš* je totiž nejspíš dějové jméno, je to „přisvojování si" druhého partnera (tedy v podstatě něco podobného jako *svatbba*) — ovšem původně citově zatížené, jako obyčejně bývají slova z domácího základu, ale s cizím sufixem. Jen namátkou uveďme čes. lidové *šizuňk „šizení"* nebo dokonce zcela moderní studentské *vařbuňk* „oslava", což je obměna stejně už slangového *vařba*, jež sice patří k *vařit*, ale v přeneseném významu „dostat se do varu, být ve varu", zejm. „tancovat" (tady možná spolupůsobilo *vířit*). Ovšem když taková původně expresivní slova zevšeobecní a zevšední, obyčejně ztrácejí svůj pův. citový přízvuk: má ho např. ještě *synátor*, ale už daleko méně *vědátor* (v lid. češtině je to neutrální protějšek knižního *vědec*) a zcela ho ztratila slova jako *houslista, husita* nebo zase dějová jména jako *nadace, korunovace*. — Sloveso *sobiti sobě* (později *si*) *něco* „přivlastňovat (osobovat) si něco" je dobře doloženo ve staré češtině (např. u Husa) a v dialektech (zastihl jsem je v mládí i ve svém); nevím ovšem, máme-li pro ně přímé svědectví ve starší slovenštině nebo ve slovenských nářečích.

výsledky bádání, pokud jsou spolehlivé. Opatrnosti je tu každému potřeba. Slovní bohatství je pro sebegeniálnějšího ducha nevyčerpatelné, při sebevětší píli v neustále nutném rozšiřování konkrétních jazykových znalostí. Je přirozené, abychom při jeho čerpání začali v nejbližším svém okolí (zásluhou Š. Ondruše zůstane, že to dělá; že mnoho slovenských dialektismů se dostane teprve jeho zásluhou do etymologické literatury) a organicky v něm pokračovali, do oblastí vzdálenějších — a tento postup zachovávali i při výběru etymologického příbuzenství. Je tu mnoho podmínek (neuvádíme všechny, zejména ne vlastní „pravidla hry") a není proto divu, že se v každém etymologickém slovníku najdou nedostatky a chyby, naštěstí vzájemně opravované.

SPRÁVY A POSUDKY

MATEJČÍK, J.: Lexika Novohradu (vecný slovník) 1. vyd. Martin, Osveta 1975. 312 + 36 (vložené mapy) s.

Pri hodnoteniach výsledkov slovenskej dialektológie sa neraz konštatovalo, že chýbajú práce, ktoré by sa pokúšali zachytiť vnútorné zákonitosti nárečovej slovnej zásoby a interpretovať jej špecifické črty. Je preto pochopiteľné, že výskum nárečovej lexiky sa stáva v súčasnosti dominantou bádateľských projektov a plánov slovenských dialektológov. Perspektívnou a hlavnou úlohou je predovšetkým príprava Slovníka slovenských nárečí; toto dielo je však potrebné materiálovo oprieť o práce, ktoré opisujú geografickú členitosť a štýlovú diferencovanosť nárečovej lexiky na menších územiach. Jedným z takýchto diel je vecný slovník novohradského (presnejšie východonovohradského) nárečia Jána Matejčíka, ktorý nedávno vyšiel tlačou ako prvý slovník tohto druhu v dejinách slovenskej nárečovej lexikografie.

Ján Matejčík je skúsený lexikológ a lexikograf, ktorý sa štúdiu rodného novohradského nárečia venuje vyše 20 rokov. Nárečový lexikálny materiál zo skúmanej oblasti spracoval najprv v abecednom Slovníku východonovohradského nárečia, ktorý — žiaľ len nedokonalou technikou a v malom počte výtlačkov — vydala Pedagogická fakulta v Banskej Bystrici r. 1972. Nový vecný slovník vychádza z iných teoretických a metodologických postulátov, zoraďuje slovnú zásobu nárečia podľa istých kritérií do tematických okruhov a skupín. Autor usudzuje, že vecné usporiadanie slovníka je oprávnenejšie než abecedné, lebo umožňuje systematicky skúmať nárečovú lexiku a „dá sa povedať, že je vedeckejšie" (s. 52). O správnosti tejto formulácie možno diskutovať; evidentný je však fakt, že J. Matejčík musel riešiť a vyriešiť celý rad problémov súvisiacich s usporiadaním lexiky podľa vecných okruhov, pretože poznatky slovenskej dialektológie v tejto oblasti sú zatiaľ veľmi skromné.

Úvodná teoretická časť slovníka má 40 strán. Z prevažnej časti je to text, ktorý bol už predtým publikovaný (táto skutočnosť sa v novej práci osobitne nepripomína), najmä v rozsiahlej autorovej štúdii Lexikálne fragmenty Novohradu, ktorá tvorí samostatný zborník Pedagogickej fakulty v Banskej Bystrici (Acta Facultatis Pedagogicae 1972; Jazykoveda 2). Štylistické úpravy a iné spresnenia pôvodných kapitol sú minimálne.

Skúmané východonovohradské (ipeľské) nárečia predstavuje autor ako samostatný homogénny celok. Vymedzenú oblasť (znázornenú aj na priloženej mape) ďalej člení — i na základe lexikálnych rozdielov — na severnú a južnú nárečovú skupinu. Pri porovnávaní komentára a grafického znázornenia na mape sa objavujú drobné nezrovnalosti (izoglosa ohraničujúca skupinu pokračuje juhozápadným a nie juhovýchodným smerom, prechodný pás novohradsko-gemerský ohraničuje skupinu z východu a nie zo severu a i.).

Najdôležitejšie údaje o gramatickom systéme skúmaného nárečia, ktoré sú nesporne potrebné na správne pochopenie lexikálneho materiálu, spracoval autor

v samostatnej kapitole. Je to stručná charakteristika fonetických, flektívnych a slovotvorných zvláštností nárečia. V časti o tvorení slov (je to čiastočne upravená verzia príslušnej state z pôvodného abecedného slovníka) možno spresniť niektoré údaje. Nazdávam sa, že v nárečiach sa netvoria „skratky, značky, značkové slová" (s. 25); tie, ktoré v súčasnosti príslušníci nárečia poznajú, sú prevzaté zo spisovného jazyka. Činiteľské meno *sveták* (s. 25) nie je utvorené zo slovesného kmeňa. v názvoch miesta typu *hnojisko, ihrisko, hliňisko* (v práci sa na s. 27 nesprávne zaraďujú medzi názvy vecí a nástrojov) sa tradične vydeľuje prípona *-isko* (nie *-sko*), slová *mokrina* a *bahurina* nepatria medzi abstraktá, resp. názvy vlastností a dejov, slovo *suchota* je utvorené príponou *-ota* (nie *-ta*) a pod.

V kapitole nazvanej *Z lexikálnych diferencií dialektu* sa hovorí o istých rozdieloch medzi severnou a južnou nárečovou skupinou. Autor analyzuje niektoré typy lexikálnych vzťahov, ktoré existujú v skúmanom nárečí, a upozorňuje na špecifické problémy terénnych lexikálnych výskumov. Vychádza z tézy, že pri lexikálnom porovnávaní dvoch oblastí sa pracuje „s dvoma premenlivými veličinami — s lexikálnym pojmom a odkazom" (s. 43). Zdá sa však, že termín *odkaz* nie je v tomto kontexte (napr. v štylizácii „aj pri najstarostlivejšom dopytovaní sa môže byť odkaz dvojaký") celkom korektný; ide tu skôr o odpoveď informátora. Nejasné sú aj formulácie typu „spravidla menej vzdialené objekty nemajú presnosť hodnotenia odkazu" alebo „porovnávame rozdielne miestne slová pre tú istú vec alebo rozdielne miestne záznamy pre to isté slovo" (s. 43). Niektoré konštatovania sú zbytočne presýtené cudzími slovami, ktoré zastierajú význam viet. Netreba vari hovoriť o „mixtácii slov a tvarov" (s. 46) alebo „jazykovej mixtácii" (s. 15), o vytváraní „nevýlučných inkompatibilných štruktúrnych typov A — B — C" (s. 46) alebo o „kontabilite (!) jazyka predkov terajších novohradských roľníkov" (s. 16).

Vecný slovník východonovohradského nárečia vyčerpávajúcim spôsobom zachytáva najmä poľnohospodársku terminológiu. Získaný lexikálny materiál zaraďuje autor do šiestich oddielov (1. Príroda; 2. Práca; 3. Obytný dom; 4. Fyzický život človeka; 5. Duševný a psychický život; 6. Dedina a spoločenský život), ktoré sa ďalej členia na kapitoly a skupiny. V jednotlivých skupinách sa uvádzajú ako heslá najprv slová s najširším rozsahom a potom slová s bohatším obsahom (a teda určitejším významom). Svoj kompozičný systém autor vysvetľuje v kapitole označenej *Štruktúra vecného slovníka*, v ktorej tiež komentuje doteraz známe (najmä nemecké) teoretické princípy, využívané pri koncipovaní vecných slovníkov. Je všeobecne známe, že je rozdiel medzi teoretickou systematikou a zaraďovaním, ktoré možno použiť v praxi. V teórii možno radiť všetky pojmy tak, aby sa zachytili vývinové vzťahy a príbuznosť jednotlivých slov, v praxi treba uplatňovať lineárne usporiadanie lexikálnych jednotiek. Spôsob, ktorý zvolil J. Matejčík, determinoval charakter zozbieraného materiálu a jeho interpretácie; nie je všade rovnaký, no má vnútornú logiku, v primeranej miere uplatňuje jazykovedné, filozofické a psychologické hľadiská, a preto ho treba pokladať za odôvodnený.

Slovníkové heslá sa uvádzajú v nárečovej (fonetickej) podobe. Po gramatických údajoch (v práci sa hovorí o gramatických významoch, za ktoré sa mýlne pokladá napr. tvar gen. sg.) sa vysvetľuje význam heslového slova rozličnými typmi výkladov, používanými v modernej lexikografii. Spresniť by bolo možno príklady, ktoré autor uvádza za svojou charakteristikou štrukturálno-vyzna-

movej definície (výkladu). Slovesá *béďiťi* a *žobrať* nemožno vykladať „ten, kto trpí biedu" a „ten, kto chodí po žobraní" (s. 58). Spracovanie týchto hesiel vo vlastnom slovníku overiť nemožno, pretože register uvádza odkaz len na tento príklad z teoretickej časti.

V inštrukčnej stati o stavbe hesla sa tiež píše o tom, že po exemplifikáciách sa uvádzajú všetky varianty s príslušnou dokumentáciou. Tento údaj sa bližšie neurčuje, a tak možno (podľa konkrétneho spracovania hesiel v slovníku) iba predpokladať, že ide najmä o hláskoslovné a slovotvorné varianty. (V druhom prípade môže ísť aj o hniezdovanie deminutív a pod.)

Správnu interpretáciu autorovho postupu pri zaraďovaní tzv. variantov komplikuje aj nejednotné spracúvanie synoným či tautoným. V teoretickej časti autor pracuje totiž iba s termínom synonymum (v slovníkových heslách sa synonymá uvádzajú po značke ○), ktorý používa aj tam, kde sa v literatúre bežne hovorí o ekvivalentoch („v dvojjazyčnom slovníku, kde sa cudzí výraz tlmočí najčastejšie synonymum materinského jazyka" — s. 58) alebo tautonymách („dvojice synoným pri lexikálnej diferenciácii vytvárajú ohraničené jazykové komplexy" — s. 44). Synonymá sú však prostriedkom vnútrojazykovej a ekvivalenty medzijazykovej konfrontácie; lexikálne paralely miestnych nárečí je primeranejšie označovať ako tautonymá. Synonymum je vždy vnútrosystémové (preto možno korigovať aj formuláciu „v nárečí sa lepšie držia domáce výrazy oproti synonymným výrazom spisovným" — s. 41) a súčasne je synchronickým javom.

V slovníku sa napr. ako varianty hesla *srén* (s. 85) uvádzajú lexémy *inovať, iňavica, mrzeľ, námraza; rokáš* (s. 106) má variant *rováš* a synonymum *do švíku hrabať*. K slovesu *spúšťať sa* (topiť sa — o snehu) sa zaraďuje synonymum *odmäk* (s. 85), *šurec* má variant *zásťera* (s. 126), pri hesle *vímoľa* sa okrem skutočného variantu *vímoľ* uvádza aj *podmoľa* (s. 82) a pod. Naopak sa zasa varianty chápu ako synonymá, napr. dvojice *žeľér — želiar* (s. 126), *kožavka — kožovka* (s. 141), *čiľíz* (obuvnícke lepidlo) — *čiríz* (s. 153), *šopŕľe* (šúľance) — *šofrle* (s. 196) a pod. V skupine *Časti tela a zovňajšok domácich zvierat* (s. 114) sa napr. uvádza heslo *bedra,* -a n. (v nom. má byť pravdepodobne *bedro*) s výkladom „bedrový hrboľ". Na s. 182 v okruhu *Časti (ľudského) tela* má heslo *rebro* variant *bedro* (-a n. arch.: *bedro si zlomela tá kravička*).

V slovníku sa uplatňuje aj štylistické hodnotenie lexikálnych jednotiek. Autor „sledoval používanie slov aj chronologicky, t. j. v reči troch generácií, čo sa pri hesle vysvetľuje príslušným kvalifikátorom, napr. *st.* (= výraz používa len staršia generácia"; s. 16). Na inom mieste (s. 56) sa však ako „chronologické kvalifikátory" uvádzajú skratky *arch., neol., zried.,* pričom skratka *st.* sa pokladá za generačný kvalifikátor. Na s. 36 sa konštatuje, že „len v jazykovom vedomí najstaršej generácie sú zafixované napr. termíny ako *mandrhoľec* (hrada nad vrátami stodoly) a *ručeň* (držadlo cepov)"; v slovníku sa však tieto slová spracúvajú bez akýchkoľvek kvalifikátorov.

Vlastný lexikálny materiál, ktorý J. Matejčík v slovníku spracoval, je svojím rozsahom pozoruhodný. Vecný slovník obsahuje 7800 heslových slov. Pramenná základňa slovníka je široká a bohatá. Autor vyexcerpoval dvetisíc nárečových textov, prepísaných z magnetofónového záznamu (je pozoruhodné, že pracoval metódou skrytého magnetofónu) a množstvo najrozličnejších terminologických dotazníkov. (O rozsahu spolupráce poslucháčov fakulty pri získavaní lexiky v teréne sa nehovorí nič.) Prekvapujúco vysoký je počet archívnych textov (36

tisíc listín len z jedného fondu!), ktoré však zaiste poslúžili ako pomocný materiál, pretože v slovníku sa na ilustráciu alebo inú dokumentáciu vôbec nevyužívajú. Autor správne konštatuje, že nárečový slovník nemôže byť dielom etnografickým, a v zmysle tejto tézy spracúva jednotlivé heslá. Na daktoré nepresnosti sme upozornili už vyššie; na tomto mieste si treba podrobnejšie pripomenúť problematiku spracovania homoným a viacvýznamových slov vo vecnom slovníku, pretože sa zásadne líši od problematiky abecedného slovníka. V teórii novohradského slovníka sa tieto otázky neanalyzujú a v jednotlivých tematických skupinách sa potom v jednom hesle spracúvajú evidentné homonymá i polysémické nárečové slová.

Pri stanovení hraníc medzi polysémickými slovami a homonymami treba mať na zreteli skutočnosť, že viacvýznamové slová majú rozdielne denotáty, ale spoločný signifikát: homonymá majú rozdielne denotáty aj signifikáty. Nepokladáme za správne, ak sa napr. vo vecnom okruhu *Mlátenie a čistenie obilia* pod heslom *bál* spracúvajú homonymá 1. zábava; 2. zväzok zlisovanej slamy (s. 105), resp. v okruhu *Rastlinstvo* sa pod heslo *vrchovec* (s. 90) zaraďujú opäť dve samostatné homonymá (1. najvyššia časť stromu; 2. lazník). Podobná situácia je aj pri spracúvaní viacvýznamových slov, ktorých jednotlivé významy tematicky patria do rozličných vecných skupín. V okruhu *Ovocinárstvo* stačilo pod heslom *hruška* zaznamenať významy 1. druh ovocného stromu, 2. plod tohto stromu; význam „elektrická žiarovka" (na s. 141 v slovníku uvedený na prvom mieste) sem nepatrí. Sloveso *trepať* sa na jednom mieste (*Spracovanie ľanu a konopí* — s. 138) vysvetľuje správne výkladom „odstraňovať pazderie od vláken na trlici"; na s. 207 *(Duševný a psychický život človeka)* sa toto isté heslo *(trepať)* spracúva takto: 1. tlcť konope; 2. tárať hlúposti.

O lexéme *babinduch* sa v úvodnej časti hovorí dvakrát. Konštatuje sa, že je to starší názov rastliny, ktorý sa v súčasnosti nahrádza lexikálnou jednotkou *materina dúška* (s. 36), a v severnej skupine nárečia aj názov pre *prášnicu bradavičnatú (Lycoperdon perlatum),* ktorá sa na juhu označuje ako *práchňica* alebo *fúkadlo* (s. 45). Slovníkové spracovanie tejto lexémy však nezodpovedá tézam z úvodnej časti. Dalo by sa predpokladať, že v okruhu *Rastlinstvo* sa slovo *babinduch* spracuje ako 1. arch. materina dúška (*Thymus serpyllum* L.); 2. prášnica bradavičnatá *(Lycoperdon perlatum)* s tautonymami *fúkadlo, práchňica. Babinduch* sa však najprv uvádza (na s. 88) ako synonymum (bez kvalifikátora) hesla *materina dúška;* heslo *babinduch* sa vykladá ako *pesterec obyčajný (Scleroderma aurantiacum)* a za značkou ○ sa zaznamenávajú slová *práchňica* a *fúkadlo.* Pretože však huby sú v slovníku spracované odlišne (jednotlivé názvy sa uvádzajú v abecednom poriadku a na príslušnom mieste abecedy sa zaraďujú aj prihniezdované lexémy), nájdeme aj heslá *fúkadlo* a *práchňica,* ale už s výkladom *prášňica bradavičnatá. Babinduch* sa uvádza ako synonymum s kvalifikátorom *zried.*

V slovníku možno nájsť aj ďalšie doklady, ktoré korigujú nepresnosti z úvodnej (teoretickej) časti práce. Autor napr. pripomína, že „v strednom a západnom Novohrade stoja proti ipeľským napr. lexikálne paralely *lotaj — blatúch, ľajbľík — prusľak*" a i. (s. 22). V slovníku zisťujeme, že pri hesle *lotaj* (= záružlie, Caltha palustris) sa uvádza iba synonymum *záruž;* záp. nov. *blatúch* je tautonymom ipeľského *bľiskáča* (Ficaria verna — s. 88). Vecný rozdiel je aj medzi lexémami *ľajbľík* a *prusľak.* Ako príklad na tézu, že nárečové názvy chorôb sa v súčasnosti nahradili spisovnými, sa uvádza na s. 36 aj dvojica *drobňice — kiahňe.*

Z hesiel slovníka však vychodí, že *drobňice* sú *osýpky (morbily)* a *kňeihňe* (s. 195) sú *pravé kiahne (variola).*

Výklady významov v slovníku zaznamenaných slov sú väčšinou stručné, jasné i vyčerpávajúce. Nekorektností je málo. Slovo *čapat* sa napr. vykladá ako „pracovná skupina s 20 ľuďmi", no exemplifikuje sa takto: *no a tak smo tan robiľi sto páró, boľi smo rozďeléňi na päť čapató, po dvacat páró.* Ak je potrebné uvádzať vo výklade počet, ide vari o 40 ľudí. Frazeologické spojenie *spiťi sa na moľ* (= veľmi sa opiť) sa uvádza v heslovej stati *moľa.*

Cenné sú technicky mimoriadne vydarené obrázky a náčrty jednotlivých nástrojov (najmä starších zanikajúcich reálií), ktoré spresňujú a dopĺňajú výklad. Podobnú úlohu plnia aj cudzojazyčné (nemecké a francúzske) ekvivalenty názvov jednotlivých druhov ovocných stromov a ich plodov. V inojazyčnom texte ostali inak zriedkavé tlačové chyby, napr. *Ponne de Bry* miesto *Bonne de Bry, Dronardova* m. *Drouardova, Prane* m. *Prüne* (s. 141) *Frähe* m. *Frühe* (s. 91). Nesúce je prepisovanie bulharských slov v podobe *príp7nka, prachawica, pr6chutka* (s. 45).

Orientáciu vo vecnom slovníku uľahčuje abecedný register. Autor novohradského slovníka uvádza v registri „všetky základné heslové slová a ich synonymá uvedené v dokumentačnom materiáli pod značkou ○" (s. 243). V praxi sa táto téza do dôsledku neuplatňuje, v registri chýbajú napr. heslá *čapat, gúzová ďeska, sňežénka* a i. Prekvapuje aj nezvyčajné abecedné radenie hesiel v registri (zvlášť hlásky *d* a *ď, l* a *ľ, klupňa* skôr ako *kľepetňík* atď.), ktoré hľadanie niektorých hesiel komplikuje.

V úvode registra sa výslovne tvrdí (na s. 243), že vlastné mená a úvodná teoretická časť sa v registri nespracúvajú. Skutočnosť je však taká, že už na tej istej strane (pod písmenom A) sa uvádza viac vlastných mien i slov vyexcerpovaných z úvodnej časti. Táto nedôslednosť prekvapuje; v registri je totiž veľa hesiel, ktoré odkazujú len na použitie slova v teoretickej časti a na orientáciu vo vlastnom slovníku ich nemožno využiť. Niektoré viacvýznamové slová sa naopak uvádzajú len s jedným odkazom. V abecednom slovníku z r. 1971 autor napr. zaznamenáva päť homoným *baba;* register vecného slovníka však odkazuje len na jediný význam slova *baba* (= pôrodná asistentka). V iných tematických okruhoch (v iných významoch) vecného slovníka sa lexéma *baba* nespracúva? V registri sa naopak objavuje slovo *hopši* (2. st. od *hlboký*), ktoré sa vyskytuje len v dokladovej časti hesla.

Perspektívnou úlohou slovenskej dialektológie je výskum lexiky. Vecný slovník východonovohradského nárečia Jána Matejčíka otvára túto novú etapu prác. Prináša zaujímavý materiál z kompaktnej nárečovej oblasti a vytvára spoľahlivú základňu na ďalšie teoretické úvahy. Aj naše poznámky už využívajú podnety najmä úvodnej metodologickej časti práce a upozorňujú na niektoré otázky, ktoré možno a treba pri rovnakom základnom východisku riešiť inak. Nárečová lexikológia a lexikografia napriek svojej špecifickosti môže využívať poznatky, ktoré sa zistili pri doterajšom štúdiu problémov lexikálneho výskumu slovenského jazyka.

I. Ripka

Zborník SAS s akcentom na konfrontačný výskum slovenčiny

Slovenskej vedeckej a širšej kultúrnej verejnosti je už dobre známe podujatie, ktoré pravidelne každý rok usporadúva Filozofická fakulta Univerzity Komenského pod názvom Studia Academica Slovaca — letný seminár slovenského jazyka a kultúry. Od 8. ročníka sa prednášky, ktoré odzneli na tomto seminári, zaačli pravidelne publikovať knižnice v zborníku pod rovnakým názvom *Studia Academica Slovaca*. O prvých dvoch zväzkoch z 8. a 9. ročníka SAS (r. 1972 a 1973) referoval v našom časopise J. Kačala (Slovenská reč, *39*, 1974, s. 377—379). Tretí zväzok obsahuje prednášky z 10. ročníka (1974); referát o ňom podala J. Lauková (Slovenská reč, *40*, 1975, s. 190—191). V roku 1975 vyšiel štvrtý zväzok tohto zborníka s príspevkami z 11. ročníka letného seminára. Podáme tu o ňom niekoľko recenzných poznámok.

V recenzii 1. a 2. zväzku Studia Academica Slovaca vyslovil J. Kačala náhľad, ktorý sa zrejme bral do úvahy pri zostavovaní štruktúry prednášok na 11. ročníku seminára SAS. Za užitočné pokladá autor najmä prednášky, v ktorých sa slovenčina konfrontuje s inými slovanskými jazykmi. V budúcich zväzkoch by sa počet takýchto tém mohol podľa J. Kačalu ešte zvýšiť, pričom by sa tieto témy mohli týkať aj parciálnych problémov.

Prehľad jednotlivých príspevkov týkajúcich sa jazyka, ktoré prináša 4. zväzok SAS, ukazuje, že najsilnejšie sú tu zastúpené príspevky, v ktorých sa stav v slovenčine porovnáva so stavom v niektorom inom slovanskom jazyku. Patria sem tieto príspevky: F. Buffa, *O zhodách medzi poľštinou a slovenčinou* (s. 31—40), E. Horák, *Konfrontácia spisovnej slovenčiny a spisovnej bulharčiny* (s. 81—98), E. Horák, *Konfrontácia spisovnej slovenčiny a spisovnej srbochorvátčiny* (s. 99—116), D. Kollár, *Konfrontácia spisovnej slovenčiny a spisovnej ruštiny* (s. 123—140), E. Pauliny, *Kontrastívna analýza slovenskej a českej deklinácie* (s. 243—257), Š. Peciar, *Spoločné črty vo vývine slovenčiny a češtiny* (s. 259—275), E. Sekaninová, *Slovesné predpony v slovenčine v porovnaní s ruštinou* (s. 395—410).

Hoci sme uvedené prednášky zhrnuli do spoločnej skupiny konfrontačných slovensko-inoslovanských príspevkov, je už na prvý pohľad podľa názvov príspevkov evidentné, že majú rozdielne zameranie, čo vedie k ich ďalšiemu vnútornému členeniu do menších skupín. Do prvej skupiny môžeme zaradiť príspevky, v ktorých sa zisťujú alebo ukazujú zhody medzi slovenčinou a niektorým iným slovanským jazykom. Sem patrí príspevok F. Buffu o zhodách medzi slovenčinou a poľštinou alebo príspevok Š. Peciara o spoločných črtách vo vývine slovenčiny a češtiny, pričom, pravda, príspevok Š. Peciara je orientovaný trochu inak ako príspevok F. Buffu (zisťovanie spoločných čŕt vo vývine). Na druhom póle je príspevok E. Paulinyho, v ktorom, ako ukazuje použitie termínu kontrastívna analýza v názve príspevku, sa pozornosť sústreďuje na rozdiely medzi slovenčinou a češtinou. Tretiu skupinu tvoria príspevky, v ktorých sa venuje pozornosť tak zhodám, ako aj rozdielom v porovnávaných jazykoch. Programový dôraz na sledovanie spoločných prvkov nachádzame u Š. Peciara. Tento postup Š. Peciar vysvetľuje v úvode príspevku, kde hovorí, že v tejto prednáške si povšimne bližšie pôvod a charakter tých čŕt, ktoré spájajú slovenčinu s češtinou, na rozdiel od vlastnej prednášky *Konfrontácia slovenčiny a češtiny*, ktorá vyšla v knižnom vydaní prednášok z 9. ročníka SAS. So zreteľom na to, že autor venoval najprv pozornosť celkovej konfrontácii slovenčiny a češ-

tiny, teda celkovému pozorovaniu zhodných, ako aj rozdielnych čŕt obidvoch jazykov, možno metodický postup, ktorý uplatnil v novšej prednáške, pokladať za veľmi vhodný. Aj v budúcnosti pri porovnávaní slovenčiny s niektorým iným slovanským jazykom bude vhodné podať najprv celkový konfrontačný obraz (náčrt zhôd aj rozdielov) a potom sa sústrediť skôr už iba na detailnejšie skúmanie rozdielov (kontrastívna analýza) alebo zhôd.

Z podaného prehľadu príspevkov konfrontačného charakteru sa ukazuje, že slovenčina sa tu porovnáva s väčšinou slovanských jazykov. Bolo by vhodné, keby sa v budúcich ročníkoch SAS podľa aktuálnych potrieb (so zreteľom na účasť frekventantov SAS z jednotlivých štátov) zaradili aj prednášky, v ktorých by sa podalo porovnanie slovenčiny s ďalšími slovanskými jazykmi, takže by sa dosiahla úplná paleta konfrontačných príspevkov. Bolo by možné uvažovať o tom, že by sa prípadne všetky takéto príspevky, v ktorých sa porovnáva stav v slovenčine s jednotlivými slovanskými spisovnými jazykmi, vydali pre potreby frekventantov seminára SAS v osobitnom zborníku ako istý pomocný materiál (lebo váha seminára SAS nespočíva v konfrontácii slovenčiny s ostatnými slovanskými jazykmi). Takýto materiál by mohol mať, pravda, aj širšie využitie (pre potreby poslucháčov slavistiky na vysokých školách).

Na 11. letnom seminári SAS odzneli niektoré ďalšie prednášky o jazyku, z ktorých väčšinu štvrtý zväzok SAS prináša: A. Habovštiak, *Slovenské nárečia z lexikálneho hľadiska* (s. 67—79), J. Horecký, *Sociológia tvorenia slov* (s. 117—121), R. Krajčovič, *Historický komentár k lexike spisovnej slovenčiny* (s. 141—154), F. Miko, *Alexander Matuška a slovenská štylistika* (s. 167—178), J. Mistrík, *Lexikálna báza a systém slovenčiny* (s. 179—188), P. Ondrus, *Ku koncepcii systému slovných druhov v slovenčine* (s. 197—209), P. Ondrus, *Výskum slovenských nárečí v období socializmu* (s. 211—219), Š. Ondruš, *Pôvod etnonyma Slovák, Slovan, Slověn a etnonyma Čech* (s. 221—241), J. Sabol, *Sústava suprasegmentálnych javov spisovnej slovenčiny* (s. 373—393), J. Stanislav, *Elementy latinskej a byzantskej kultúry na Veľkej Morave a v severnej Panónii* (s. 425—438). Ako vidieť, úmerne sú tu zastúpené príspevky z jednotlivých oblastí slovenského jazyka, resp. z jednotlivých jazykovedných disciplín. Okrem toho na 11. seminári odzneli aj prednášky, ktoré zborník neodtláča. J. Ružička predniesol prednášku *Rozvoj spisovnej slovenčiny v socialistickom Československu.* Pretože práve v čase, keď prebiehal 11. ročník SAS, vyšla autorova knižná práca pod rovnakým názvom (1. vyd., Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1975), nebolo potrebné uverejniť text prednášky v zborníku SAS (účastníkom kurzu bola už táto práca J. Ružičku k dispozícii na knižnom trhu). Nevyšla ďalej prednáška Ľ. Nováka *Typologická charakteristika slovenčiny* ani prednáška J. Furdíka *Základné vývinové tendencie v slovenskej slovotvorbe* (autori text prednášok včas nedodali). Je to isté ochudobnenie zborníka, lebo sú to inak témy mimoriadne príťažlivé. Typologickú charakteristiku slovenčiny z jednej jej oblasti, z morfológie, podal predtým J. Ružička v 1. zväzku SAS *(Typológia slovenskej morfológie).*

Studia Academica Slovaca sú letným seminárom slovenského jazyka a kultúry. Môžeme si ešte všimnúť vzájomný pomer príspevkov o slovenskom jazyku a príspevkov z oblasti kultúry (podľa názvu seminára a zborníka). V 4. zväzku SAS je celkove 36 príspevkov, z toho príspevkov týkajúcich sa jazyka je 17, ostatných 19 (z literatúry, dejín hudby, národopisu atď.). Vcelku ide podľa toho o paritné zastúpenie príspevkov o jazyku a kultúre.

Jednotlivé zväzky zborníka SAS s príspevkami, ktoré sú na vysokej odbornej úrovni, predstavujú dnes závažný materiál nielen pre účastníkov tohto seminára, ale aj pre iných slovenských odborníkov z oblasti jazyka a kultúry nášho národa. Je preto nanajvýš potrebné, aby sa dostávali do rúk tých, ktorí ich môžu pri svojej práci dobre využiť.

L. Dvonč

Významné dielo zo slovenských dejín

Dielo historika zaujme jazykovedca aj pre lepšie pochopenie súvislostí medzi vývinom spoločnosti a jazyka a osobitne aj z dôvodov poznávania vyspelosti odborného štýlu našej historiografie. Máme teda viacero dôvodov venovať pozornosť dielu slovenského medievalistu M. Kučeru *Slovensko po páde Veľkej Moravy* (1. vyd. Bratislava, Veda 1974, 450 s.).

Veľkomoravské obdobie našich dejín je veľmi príťažlivé pre našu verejnosť. Nepochybne má na tom zásluhu aj naša historiografia. I to je pravda, že pre toto slávne obdobie je pomerne značný počet i naračných prameňov, kým napr. pre storočie po zániku Veľkej Moravy a po zaujatí jej slovenských končín staromaďarským bojovým zväzom takmer nemáme serióznych prameňov. Kým pre obdobie veľkomoravských dejín v popredí záujmu bývali predovšetkým politické a kultúrne dejiny, ktoré najväčšmi uspokojovali aj čitateľské a záujmové potreby, nasledujúce obdobie pre stratu štátnej samostatnosti nemohlo poskytovať záujemcom primerané uspokojenie. Pozornosť historiografa tohto obdobia sa pochopiteľne musela upriamiť na hospodárske a sociálne dejiny, osobitne na sociálny vývin obyvateľstva. Takéto náročné ciele si kladie aj naša súčasná historiografia v súlade s marxistickým ponímaním a výkladom dejín spoločnosti. Z takýchto podnetov vzišlo aj štúdium historika M. Kučeru, ktorého výsledok je v recenzovanom diele (s podtitulom *Štúdie o hospodárskom a sociálnom vývine v 9.—13. storočí*).

Potreba a užitočnosť takéhoto diela je celkom zjavná a jeho spracovanie je záslužné. Treba povedať, že autor vytýčeným cieľom urobil zadosť v miere adekvátnej nárokom súčasnej historiografie a možnostiam, ktoré poskytujú pramene a pomerne už bohatá literatúra o stredoeurópskej oblasti; pritom neraz zaujíma kritický postoj k maďarskej, ale tak isto i k našej staršej historiografii. Autor si je dobre vedomý, že pri citeľnom nedostatku listín i naračných prameňov hlavným zdrojom poznatkov o hospodárskom vývine môžu byť iba pramene hmotnej kultúry, ktoré vždy vo väčšej miere poskytuje rozrastajúci a prehlbujúci sa archeologický výskum, kým pre sídliskové a sociálne pomery je neoceniteľným prameňom jazyk a toponymia. Autor primerane využíva tieto možnosti, ale s kritickým postojom k názorom našej toponomastiky v niektorých čiastkových záveroch a zavše aj k metóde bádania.

V prvej, podstatnej časti diela (*Hospodárske a sociálne korene formovania*

stredovekého Slovenska) autor zhŕňa názory historickej vedy a dokresľuje obraz vývinu Slovenska po zániku Veľkej Moravy dôvodením, že nomádska rozpadávajúca sa staromaďarská spoločnosť i so svojím predvojom — vojenskými družinami náčelníkov a aristokracie — rozbila síce Veľkomoravskú ríšu, ale s ohľadom na trvalé zaujatie oblasti Potisia a Podunajska pre svoje nové sídla i s čriedami statku nezničila túto oblasť a nevyhubila jej obyvateľstvo, lež vklíniac sa doňho a vytvoriac novú vládnúcu vrstvu, zámerne ho zachovala, aby mohla ťažiť z jeho výrobných síl a zo skúseností tunajšieho obyvateľstva v poľnohospodárstve a remeslách. Potom je pochopiteľné, že po zničujúcej porážke drancujúcich, koristných maďarských bojových družín na Lechu r. 955 v plnšej miere mohlo nastať zblíženie a vzájomné spolunažívanie rozličných etnických skupín, Maďarov a starého domáceho slovanského obyvateľstva starej Nitry a Zadunajska. Nové maďarské etnikum, stojace na nižšom vývinovom stupni nomádskej pastierskej spoločnosti pritom preberalo hospodárske a kultúrne vymoženosti od vyspelejšieho pôvodného domáceho poľnohospodársko-dobytkárskeho obyvateľstva.

S tým súvisí aj postupné prijímanie poriadkov v právnom usporiadaní spoločnosti, o čom nepochybné svedectvo vydávajú Maďarmi prebraté a zväčša v pôvodnej podobe konzervované slovanské právne termíny. O potrebe takéhoto spolunažívania napokon hovoria aj zachované ponaučenia prvého uhorského kráľa Štefana I. synovi Imrichovi, najmä štátnická múdrosť a obozretnosť vyjadrená v sentencii „Kráľovstvo jednej reči a jedných mravov je slabé a nestále" (lat. cit. na s. 58).

Ak autor hovorí o vyspelejšom stupni spoločenského vývinu ovládnutého slovanského i slovenského obyvateľstva, myslí tým na včasnofeudálnu veľkomoravskú spoločnosť, hoci iba v čiastočne rozvitom stave (kapitola *Veľká Morava ako ranofeudálny štát*), keď výslovne hovorí, že v centrálnych častiach Svätoplukovej ríše sa už vykryštalizovali prvky feudálnej držby pôdy i niektorých vzťahov charakterizujúcich včasnofeudálnu epochu vývinu spoločnosti. K týmto centrálnym častiam patrilo Pomoravie a poľnohospodársky bohatá Nitra s trnavskou a nitrianskou tabuľou, ktoré tvorili obilnicovú komoru Svätoplukovej ríše. Nepochybný je aj podiel Pribinovho a Koceľovho Zadunajska na tomto vývine.

Najväčšiu časť svojho diela o hospodárskom vývine Slovenska autor venuje zamestnaniu obyvateľstva (v kapitolách *Lovectvo, Pastierstvo-dobytkárstvo, Rybolov, Včelárstvo, Poľnohospodárstvo, Remeslo,* s. 63—255). V druhej podstatnej časti (*Usporiadanie spoločnosti,* s. 257—381) podáva výsledky svojho výskumu o sociálnom vývine spoločnosti na Slovensku v stálom vzťahu k pomerom mimo územia Slovenska, pochopiteľne najmä v susedných častiach starého Uhorska. Tu v kapitole *O otrokoch a otrokárstve* sa dokladá častejší výskyt otrokov, ktorý však nemožno preceňovať, lebo je nepochybné, že v Uhorsku nejestvovalo otrokárske spoločenské zriadenie. Ide iba o sporadické vzťahy, zavše so zjavnými dokladmi patriarchálneho otroctva. Maďari za lúpežných prepadov a výprav na západ do Nemecka i Talianska privádzali aj zástupy otrokov, ktorí však boli predovšetkým predmetom obchodu, ale aj využívaním ich pracovnej sily v období krízy extenzívneho pastierstva, ťažko prechodiaceho na poľnohospodársku výrobu.

Autor pripája kapitolu *Pozostatky rodového zriadenia u nás,* v ktorej zamieta nemarxistické náhľady o nejakom špecifickom slovanskom alebo maďarskom

vývine, lebo „spoločné vlastnenie pôdy" je podľa F. Engelsa zákonitý stupeň vývinu, ku ktorému spoločnosť speje na vyššom vývinovom stupni, ako je barbarstvo. Naproti tomu v kotlinách severného Slovenska (Turiec, Liptov) a na východnom Slovensku v susedských občinách jestvuje tento spoločný majetok i popri súkromnom vlastnení pôdy, a teda ide o vývinový stupeň prechodu do feudalizmu, a nie o výrazné zvyšky rodového zriadenia (s. 346). Za také nemožno pokladať ani veľkorodiny, vyskytujúce sa na Slovensku ešte začiatkom 20. storočia (druh veľkých rodín so spoločným stolom).

V poslednej časti diela *(Vznik veľkého kniežacieho, resp. kráľovského majetku a jeho podiel na formovaní feudálnej spoločnosti)* autor sa opätovne vracia k zásadnej otázke o podiele Veľkej Moravy, resp. bývalého Pribinovho kniežatstva v Nitre a jeho novšieho, potom Koceľovho kniežatstva v Zadunajsku na vzniku a rozvíjaní feudálnych vzťahov v uhorskom kniežatstve Gejzu a v neskoršom kráľovstve od čias Štefana I. Tento podiel pokladá za nesporný (pravda, za silnej spoluúčasti a pôsobenia francúzskeho západu a najmä cirkvi). Nemožno predsa obísť skutočnosť, že práve spomínané oblasti s vyspelejšími veľkomoravskými výrobnými tradíciami dlho boli základom moci uhorských kráľov. Sama Nitra, významné mocenské, výrobné a kultúrne centrum, ako sídlo i uhorského nitrianskeho kniežatstva a mladších uhorských kráľov, má aj z tohto zreteľa významný zástoj.

V poslednej časti diela sú kapitoly, ktoré opätovne vyzdvihujú význam jazyka, konkrétne slovanských jazykov (a slovenčiny) pre lepšie poznávanie hospodárskych a sociálnych dejín Uhorska. Ide tu najmä o existenciu kráľovských dvorcov (maď. „udvar") a potom služobníckej organizácie z oblasti poľnohospodárskej výroby, remesiel, pastierskej služby a osobitne dvorskej služby. Takýto systém je známy iba v strednej Európe a jej najbližšom okolí. Slovenský termín *dvorník (udvornich)* je doložený už z čias Štefana I. a celá služobnícka organizácia (s prameňmi vo veľkomoravskom období) tu má pravdepodobný základ, hoci sa plne rozvila od 10. do 12. storočia, kým koniec 12. a začiatok 13. storočia je podľa pramenných dokladov už obdobím jej rozkladu. Autor uvádza z bohatého počtu takýchto toponým názvy osád (napr. *Kováči, Tesáre, Psiare, Včeláre, Vinári* . . .), ktorých slovanský pôvod je mimo pochybnosti. Z historicko-toponomastického výskumu je evidentné, že „väčšina osád tohto typu je stará a siaha až do 11. a 12. storočia" (s. 369). Autor sa však kriticky stavia k niektorým metódam historickej toponomastiky, ak iba z hláskovej stránky takéhoto materiálu robí dedukcie o pôvode takýchto názvov z určitého slovanského etnika, a vyčíta jej, že „pri výskume pramenného materiálu zostáva často pri starej, zemepisnými slovníkmi (azda toponymami historického zemepisu, pozn. V. U.) ohraničenej heuristickej základni" (s. 370). (Nepochybné však je, že zo starých dokladov znenia toponým zavše treba robiť takéto uzávery.) Najmä odmieta preukaznosť dokladu s názvom *Zondonek* z r. 1067 (*Sudnik-y,* výrobcovia sudov?) pre staršie obdobie (10. stor.). Inde vyčíta, že názvy *Zlatníky* sa spájajú s profesiou zlatníctva, keď napr. obec takéhoto mena má názov podľa vyplavovačov, vymývačov zlata (bane sa v Zlatníkoch pri Bánovciach nad Bebravou spomínajú ešte r. 1390; s tým súvisia aj susedné názvy *Veľké* a *Malé Hoste;* porov. obdobne *Zlatníky/Zlatná* pri Zlatých Moravciach). Obdobne vyčíta, že sa názov *Oslany* spája s profesiou „opatrovníkov oslov alebo povozníkov s oslím záprahom"; obec určuje ako výrobné centrum spracúvania mlecích kameňov, dôvodiac aj výskytom názvu brala *Žarnov* nad obcou (obdobne *Žarnovica*).

(V tomto prípade by však toponomastika skôr počítala s podobou *Oselníky* alebo *Osláre*, kým *Oslany* v systéme miestnych názvov na *-any* označujú obyvateľov osadených na mieste s výskytom osiel, kameňov podobných oslám, osličkám.) Autor však sám na inom mieste a v iných súvislostiach uvádza aj osobné (rodové) meno *Osl* (s. 301).

Nazdávame sa, že by bolo bývalo veľmi vhodné, keby bol autor svoje vývody o význame jazykového materiálu toponým pre pochopenie osídlenia a najmä hospodárskych a sociálnych dejín podoprel aj príslušnou mapou s vyznačením miestnych názvov motivovaných z podnetov služobníckej organizácie veľkomoravského včasnofeudálneho Uhorska.

Jazykový a špeciálne toponymický materiál autor využíval už vo viacerých predchádzajúcich štúdiách (napr. *Dušníci — najstaršia skupina poddanského obyvateľstva na našom území*, 1958; *K problému včasnostredovekej služobníckej organizácie na Slovensku*, 1964). Kritické pripomienky historika dobre ovládajúceho takúto literatúru zo všetkých okolitých krajín si zaslúžia pozornosť jazykovedca a nadovšetko onomastika.

Viac ráz sa vyslovili výhrady proti termínom *raný feudalizmus*, *ranofeudálny* ako málo výrazným proti zneniu *včasný feudalizmus*, *včasnostredoveký* a pod. Ešte r. 1964 písal takto aj autor. Proti *neskorý* je výrazné antonymum *včasný*, kým *raný* v tomto význame ozaj zbytočne koliduje s prídavným menom *ranný* (od *ráno*). Diferenciácia pomocou jedného *-n-* je veľmi umelá. To dobre vedia i mnohí historici.

Dielo M. Kučeru je však napísané veľmi starostlivo, kultivovaným jazykom, hodným pozornosti aj z hľadiska lexiky spomínaných odľahlejších oblastí slovníka, ale predovšetkým z hľadiska syntaxe modernej slovenčiny. Väčšina autorových pripomienok analytického rázu sa nachodí v poznámkach, preto mohol vo svojom syntetizujúcom diele uplatniť prednosti svojho odborného štýlu, vyznačujúceho sa racionalitou, spod ktorej však občas preniká i jemné citové zaujatie. Je však vecný a kritický. Pravidelne rozvíja jednoduché, často bohato rozvité vety, pričom súvetia a rozličné typy zložených súvetí sú primeraným prejavom vystihovania zložitých skutočností spoločného vývinu a hospodárskeho napredovania.

Možno povedať, že jazykovej redakcii a korektúre (okrem nepatrných drobností) sa venovala príkladná starostlivosť. Dielo i pričinením vydavateľstva dostalo reprezentačné vybavenie, krásny kvalitný kriedovolesklý papier, na ktorom sa znamenite vynímajú ilustrácie archeologických veľkomoravských lokalít, šperkov, nástrojov, keramiky, výjavy zo stredovekých skulptúr, malieb a kresieb zo zamestnania obyvateľov, napr. už aj z najnovšieho výskumu s odkrytím muriva rotundy v obci Ducové pri Piešťanoch (z 9. stor.). Typy písma, najmä kapitol a podkapitol (s použitím aj červenej a zlatej farby) a celé vybavenie knihy od väzby, prebalu až do posledných jemností polygrafie vyvolávajú aj pocit estetického uspokojenia.

Dielo M. Kučeru *Slovensko po páde Veľkej Moravy* s primeraným ruským a nemeckým resumé, s miestnym a vecným registrom bude úspešne reprezentovať našu historickú vedu (i jazykovú kultúru) aj v susedných štátoch, kde bude oň nepochybne značný záujem. Náklad 1200 exemplárov mu sotva vystačí.

V. Uhlár

ROZLIČNOSTI

Výrazy fakt a fakticky ako častice. — Morfológia slovenského jazyka na s. 746 charakterizuje častice ako pomocné slová, ktorými hovoriaci nadväzuje na kontext alebo na situáciu a pritom vyjadruje rozličné významové odtienky jednotlivých výrazov alebo výpovedí. Zo sémantického hľadiska sa častice v Morfológii rozčleňujú na uvádzacie a vytyčovacie. Na bližšie objasnenie tohto ich základného členenia sa ešte uvádza, že uvádzacie častice svojou funkciou vo výpovedi sa približujú k spojkám, vytyčovacie častice majú zas bližšie k príslovkám.

Táto lexikálno-sémantická a sčasti i syntaktická kvalifikácia častíc do istej miery naznačuje aj vznik a pôvod mnohých častíc. Tak napr. viaceré uvádzacie častice vznikli redukciou alebo prehodnotením funkcie niektorých priraďovacích alebo i podraďovacích spojok (*a, ale, i, no, ináč, lebo* atď.). Podobne aj niektoré vytyčovacie častice vznikli redukciou alebo prehodnotením pôvodnej funkcie príslušného výrazu ako príslovky (napr. *skutočne, vlastne, absolútne, dobre* atď.). V Morfológii sa priamo neobjasňuje vznik takých častíc ako *figu, čerta, paroma,* ale na prvý pohľad je jasné, že vznikli zmeravením príslušného tvaru podstatného mena *figa, čert, parom.*

Ukazuje sa, že proces utvárania nových častíc uvedenými troma spôsobmi nie je v jazyku ukončený. Istým spôsobom sa to odráža i v súčasných gramatických a lexikografických príručkách. Viaceré častice sa v nich ešte nezaznamenávajú, niektoré príslovkové výrazy sa hodnotia raz ako príslovky, raz ako častice, častejšie sú však prípady, keď príslovkový výraz, ktorý sa už používa aj vo funkcii častice, ešte sa nehodnotí ako častica. V Slovníku slovenského jazyka sa napr. výraz *skutočne* hodnotí ako častica a príslovka, výraz *konečne* iba ako príslovka, ale v druhom význame sa uvádza táto charakteristika príslovky *konečne:* niekedy stráca plný význam a nadobúda povahu častice napokon, nuž, veď (porov. Slovník slovenského jazyka I, s. 731).

Čo sa týka výrazov *fakt* a *fakticky,* pri ich slovnodruhom hodnotení a ich zaradení medzi slovné druhy sa Slovník slovenského jazyka a Morfológia slovenského jazyka do istej miery rozchádzajú. V Slovníku sa oproti substantívu *fakt*[1] uvádza ako homonymum výraz *fakt*[2], ale hodnotí sa ako citoslovce. Ale doklad, ktorý sa v hesle *fakt*[2] uvádza, zreteľne potvrdzuje, že výraz *fakt*[2] má povahu častice, nie citoslovca: *Fakt, tak to bolo.* Časticovú povahu slova *fakt* dotvrdzujú aj tieto doklady zo súčasnej umeleckej literatúry a z dennej tlače: *F a k t. Medzi ľuďmi je hodne lajdákov.* (Jašík) — *F a k t, dosť škaredo sa vyjadril.* (Jarunková) — *A čo? Žid ako žid. Nám je to fuk. F a k t!* (Urban) — *F a k t, skôr než pristaneme, jednu [cigaretu] by som si mohol dať.* (Večerník, 8, 1964, č. 20).

Podstatné meno *fakt* časticovú povahu pravdepodobne nadobudlo nie priamo, ale cez svoje postavenie v mennom prísudku, a to v ustálenej fráze vyjadrujúcej zdôraznený súhlas: *to je fakt.* Toto spojenie vyjadrujúce súhlas sa v bežnej reči stiahlo na jedno slovo *fakt,* ktoré nadobudlo povahu vytyčovacej častice vy-

jadrujúcej súhlas. Toto vysvetlenie vzniku častice fakt podľa nášho názoru dobre ilustruje doklad z Jarunkovej: *Teda psina to bola, t o j e f a k t.* Pritakávaciu časť môžeme bez zmeny významu stiahnuť na výraz *fakt: Teda psina to bola, fakt.*

Morfológia slovenského jazyka výraz *fakt* medzi časticami neuvádza.

Takých prípadov, keď príslovkový výraz je zároveň aj časticou, nie je veľa. Uviedli sme už, že napr. výrazy *skutočne, konečne, dobre* sa v Slovníku hodnotia ako príslovky i ako častice. Čo sa týka výrazu *fakticky,* v jeho slovnodruhovom hodnotení sa Slovník a Morfológia rozchádzajú v tom, že Slovník výraz *fakticky* hodnotí iba ako príslovku, naproti tomu Morfológia tento výraz zaraďuje i medzi častice (porov. s. 770) a charakterizuje ho ako časticu, ktorá sa používa zväčša v intelektuálnom prejave, najmä v náukovom štýle. Ako synonymum častice *fakticky* Morfológia uvádza časticu *vlastne.* Doklad, ktorý sa tu cituje, nie je presvedčivý, lebo podľa nášho názoru v tomto doklade nejde o použitie slova *fakticky* ako častice, ale vo funkcii príslovkového určenia.

Príslovku *fakticky* Slovník nevykladá, ale jej význam interpretuje synonymnými výrazmi *naozaj, skutočne.* Treba povedať, že táto interpretácia významu nie je adekvátna, lebo synonymá *naozaj* a *skutočne* sú vlastne časticami. To prakticky značí, že príslovku *fakticky* Slovník nepriamo hodnotí ako časticu. Nazdávame sa, že výraz *fakticky* treba slovnodruhovo rozčleniť na príslovku a na časticu. Ako príslovka má význam „v skutočnosti", ako častica má význam „naozaj, skutočne, ozaj". Uvedieme niekoľko dokladov.

Výraz *fakticky* ako príslovka: *Vedúca románová i novelistická produkcia slovenská v posledných desiatich rokoch f a k t i c k y dosť zúžene videla materiál, po ktorom siahala.* (Mráz) — *Nechcete len, aby som vám dokázal, že ste zaplatili, keď f a k t i c k y ste nezaplatili?* (Urban) — *Niečo z nej [z práce] sa už f a k t i c k y vykonalo.* (J. Boor) — *F a k t i c k y ešte väčšmi sa zjednotil Národný front.* (Lajčiak)

Výraz *fakticky* ako častica: *F a k t i c k y, zatiaľ je to už nie veľká sila.* (A. Bednár) — *Keď sa to tak vezme, ani nie je zima. F a k t i c k y.* (V. Bednár) — *Vlani sme f a k t i c k y kúpili s ockom biele kapčeky za stotridsať ká a mala som ich len ten jediný deň.* (Jarunková) — *Poď, f a k t i c k y! Len aby si prišiel raz k nám, videl by si.*

Z dokladov na časticu *fakticky* zreteľne vidieť, že nejde o výraz používaný v náukovom štýle, ale v hovorovom štýle. Je to výraz bežne používaný aj u ľudí s menej kultivovaným jazykovým úzom (vyslovujú ho niekedy s mäkkou slabikou *-ťi-*).

Ukázali sme, že výrazy *fakt* a *fakticky* nie sú v našich základných kodifikačných príručkách spracované vyčerpávajúcim spôsobom a slovnodruhovo adekvátne. Výraz *fakt*[2] uvedený v Slovníku nie je citoslovcom, ale časticou. Výraz *fakticky* treba slovnodruhovo hodnotiť ako príslovku i ako časticu.

F. Kočiš

O slove záškoláctvo. — K novším slovám, ktoré sa do slovenčiny dostávajú z češtiny, patrí podstatné meno *záškoláctvo.* Poznáme ho zo školského prostredia. Zaujímavé je, že v archívnom materiáli Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra máme na toto slovo iba tri doklady z najnovšieho obdobia (z bratislavského Večerníka 1971):

Školy robia, čo môžu proti *záškoláctvu.* — Navštívili sme jednu bratislavskú školu, kde *záškoláctvo* nie je už taký obrovský problém. — Plénum sa zaoberalo aj otázkami mládeže. Vzrastá *záškoláctvo.*

Z toho istého denníka máme jeden doklad na substantívum *záškolák:* Z 1100 detí je iba dvadsať notorických *záškolákov.* (Večerník, 16, 1971, č. 54)

Slovník slovenského jazyka V neuvádza ani slovo *záškoláctvo,* ani *záškolák.*

Podstatné meno *záškoláctvo* označuje jav rozšírený v školskom prostredí, a to zlozvyk daktorých horších žiakov, ktorí vynechávajú vyučovanie z nedbajstva, huncútstva atď. Tento jav, našťastie nie veľmi bežný, je nie nový. Na označenie vynechávania školskej dochádzky bez vážnejšieho dôvodu sa používalo spojenie *chodenie poza školu.* Spojenie *chodiť poza školu* sa totiž v školskom prostredí bežne používalo. Od tohto ustáleného slovesného spojenia sa utvorilo aj príslušné slovesné podstatné meno s predložkovým výrazom *poza školu: chodenie poza školu.*

Slovník slovenského jazyka I na s. 565 uvádza síce pri slovese *chodiť* aj spojenie *chodiť za školu* popri ustálenom spojení *chodiť poza školu,* ale bežným a všeobecne známym je ustálený slovesný výraz *chodiť poza školu.* Spojenie *chodiť za školu* (v tom istom význame „vynechávať bezdôvodne školské vyučovanie") je bežný v spisovnej češtine (porov. 2. význam slovesa *chodit* v Slovníku spisovného jazyka českého. Zv. 1. Red. B. Havránek a kol. 1. vyd. Praha. Nakladatelství ČSAV 1960, s. 696: chodit za školu, zprav. přen. vynechávat bez omluvy vyučování).

Od slovesného spojenia *chodit za školu* sa zo spojenia s predložkou *za školu* utvorilo podstatné meno *záškoláctví,* ktoré SSJČ hodnotí ako školský a pedagogický odborný termín s výkladom: vyhýbání se školní docházce. — Za týmto slovom nasleduje odvodené slovo *záškolák,* ktoré sa označuje štylistickými skratkami ped., škol. řidč. a vykladá sa ako „žák, který chodí za školu". Na základe charakteristiky řidč. pri podstatnom mene *záškolák* možno usudzovať, že sa toto slovo pravdepodobne dodatočne dotvorilo k pomenovanému javu *záškoláctví.* Zaujímavé je aj to, že sa v hesle *záškolák* neuvádza prechýlené podstatné meno *záškoláčka,* ani príslušné prídavné meno. Všetky tieto okolnosti svedčia o tom, že aj v češtine je slovo *záškolák* pomerne zriedkavé a osihotené.

V doterajších slovníkoch sa neuvádza sloveso *blicovať* hoci ho zo školského prostredia veľmi dobre poznáme. Používa sa bežne v školskom slangu (aj v spojení *chodiť na blic*) na označenie rovnakej činnosti, ktorá sa úradne pomenúva neutrálnym spojením *chodiť poza školu.* Od tohto expresívne zafarbeného slovesa sa tvoria odvodeniny: *blicer, blicerka* a novšie sme počuli aj aktualizovanú podobu *blicoš, blicoška* (rovnako obmenenú podobu na *-oš* má aj podstatné meno *chalan — chaloš;* používa sa medzi žiakmi a učňami).

Výrazy *blicovať, blicer* české slovníky neuvádzajú.

Za tohto stavu v spisovnej slovenčine sa ukazuje, že odborný termín *záškoláctvo,* slovotvorne slovenčine vyhovujúci, sa preberá zo spisovnej češtiny do slovenčiny ako neutrálne pomenovanie, ktoré stráca výlučný terminologický ráz (pozri doklady citované z Večerníka) a má tendenciu dostať sa do bežnej slovnej zásoby. Slovenský ekvivalent *chodenie poza školu* nenadobudol terminologický ráz, je menej vhodný pre svoj opisný charakter, ťažšie sa od neho tvoria odvodeniny, preto sa siaha po českom výraze *záškoláctví* poslovenčenom na *záškoláctvo.* Slabo mu konkuruje aj slangový výraz *blicovanie.*

M. Ivanová-Šalingová

SLOVENSKÁ REČ, časopis pre výskum slovenského jazyka. Orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied. Ročník 41, 1976, číslo 2. Vydáva Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. Technická redaktorka J. Macherová. Vychádza šesť ráz za rok. Ročné predplatné Kčs 48.–, jednotlivé číslo Kčs 8.–. Rozširuje Poštová novinová služba. Objednávky, aj zo zahraničia a predplatné prijíma PNS – Ústredná expedícia a dovoz tlače, Gottwaldovo nám 48/VII, 884 19 Bratislava. Možno objednať aj na každom poštovom úrade alebo u doručovateľa. Vytlačili Tlačiarne Slovenského národného povstania, n. p., Martin. Povolené výmerom SÚTI 7/13.

Distributed in the Socialist countries by SLOVART Ltd., Leningradská 11, Bratislava, Czechoslovakia. Distributed in West Germany and West Berlin by KUBON UND SAGNER, D-8000 München 34, Postfach 68, Bundesrepublik Deutschland. For all other countries, distribution rights are held by JOHN BENJAMINS, N. V., Periodical Trade, Amsteldijk, 44, Amsterdam, Netherlands.

© Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1975.

Kčs 8,–